

WriteTec
– INFORMATION TECHNOLOGY –

İSPARTA
UYGULAMALI BİLİMLER
ÜNİVERSİTESİ

2. Uluslararası WRITETEC Yapay Zeka Çağında Sosyal Bilimler ve Sağlık Bilimleri Kongresi

Ana Tema: Sosyal Bilimler ve Sağlık Bilimlerinde Yapay Zeka Uygulamaları

21-23 ŞUBAT 2025

TAM METİN BİLDİRİLER KİTABI

BOOK OF PROCEEDINGS

2st International WRITETEC Congress on Social and Health Sciences in the Age of Artificial Intelligence

Main Theme: Artificial Intelligence Applications in Social and Health Sciences

February 21-23, 2025

**2ST INTERNATIONAL WRITETEC CONGRESS OF SOCIAL SCIENCES AND
HEALTH SCIENCES IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE**

**(Main Theme: Artificial Intelligence Applications in Social Sciences and Health
Sciences)**

21-23 FEBRUARY 2025

"En İyi Akademi,
Bir Kitaplıktır."

2. Uluslararası WRITTETEC Yapay Zeka Çağında Sosyal Bilimler ve Sağlık Bilimleri Kongresi

2st International Writetec Congress Of Social Sciences And Health Sciences In The Age Of Artificial Intelligence

Editörler : Nihat Altuntepe
Harun ÇAKIR

© Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti.

Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti'ne aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

ISBN • 978-625-365-944-8

Baskı • Nisan, Ankara 2025

Dizgi/Mizanpaj • Gazi Kitabevi

Kapak Tasarım • Gazi Kitabevi

Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti.

Yayıncı Sertifika No: 44884

Merkez

Bahçelievler Mah. 53. Sok. No: 29 Çankaya/ANKARA

0.312 223 77 73 - 0.312 223 77 17

0.544 225 37 38

0.312 215 14 50

www.gazikitabevi.com.tr

info@gazikitabevi.com.tr

Sosyal Medya

gazikitabevi

gazikitabevi

gazikitabevi

CONGRESS TITLE

2ST INTERNATIONAL WRITETEC CONGRESS OF SOCIAL SCIENCES AND HEALTH SCIENCES IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

(Main Theme: Artificial Intelligence Applications in Social Sciences and Health Sciences)

DATE AND PLACE

21-23 FEBRUARY 2025

ORGANIZATION

WRITETEC INFORMATION TECHNOLOGIES

EDITORS

Assoc. Prof. Nihat ALTUNTEPE

Lecturer Harun ÇAKIR

PARTICIPANTS COUNTRY

**TÜRKİYE, MALAYSIA, PAKISTAN, AZERBAIJAN,
PORTUGAL, UZBEKISTAN**

Total Accepted Article: 32

Total Rejected Papers: 17

Accepted Article (Türkiye): 18

Accepted Article (Other Countries): 14

ISBN: 978-625-365-944-8

**2ST INTERNATIONAL WRITETEC CONGRESS OF SOCIAL SCIENCES AND
HEALTH SCIENCES IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE**

15.03.2025

İlgili makama;

2. Uluslararası Writetec Yapay Zeka Çağında Sosyal Bilimler ve Sağlık Bilimleri Kongresi, 21-23 Şubat 2025 tarihleri arasında 6 farklı ülkenin (Türkiye 18 bildiri- Diğer ülkeler 14 bildiri) akademisyen/araştırmacılarının katılımıyla gerçekleşmiştir

Kongre **DOÇENTLİK BAŞVURU ŞARTLARINA** uygun olarak düzenlenmiştir.

Bilgilerinize arz edilir,

Saygılarımla.

Assoc. Prof. Dr Nihat ALTUNTEPE
On behalf of Organizing Board

Please, visit the conference web address to find more information about the event: <https://congress.writetecbt.com/>

ADU Evrak Tarih ve Sayısı: 21.01.2025 - 674001

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı
İktisat Bölüm Başkanlığı

Sayı : E-73622226-209.03-674001
Konu : Prof. Dr. Funda ÇONDUR'un
Görevlendirme Talebi

21.01.2025

NAZILLI İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DEKANLIĞINA

Bölümümüz öğretim üyesi Prof. Dr. Funda ÇONDUR'un 21-23.02.2025 tarihleri arasında İstanbul Bayrampaşa'da yüz yüze ve online olarak düzenlenecek olan 2. Uluslararası WriteTec Yapay Zeka Çağında Sosyal Bilimler ve Sağlık Bilimleri Kongresinde düzenleme kurulu üyesi ve Kongre Bilim ve Danışma Kurulunda akademisyen temsilcisi olarak görevlendirilme talebi Bölümümüzce uygun görülmüş olup dilekçesi ekte sunulmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini arz ederim.

Prof. Dr. İsmet ATEŞ
Bölüm Başkanı

Ek:Dilekçe (1 Sayfa).

uygun
24.01.2025
[Signature]

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Doğrulama Kodu: BS4ZT6JDT8

Doğrulama Adresi: <https://turkiye.gov.tr/ebd?eK=5740&cD=BS4ZT6JDT8&cS=674001>

İmzaylı Yürürlük, İmzaylı Belgesi Namlı: AYDIN

Ticaret Sicil No: 220 67 00 - Faks: 02561 220 68 99

e-Posta: nazilli@adu.edu.tr - İnternet Adresi: akademik.adu.edu.tr/fakulte/nazilliibe/

KEP Adresi: aduanmenderesuniiversitesi@adu1.kep.tr

Bilgi için: Yasin ÜSKİCİ
Bölüm Sekreteri

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı
Personel İşleri Birimi

Sayı :E-55691793-903.07.02[02702]-934383
Konu :2547/39. Madde İzni (Prof. Dr. Hidayet
Gizem ÜNLÜ ÖREN)

Tarih: 24.01.2025

PERSONEL DAİRE BAŞKANLIĞINA

İlgi :İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı İktisat Bölüm Başkanlığı tarafından oluşturulan
23.01.2025 tarihli ve E-50981303-199-933217 sayılı yazısı

Aşağıdaki tabloda adı geçen öğretim elemanının tarih, süre ve yer belirtilen konu için 2547 sayılı
Yükseköğretim Kanunu'nun 39'uncu maddesi gereğince izinli sayılması uygun görülmüştür.
Gereğini arz ederim.

Adı Soyadı	Konusu	Tarih ve Yer		Ücret Bilgisi
Prof. Dr. Hidayet Gizem ÜNLÜ ÖREN	WRITETEC Bilgi Teknolojileri Danışmanlık Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi tarafından düzenlemiş olan 21 Şubat 2025 ile 23 Şubat 2025 tarihleri arasında2. Uluslararası WriteTec Yapay Zeka Çağında Sosyal Bilimler ve Sağlık BilimleriKongresine görevlendirilme.	21.02.2025-23.02.2025 tarihleri arasında	İstanbul/Bayrampaşa	Yolluksuz Yevmiyesiz Masrafsız

Prof.Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ
Dekan

Bu evrak 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununun 5. maddesi gereğince güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu: EC8DF891
Süleyman Demirel Üniversitesi Doğu Yerleşkesi Çünür /İSPARTA
Tel No:(246) 211-0415 Faks No:(246) 237-0920
E-Posta:iibf@sdu.edu.tr İnternet Adresi:www.iibf.sdu.edu.tr
Kep Adresi: sdu@hs01.kep.tr

Belge Takip Adresi: <https://ebys.sdu.edu.tr/EvrakDogrula.html?EC8DF891>

Bilgi İçin:Servet ZeynepHEYBELİ
Bilgisayar İşletmeni
Tel No:02462110414

T.C
İĞDIR ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı

22.01.2025 15:52
E-51313587-000-161679
01248400

Sayı : E-51313587-000-161679
Konu : Kongre Düzenleme Kurulu Üyeliği Hk.

22.01.2025

Sn.Prof.Dr. Haktan SEVİNÇ

İlgi :22.01.2025 tarih ve E-13056862-000-161664 saayılı yazı.

İlgi sayılı yazı gereği, 21-23 Şubat 2025 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenecek olan "2. Uluslararası WriteTec Yapay Zeka Çağında Sosyal Bilimler ve Sağlık Bilimleri Kongresi'nde" Düzenleme Kurulu Üyesi ve Kongre Bilim ve Danışma Kurulu'nda akademisyen temsilcisi olarak **(yolluksuz ve yevmiyesiz)** katılmanız dekanlığımızca uygun görülmüştür.

Bilgilerinize rica ederim.

Prof. Dr. Mahmut KARTAL
Dekan V.

Dağıtım :
Bilgi :
Prof. Dr. Haktan Sevinç (Öğretim Üyesi)

Doğrulama Kod: 7E2D1FB6-0253-42CE-BB9B-044328DA7108

İğdir Üniversitesi Rektörlüğü Şehit Bülent YURTSEVEN Kampüsü

Belge Geçer: 0476 223 00 47

e-Posta: iibf@igdir.edu.tr

Kep Adresi: igdiruniversitesi@hs01.kep.tr

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Doğrulama Adres: <https://www.turkiye.gov.tr/igdir-universitesi-ebys>

Bilgi İçin: Mehmet Emin EKMEN

Bilgisayar İşletmeni

Telefon: 0476 223 00 46

T.C.
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Görel Güzel Sanatlar Fakültesi

Sayı : E-57236207-000-64284
Konu : Görevlendirme (Doç. Seda Nur ATASOY)

20.01.2025

DEKANLIK MAKAMINA

GEÇİCİ GÖREVLE GÖREVLENDİRİLECEK PERSONELİN

ADI SOYADI	Seda Nur ATASOY
UNVANI	Doç.
SEYAHAT VASITASI	-
GEÇİCİ GÖREVİN KONUSU	2. Uluslararası WriteTec Yapay Zeka Çağında Sosyal Bilimler ve Sağlık Bilimleri Kongresi'nde Düzenleme Kurulu Üyesi , Ayrıca Kongre Bilim ve Danışma Kurulu'nda akademisyen temsilcisi olarak görev alma.
GÖREV YERİ	İstanbul
GÖREV TARİHİ	21-23 Şubat 2025
YERİNE VEKALET EDECEK KİŞİ	Dr. Öğr. Üyesi Mesut TANRIKULU
YOLLUK-YEVİMİYE DURUMU	Yolluksuz-Yevmiyesiz
BÜTÇE TERTİBİ	-

Yukarıda durumu belirtilen personelin 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanununun 39. Maddesi Yurt İçinde ve Dışında Görevlendirilmelerde Uyulacak Esaslara İlişkin Yönetmelik hükümlerine göre geçici görevle görevlendirilmesi hususunu olurlarınıza arz ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Müslüm AYDIN
Dekan Yardımcısı

OLUR
Doç. Seda Nur ATASOY
Dekan V.

Ek: 20/01/2025 tarihli E-71417666-000-64277 sayılı yazı. (1 Sayfa)

Dağıtım:

Gereği:

Bilgi:

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Doğrulama Kodu: 9858976B-C948-4822-B58D-0EFBB500BE03 Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/giresun-universitesi-ebys>

Giresun Üniversitesi Görel Güzel Sanatlar Fakültesi Kuşçulu Köyü 28800 Görel /
GİRESUN
0 454 310 16 50
0 454 310 16 51
KEP Adresi : gru@hs01.kep.tr

Bilgi için: Kemal GENÇ
Bilgisayar İşletmeni
Telefon No: (454) 310 50 66

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Turizm Fakültesi Dekanlığı

Sayı : E-88192305-903.07-151310
Konu : Görevlendirme

31.01.2025

Sayın Doç. Dr. Sibel SÜ ERÖZ

İlgi : 23.01.2025 tarihli ve 80345 sayılı dilekçeniz.

21.02.2024 ile 23.02.2024 tarihleri arasında İstanbul-Bayrampaşa'da yüz yüze ve online olarak düzenlenecek olan "2. Uluslararası WriteTec Yapay Zeka Çağında Sosyal Bilimler ve Sağlık Bilimleri Kongresi'nde" Düzenleme Kurulu Üyesi, ayrıca Kongre Bilim ve Danışma Kurulu'nda akademisyen temsilcisi olarak görev alma talebiniz uygun görülmüştür.

Gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Mustafa Cevdet ALTUNEL
Dekan V.

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu : DI0A-HEIP-858A

Belge Doğrulama Adresi : <https://www.turkiye.gov.tr/kirklareli-universitesi-ebys>

Adres: Kırklareli Üniversitesi Rektörlüğü Kayalı Kampüsü /KIRKLARELİ
Telefon No : 288 2129670 Fax No : 0 288 2461771
e-Posta : <http://www.klu.edu.tr>
Kep Adresi : kirklareliuniversitesirektorlugu@hs01.kep.tr

Bilgi İçin :Şehri YAVUZ
Memur
Dahili No:

T.C
İĞDIR ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı

22.01.2025 15:54
E-51313587-000-161681
01248401

Sayı : E-51313587-000-161681
Konu : Kongre Düzenleme Kurulu Üyeliği Hk.

22.01.2025

Sn.Dr. Öğr. Üyesi Demet EROĞLU SEVİNÇ

İlgi :22.01.2025 tarih ve E-13056862-000-161664 saayılı yazı.

İlgi sayılı yazı gereği, 21-23 Şubat 2025 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenecek olan "2. Uluslararası WriteTec Yapay Zeka Çağında Sosyal Bilimler ve Sağlık Bilimleri Kongresi'nde" Düzenleme Kurulu Üyesi ve Kongre Bilim ve Danışma Kurulu'nda akademisyen temsilcisi olarak **(yolluksuz ve yevmiyesiz)** katılmanız dekanlığımızca uygun görülmüştür.

Bilgilerinize rica ederim.

Prof. Dr. Mahmut KARTAL
Dekan V.

Dağıtım :
Bilgi :
Dr. Öğr. Üyesi Demet Eroğlu Sevinç (Öğretim Üyesi)

Doğrulama Kod: 07C15462-6201-45F3-9880-CAC767AF9C88

İğdir Üniversitesi Rektörlüğü Şehit Bülent YURTSEVEN Kampüsü

Belge Geçer: 0476 223 00 47

e-Posta: iibf@igdir.edu.tr

Kep Adresi: igdiruniversitesi@hs01.kep.tr

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Doğrulama Adres: <https://www.turkiye.gov.tr/igdir-universitesi-ebys>

Bilgi İçin: Mehmet Emin EKMEN

Bilgisayar İşletmeni

Telefon: 0476 223 00 46

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanlığı

FAKÜLTE YÖNETİM KURULU KARAR ÖRNEĞİ

Toplantı No	Toplantı Tarihi	Toplantı Saati	Toplantı Yeri
2025 – 04	30.01.2025	13.30	Dekanlık Ofisi

KARAR NO: 10: Dr. Öğr. Üyesi Can Burak NALBANTOĞLU'nun İdari İzin Talebi Hk.

Fakültemiz Lojistik Yönetimi Bölümü Dr. Öğr. Üyesi Can Burak NALBANTOĞLU, 21-23 Şubat 2025 tarihleri arasında Lionel Hotel/İSTANBUL'da gerçekleşecek olan "2. Uluslararası WRITETEC Yapay Zeka Çağında Sosyal Bilimler ve Sağlık Bilimleri Kongresi" adlı kongrede Düzenleme Kurulu Üyesi ve Danışma Kurulu'nda yer alacak olması nedeniyle, 21-23 Şubat 2025 tarihleri arasında yolluksuz, yevmiyesiz ve katılım ücretsiz olarak idari izinli sayılmasına oy birliği ile karar verildi.

ASLI GİBİDİR

Prof. Dr. Kenan AYDIN
DEKAN
30.01.2025

İKTİSADI, İDARİ VE SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ 30.01.2025 TARİH 2025 – 04 SAYILI FAKÜLTE YÖNETİM KURULU TOPLANTI
TUTANAĞI KARAR ÖRNEĞİ

Cihangir Mah. Şehit Jandarma Komando Er Hakan Öner Sokak No:1 34310 Avcılar / İSTANBUL
Tel: (+90212) 422 70 00 Faks: (+90212) 422 74 01
www.gelisim.edu.tr <https://iisbf.gelisim.edu.tr> iisbf@gelisim.edu.tr

KY.FR.009 Yayın Tarihi: 26.07.2024 Revizyon Tarihi: 26.07.2024 Revizyon Numarası 0

1 / 1

Evrak Tarih ve Sayısı: 06.02.2025-644456

T.C.
İSTANBUL ŞİŞLİ MESLEK YÜKSEKOKULU
MÜDÜRLÜĞÜ
Yazı İşleri Birim Müdürlüğü

Sayı : E-83890588-020-644456
Konu : Olurlar

06.02.2025

Sayın Dr. Öğr. Üyesi Sevda Pınar MEHEL TUTUK

21.02.2025- 23.02.2025 tarihleri arasında İstanbul Bayrampaşa'da yüzyüze ve online olarak düzenlenecek olan "2. Uluslararası WriteTec Yapay Zeka Çağından Sosyal Bilimler ve Sağlık Bilimleri Kongresi'nde" Düzenleme Kurulu Üyesi ve Kongre Bilim ve Danışma Kurulu'nda akademisyen temsilci olarak görev almanız uygun görülmüştür.

Bilgilerinize rica ederiz.

Öğr.Gör. Aysun ERGİN
Yüksekokul Müdürü V.

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu :BSAYBPZ1H

Belge Takip Adresi :
https://bys.sisli.edu.tr:443/enVision/Validate_Doc.aspx?eD=BSAYBPZ1H&eS=644456

Adres: Esentepe Mh. Büyükdere Cd. No:100
34394 Şişli / İSTANBUL
Telefon: 0850 474 7868 Faks: +90 212 250 95 53
e-Posta: info@sisli.edu.tr Web: www.sisli.edu.tr
Kep Adresi: sislimyo@hs01.kep.tr

Bilgi için: Hilal ALTAŞ
Unvanı: Birim Personeli

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

T.C.
ISPARTA UYGULAMALI BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
Gönen Meslek Yüksekokulu Müdürlüğü
Personel İşleri Birimi

Sayı : E-77199229-903.07[01252]-167164
Konu : Görevlendirme

06.02.2025

DAĞITIM YERLERİNE

İlgi : a) 20.01.2025 tarihli ve Nihat ALTUNTEPE-903.07,
b) 21.01.2025 tarihli ve E-77199229-903.07-162456 sayılı yazımız ve
c) 06.02.2025 tarihli ve Nihat ALTUNTEPE-903- sayılı yazı.

Aşağıdaki tabloda adı geçen öğretim elemanın tarih, süre, yer ve belirtilen konu için 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunun 39 uncu maddesi gereğince görevlendirilmesi uygun görülmüştür.
Bilgilerini ve gereğini arz ve rica ederim.

Adı Soyadı	Konusu	Tarih, Süre ve Yer	Ücret Bilgisi
01252 Doç. Dr. Nihat ALTUNTEPE	2.Uluslararası WRİTETEC Yapay Zeka Çağında Sosyal Bilimler ve Sağlık Bilimleri Kongresinde Düzenleme Kurulu Üyesi ve Danışma Kurulu 'nda Akademisyen Temsilci.	21.02.2025 23.02.2025 tarihlerinde 3 Gün İstanbul/Merkez	Yolluksuz Yevmiyesiz

Prof. Dr. Murat ÇELİKER
Yüksekokul Müdürü

Ek: İlgi (c) Yazı ve Ekleri (5 Sayfa)

Dağıtım:
Gereği
Doç. Dr. Nihat ALTUNTEPE

Bilgi
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Rektörlüğüne(Personel Daire Başkanlığı)

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu: cbys.isparta.edu.tr/EvrakDogrula.html?96CB8BE0

Belge Takip Adresi: <https://cbys.isparta.edu.tr/EvrakDogrula.html>

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Gönen Meslek Yüksekokulu 32090 Gönen/ISPARTA

Bilgi İçin:Sami DUYGU

Tel No:(246) 281-2300 Faks No:(246) 281-2302

Şef

E-Posta:samiduygu@isparta.edu.tr İnternet Adresi:www.isparta.edu.tr

Kep Adresi: isubu@hs01.kep.tr

Tel No:2462147196

ORGANIZING COMMITTEE MEMBER

Head of the Organizing Committee

Assoc. Prof. Dr. Nihat ALTUNTEPE
Isparta University of Applied Sciences

Organizing Committee Members

Prof. Dr. Funda ÇONDUR
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Prof. Dr. Hidayet Gizem ÜNLÜ ÖREN
Süleyman Demirel Üniversitesi

Prof. Dr. Haktan SEVİNÇ
Iğdır Üniversitesi

Doç. Dr. Seda Nur ATASOY
Giresun Üniversitesi

Doç. Dr. Sibel SÜ ERÖZ
Kırklareli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Demet EROĞLU SEVİNÇ
Iğdır Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Can Burak Nalbantoğlu
İstanbul Gelişim Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sevda Pınar MEHEL TUTUK
İstanbul Şişli Meslek Yüksekokulu

SCIENTIFIC AND ADVISORY COMMITTEE

Prof. Dr. Elif YÜKSEL OKTAY
Yalova Üniversitesi

Doç. Dr. Eda BOZKURT
Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Ömer YILMAZ
Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Adem BABACAN
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Prof. Dr. Gönül YÜCE AKINCI
Ordu Üniversitesi

Doç. Dr. Murat BAŞ
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Prof. Dr. Yaşar USLU
Anadolu Üniversitesi

Doç. Dr. Özcan DEMİR
Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Özcan SEZER
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Doç. Dr. Ali KONAK
Karabük Üniversitesi

Prof. Dr. Mesut DOĞAN
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Doç. Dr. Bustonov Komiljon KUMAKOVICH
Toshkent Amaliy Fanlar Üniversitesi

Prof. Dr. Çağatay Edgücan ŞAHİN
Ordu Üniversitesi

Doç. Dr. Mesut BALIBEY
Tarım ve Orman Bakanlığı

Prof. Dr. Necmiye CÖMERTLER
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Doç. Dr. Zafer ÖZTÜRK
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Prof. Dr. Sema YİĞİT
Ordu Üniversitesi

Doç. Dr. Asuman KOÇ YURTKUR
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Prof. Dr. Haktan SEVİNÇ
İğdır Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf KAHREMAN
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Prof. Dr. Merter AKINCI
Ordu Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Demet EROĞLU SEVİNÇ
İğdır Üniversitesi

Doç. Dr. Rukiye TÜRK DELİBALTA
Kafkas Üniversitesi

PhD. Mo'minov Baxodir Orifjonovich
Toshkent Amaliy Fanlar Üniversitesi

Doç. Dr. Atilla YÜCEL
Fırat Üniversitesi

Dr Magsud MİRZAYEV
Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi

Doç. Dr. Rustamov Narzillo İSTAMOVICH
Toshkent Amaliy Fanlar Üniversitesi

PHOTO GALLERY

Oturum Başkanı (Siz, ekranınızı gösteriyorsunuz) | Sunu sesi | Ekran göstermeyi durdur

2. ULUSLARARASI KONGRE
WRITETEC YAPAY ZEKA ÇAĞINDA
SOSYAL BİLİMLER VE SAĞLIK BİLİMLERİ KONGRESİ
ANA TEMA: SOSYAL BİLİMLER VE SAĞLIK BİLİMLERİNDE
YAPAY ZEKA UYGULAMALARI
21-23 ŞUBAT 2025
Özet Gönderim Son Tarihi: 17 Şubat 2025
Kongre Programının İlanı: 19 Şubat 2025
Bildiri E-Kitabı Yayınlama Tarihi: 20 Mart 2025
İletişim: 0 (530) 471 8078
congress.writetecbt.com @writeteccongress www.isparta.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Ali Özcan | Nihat Altuntepe
İlknur | Rifat Dalkiran
Firdevs Tat Dalmış | Ömer BAĞCI
12 kişi daha | Oturum Başkanı

Can Soyhan | Oturum Başkanı | Sadık Jibreal | Nihat Altuntepe
Dr. Öğr. Üyesi Ali Özcan | Ömer BAĞCI | ESİN SAYIN | Harun

Kullanıcılar
Kullanıcı arayın
KATILIMCILAR
Katılımcılar 8
Harun (Siz) | Can Soyhan | Dr. Öğr. Üyesi Ali Özcan | ESİN SAYIN | Nihat Altuntepe | Oturum Başkanı Toplantıyı düzenleyen | Ömer BAĞCI

Rifat Dalkiran | İlknur | Sadık Jibreal | Nihat Altuntepe
MELTEM DOĞAN | Dr. Öğr. Üyesi Ali Özcan | Selim Yıldırım | Gökhan Güney
mehmet akif peçe | Şeref Sevgili | ASLI KAYA | Pınar MEHEL TUTUK
Zbyd d | Kagan SARGI | 6 kişi daha | Oturum Başkanı

Kullanıcılar
Tümünün sesini kapat | Kullanıcı ekle
Kullanıcı arayın
KATILIMCILAR
Katılımcılar 21
Oturum Başkanı (Siz) Toplantıyı düzenleyen | ASLI KAYA | Cihat BALASAR | Dr. Öğr. Üyesi Ali Özcan | Gökhan Güney | İlknur

Dr. Öğr. Üyesi Ali Özcan (Medya gösterme kontrolleri)

1 AMAÇ

Bu tez çalışmamın temel amacı, yönetici hemşirelerin sahip olması gereken becerilerin aslında tarafından değerlendirilerek mevcut beceri düzeylerinin belirlenmesidir. Yönetici hemşireler, sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmada ve örgütsel hedeflere ulaşmada kritik roller üstlenmektedir. Özellikle hasta güvenliği, ekip yönetimi ve etkili iletişim gibi yetkinlikler, yöneticilerin mesleki başarılarını ve hasta bakım süreçlerini doğrudan etkilemektedir. Bu çalışmada; yönetici hemşirelerin yönetim becerilerinin değerlendirilmesi ve sağlık kurumlarındaki örgütsel verimliliğin artırılmasına yönelik iyileştirme alanlarının belirlenmesi hedeflenmiştir.

Not eklemek için tıklayın

Oturum Başkanı

Zbyd d

8 kişi daha

Harun

Oturum Başkanı (Siz, ekranınızı gösteriyorsunuz)

Ekran göstermeyi durdur

State-NGO Collaboration:
Partnering with BLAST & Safe-Plus

- **Safe Plus-Developing Youth Groups in Bangladesh to Support Peers at Risk of Early Marriage:** To reduce the risk of child marriage in Bangladesh and increase the development of adolescent groups
 - Youth agency - mobilization & empowerment
- GIF-funded collaborative intervention with RCT evaluation design
 - BLAST, KCL (UK) & NSU (Bangladesh)
- Tele-technology & mobile app (chatbot)
- Accelerating 109 helpline use

ilknur

niaz asadullah

Rifat Dalkiran

Nihat Altıntape

Selim Yıldırım

Sadık Jibreal

16 kişi daha

Oturum Başka...

ASLI KAYA (Medya gösterme kontrolleri)

SAĞLIK HİZMETLERİNDE YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARININ İSTİHDAMA ETKİSİ

Dr.Öğr.Üyesi Aşlı KAYA
İstanbul Gelişim Üniversitesi

Dr.Öğr.Grx.Cemile ŞEKER
Yukarı Doğu Üniversitesi

Oturum Başkanı

Yeşim BAĞCI

Dr. Öğr. Üyesi Ali Özcan

ASLI KAYA

Sevda Pınar MEHEL TUTUK

WriteTec

Bhupendra Kumar

Harun

CONGRESS PROGRAM

Online

- The presentation will have **15 minutes** (including questions and answers).
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **20 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on at least %70 of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARI IŞIĞINDA HÜKÜMLÜLERİN SEÇME HAKKI: HUKUKİ ÇERÇEVE VE UYGULAMALAR¹

Cihat BALASAR

*Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID: 0009-0003-5065-0183, av.cihatbalasar@gmail.com*

Doç. Dr. Hüseyin Murat IŞIK

*Dicle Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi,
ORCID: 0000-0001-7317-3031, isikhm@dicle.edu.tr*

ÖZET

Seçme hakkı, yurttaşların temel siyasi hakkı olmakla birlikte en önemli yurttaşlık görevlerinden biridir. Demokrasinin işlev kazanması ve milli iradenin tecelli etmesi bakımından bu hakkın önemli bir işlevi bulunmaktadır. Genel oy ilkesine göre, ayırım yapılmaksızın tüm yurttaşlar seçme hakkına sahip olmalıdır. Bu nedenle bu hak, toplum düzeni açısından zorunlu olmadıkça sınırlandırılmamalı, temel hak ve özgürlükler ihlal edilmeden bu hususta kanuni düzenleme yapılmalıdır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), Avrupa Konseyi tarafından 1950 yılında kabul edilmiş ve temel hak ve özgürlüklerin korunmasına yönelik uluslararası bir çerçeve sunmuştur. Bu sözleşmede temel insan hakları anlayışı doğrultusunda cezaevindeki bireylerin insan onuruna yakışır bir şekilde muamele görmesine ve hukuki güvencelere sahip olmasına da yer verilmiştir. AİHS Ek 1 no.lu Protokolün 3. Maddesinde serbest seçim hakkı düzenlenerek genel oy ilkesi vurgulanmıştır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Hirst/Birleşik Krallık (No. 2) kararında, suçun niteliği, ağırlığı ve hükümlünün kişisel durumuna bakılmadan, ayırım gözetmeksizin hapis cezasının otomatik bir sonucu olarak uygulanan oy kullanma yasağının orantılılık ilkesi ile bağdaşmadığını belirterek, böyle bir kısıtlamanın demokratik toplum ilkeleriyle uyuşmadığı gerekçesiyle söz konusu hakkın ve anılan protokol maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir. Yine Söyler/Türkiye kararında, denetimli serbestlik ve koşullu salıverilme nedeniyle ceza infaz kurumunda bulunmayan hükümlülerin oy kullanmaktan yoksun bırakılmasının bu hakka yönelik katı bir sınırlama getirildiği gerekçesiyle ihlal kararı verilmiştir.

Bu çalışmada, hükümlülerin seçme hakkını kısıtlayan düzenlemelerin meşruiyeti tartışılacak, bu hakların korunması konusunda devletlerin takdir yetkisinin sınırları ele alınacaktır. Seçme hakkının sınırlandırılmasına ilişkin temel kriterlerin belirlendiği Hirst/Birleşik Krallık ve Söyler/Türkiye kararları ışığında, Türk hukukunda bu hususta yapılan yasal değişiklik ve düzenlemelere değinilecektir.

Son olarak kararlar doğrultusunda güncel mevzuatta hükümlülerin seçme (oy kullanma) hakkının ne şekilde düzenlendiği ortaya konulacaktır. Çalışmada, söz konusu hakka getirilen sınırlamalara ilişkin çeşitli sorunların tespiti ve bu sorunlara dair güncel hukuki tartışmalara katkı sunma amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hükümlü, Seçme Hakkı, AİHM, genel oy ilkesi, sınırlama

¹ Bu makale, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı'nda, Doç. Dr. Hüseyin Murat Işık danışmanlığında hazırlanmakta olan 'Hükümlü ve Tutukluların Seçme/Seçilme Hakları' başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

THE RIGHT TO VOTE OF PRISONERS IN LIGHT OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS JUDGMENTS: LEGAL FRAMEWORK AND PRACTICES

Cihat BALASAR

*Dicle University, Institute of Social Sciences, Department of Public Law,
ORCID: 0009-0003-5065-0183, av.cihatbalasar@gmail.com*

Assoc. Prof. Dr. Hüseyin Murat IŞIK

*Dicle University, Faculty of Law, Department of Constitutional Law,
ORCID: 0000-0001-7317-3031, isikhm@dicle.edu.tr*

ABSTRACT

The right to vote is not only a fundamental political right of citizens but also one of the most essential civic duties. This right plays a crucial role in ensuring the functionality of democracy and the manifestation of national will. According to the principle of universal suffrage, all citizens should have the right to vote without discrimination. Therefore, this right should not be restricted unless necessary for public order, and any legal regulations regarding it should be enacted without violating fundamental rights and freedoms.

The European Convention on Human Rights (ECHR), adopted by the Council of Europe in 1950, provides an international framework for the protection of fundamental rights and freedoms. In line with the fundamental understanding of human rights, the Convention also emphasizes that individuals in prison should be treated with dignity and enjoy legal safeguards. Article 3 of Protocol No. 1 to the ECHR explicitly enshrines the right to free elections and underscores the principle of universal suffrage.

The European Court of Human Rights (ECtHR), in the case of *Hirst v. the United Kingdom* (No. 2), ruled that a blanket ban on voting as an automatic consequence of a prison sentence, regardless of the nature and severity of the crime or the personal circumstances of the convicted individual, was incompatible with the principle of proportionality. The Court found that such a restriction was inconsistent with democratic society principles and, therefore, constituted a violation of the right to vote as protected under the aforementioned protocol. Similarly, in the case of *Söyler v. Turkey*, the Court held that the deprivation of voting rights for individuals who were not physically incarcerated due to probation or conditional release constituted an excessive restriction on this right and thus amounted to a violation.

This study will examine the legitimacy of legal regulations restricting prisoners' right to vote and discuss the limits of states' margin of appreciation in protecting this right. In light of the *Hirst v. the United Kingdom* and *Söyler v. Turkey* judgments, which established key criteria for the restriction of voting rights, the legal amendments and regulations in Turkish law on this matter will be analyzed.

Finally, based on these judicial decisions, the study will explore how the right of prisoners to vote is currently regulated in the legal framework. It aims to identify various issues related to the restrictions imposed on this right and contribute to contemporary legal debates on this matter.

Keywords: Prisoner, Right To Vote, Echr, Universal Suffrage, Restriction

1.1. İnsan Hakları Bağlamında Seçme Hakkı

İnsan hakları, bireyin doğuştan sahip olduğu temel hak ve özgürlükleri ifade eden ve zaman içinde toplumsal, siyasal ve hukuki süreçlerle gelişim gösteren bir kavramdır (İnanç ve Yazıcı, 2018, 136). Bu kavramın tarihsel kökenleri Antik Çağ'a kadar uzanmaktadır. Özellikle Antik Yunan ve Roma uygarlıklarında birey ve yurttaşlık kavramları belirli sınırlar içinde şekillenmiş, ancak bu haklar yalnızca belirli sosyal gruplara tanınmıştır (Özmen, 2022, s. 147).

Antik Yunan'da yurttaşlık, toplumun yalnızca belirli bir kesimine ait bir ayrıcalık olarak değerlendirilmiştir. Kent devletlerinde (polis) yaşayan özgür erkekler, siyasal haklara sahip bireyler olarak kabul edilirken, kadınlar, köleler ve yabancılar bu haklardan mahrum bırakılmıştır (Güllüoğlu, 2012, s. 85). Sofist filozoflar, insan hakları açısından önemli fikirler ortaya koymuş ve bireyin akıl yürütme kapasitesini temel alarak eşitlikçi bir perspektif sunmuş olsalar da, dönemin siyasal düzeni bu fikirlerin uygulanmasına izin vermemiştir.

Roma İmparatorluğu'nda ise birey kavramı, hukuki bir statü olarak şekillenmiş, ancak toplumsal sınıflar arasındaki keskin ayrımlar varlığını sürdürmüştür. Roma hukuku, yurttaş olan bireylerin belirli haklara sahip olmasını sağlamış, ancak kölelik sistemi ve cinsiyet temelli ayrımlar devam etmiştir. Özellikle kadınlar ve köleler, hukuki statü açısından dezavantajlı konumda kalmış ve siyasi haklardan büyük ölçüde mahrum bırakılmışlardır (Eren, 2017, s. 286). Roma hukuku, kapsamlı bir hukuk sistemi geliştirmiş olmasına rağmen, bireyin eşit haklara sahip olması yönünde evrensel bir anlayıştan uzaktı.

Orta çağ Avrupa'sında ise birey ve hakları üzerine yapılan tartışmalar büyük ölçüde dini otoritelerin ve feodal düzenin etkisi altında kalmıştır. Feodal yapı, bireysel haklardan ziyade toplumsal hiyerarşiye ve kolektif düzenlemelere dayanmıştır (Öztekin, 1993, s.135). Bu dönemde bireyin siyasal katılımına yönelik ciddi bir gelişme yaşanmamış, toplumun geniş kesimleri siyasi süreçlerin tamamen dışında tutulmuştur. Dönemin terminolojisinde bile birey kavramına yönelik özel bir kelime bulunmaması, bireyselliğin toplumsal yapıda ne kadar geri planda kaldığını göstermektedir.

Birey haklarına ilişkin gerçek anlamda bir dönüşüm, Aydınlanma Çağı ile başlamıştır. 17. ve 18. yüzyıllarda gelişen felsefi düşünceler, bireyin akıl ve özgürlük temelli haklara sahip olduğunu savunarak modern anlamda yurttaşlık kavramının temelini atmıştır. John Locke, Jean-Jacques Rousseau ve Montesquieu gibi düşünürler, halk egemenliğini ve bireyin siyasal süreçlere katılımını savunarak, seçme hakkı gibi temel hakların demokratik toplumların temel unsurlarından biri olması gerektiğini öne sürmüşlerdir (Işıl, 2017, s. 84 ve Do, 2023, s. 313).

Seçme hakkı, bireyin yönetime katılımını sağlayan en temel demokratik haklardan biri olarak kabul edilir. Bu hak, bireyin yönetim süreçlerinde söz sahibi olmasını ve siyasal sistemin meşruiyet kazanmasını sağlayan temel bir mekanizmadır. Modern hukuk sistemlerinde seçme hakkı, genellikle belirli bir yaş sınırına bağlanarak bireylerin siyasi süreçlere bilinçli bir şekilde katılımı sağlanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda bu hak, demokratik yönetimlerde halkın iradesinin yönetime doğrudan yansımaları mümkün kılan en önemli araçlardan biri olarak değerlendirilmektedir.

Günümüzde seçme hakkının sınırlandırılması veya belirli grupların bu haktan mahrum bırakılması, demokratik meşruiyet açısından ciddi tartışmalara neden olmaktadır. Özellikle mahkûmların seçme hakkı konusunda farklı ülkelerde farklı uygulamalar görülmekte olup, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları bu konuya ilişkin önemli içtihatlar geliştirmiştir.

1.2. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Hükümlülerin Seçme Hakkı

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), demokratik süreçlerin korunmasını ve bireylerin siyasi haklarının güvence altına alınmasını amaçlamaktadır. AİHS'in 1 No'lu Ek Protokolü'nün 3. maddesi, serbest seçim hakkını düzenlemekte ve taraf devletlere yasama organının seçiminde halkın iradesinin özgürce açıklanmasını sağlayacak şartları oluşturma yükümlülüğü getirmektedir (Akkurt, 2022: 170-172).

Bu hüküm, makul aralıklarla, gizli oyla ve serbest seçimlerin yapılmasını garanti altına almakta olup, devletlerin seçim süreçlerini demokratik standartlara uygun şekilde düzenlemesini zorunlu kılmaktadır. Avrupa Konseyi'ne üye devletler için bağlayıcı olan bu ilke, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) içtihatları ile şekillenmiş ve geliştirilmiştir. AİHM, seçme hakkına getirilen sınırlamaların demokratik ilkelerle bağdaşması, hukukun üstünlüğü ilkesine uygun olması ve orantılılık prensibini ihlal etmemesi gerektiğini birçok kararında vurgulamıştır. Özellikle hükümlülerin seçme hakkı konusundaki davalar, bu hakka getirilen sınırlandırmaların hangi ölçütlere göre değerlendirileceğini belirleyen temel içtihatlar arasında yer almaktadır.

Bu bağlamda, Avrupa Konseyi'nin anayasal konularda danışma organı olan Venedik Komisyonu tarafından hazırlanan ve 5-6 Temmuz 2002 tarihli 51. oturumda kabul edilen belge, seçme hakkının hangi koşullar altında sınırlandırılabilirliğine ilişkin önemli ilkeler içermektedir. Komisyonun değerlendirmesine göre, bireyin oy kullanma hakkından mahrum edilmesi ancak şu temel koşullara bağlı olarak gerçekleşebilir: (Kırbaş, 2019, s. 37)

- I. Kanunla Belirlenmiş Olmalı: Seçme hakkına getirilen sınırlamaların, yasalarla açıkça düzenlenmesi ve keyfi uygulamalara yer vermemesi gerekmektedir.
- II. Orantılılık İlkesi Gözetilmeli: Hak yoksunluğu, suçun niteliği ve bireyin durumu ile ölçülü olmalı, demokratik sistemin işleyişine zarar vermeyecek şekilde uygulanmalıdır.
- III. Ciddi Bir Suç Nedeniyle Getirilmeli: Seçme hakkının sınırlandırılması ancak ciddi bir suç nedeniyle verilen bir ceza mahkûmiyetine dayanmalı, hafif suçlar için uygulanmamalıdır.
- IV. Mahkeme Kararı ile Açıkça Hükme Bağlanmalı: Seçme hakkından yoksun bırakma kararı, otomatik bir yaptırım olmamalı, bireysel değerlendirme yapılarak hâkim kararıyla belirlenmelidir.

Bu kriterler, hükümlülerin seçme hakkına getirilen sınırlamaların yalnızca demokratik sistem açısından gerçekten gerekli ve meşru olduğu durumlarda uygulanması gerektiğini ortaya koymaktadır. AİHM'nin bu konuya ilişkin kararlarında, devletlerin keyfi ve kapsamlı yasaklar getirmemesi gerektiği vurgulanmış, seçme hakkının ancak belirli koşullara bağlı olarak kısıtlanabileceği ifade edilmiştir.

Bu bağlamda, Türkiye'de uygulanan seçme hakkı düzenlemeleri ve hükümlülerin siyasi katılımına getirilen kısıtlamalar, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından incelenmiş ve bazı yönlerden demokratik ilkelerle bağdaşmadığı tespit edilmiştir. AİHM'nin Söyler v. Türkiye kararında, hükümlülerin oy kullanma hakkını doğrudan ve ayırım gözetmeksizin ortadan kaldıran düzenlemelerin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne aykırı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu karar, Türkiye'nin hükümlülerin seçme hakkına ilişkin mevzuatını gözden geçirmesi ve demokratik standartlara uygun hale getirmesi gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, AİHS 1 No'lu Ek Protokol'ün 3. maddesi, seçme hakkının yalnızca belirli koşullar altında sınırlandırılabilirliğini belirtmekte ve devletleri, bu hakkın korunması yönünde adımlar atmaya zorlamaktadır (Üzeltürk, 2021, 1885). Türkiye'nin de Avrupa Konseyi üyesi bir devlet olarak bu standartlara uygun hareket etmesi gerekmektedir. AİHM içtihatları ve Venedik Komisyonu'nun belirlediği ilkeler çerçevesinde, hükümlülerin seçme hakkına getirilen

sınırlamaların keyfi ve genel değil, bireysel ve ölçülü olması gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede yapılacak reformlar, Türkiye’deki demokratik katılım süreçlerinin güçlendirilmesine ve uluslararası insan hakları standartlarına daha uyumlu hale getirilmesine katkı sağlayacaktır.

1.3.Davalar

1.3.1. Hirst v. Birleşik Krallık (No. 2) Kararı

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), hükümlülerin oy kullanma hakkına ilişkin temel ilkeleri ilk kez Hirst v. Birleşik Krallık (No. 2) davasında ele almıştır (Metin, 2007: 115). 6 Ekim 2005 tarihli bu karar, demokratik süreçlere katılım hakkının sınırlandırılması konusunda Avrupa hukuku açısından önemli bir emsal teşkil etmektedir.

Davanın konusunu, 1980 yılında cinayet suçundan ömür boyu hapis cezasına çarptırılan John Hirst’in seçme hakkının tamamen engellenmesi oluşturmaktadır. Birleşik Krallık mevzuatına göre, cezaevinde bulunan hükümlüler genel ve yerel seçimlerde oy kullanma hakkına sahip değildi. Hirst, bu durumu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne (AİHS) aykırı bularak, söz konusu düzenlemenin demokratik bir toplumda temel haklara aykırı olduğunu ileri sürmüştür (Üzeltürk, 2021: 1881). Birleşik Krallık hükümeti, oy kullanma yasağının çeşitli hukuki ve toplumsal gerekçelere dayandığını savunmuştur. Hükümetin sunduğu gerekçeler arasında suçun cezalandırılması, toplumsal düzenin korunması ve hükümlülerin medeni sorumluluk bilincinin artırılması gibi unsurlar yer almaktaydı. Ayrıca hükümet, hükümlülerin “toplumsal sözleşmeyi” ihlal ettiklerini ve bu nedenle geçici olarak devlet yönetimine katılma hakkından vazgeçmiş sayılmaları gerektiğini iddia etmiştir. Bu yasağın kaldırılmasının kamuoyunda tepki yaratabileceği de belirtilmiştir.

AİHM, bu değerlendirmeleri ele alırken, oy kullanma hakkının temel bir demokratik hak olduğunu ve yalnızca belirli durumlarda sınırlandırılabilirliğini vurgulamıştır. Mahkeme, devletlerin bu konuda belli bir takdir yetkisine sahip olduğunu kabul etmekle birlikte, bu yetkinin sınırsız olmadığını belirtmiştir. Mahkemeye göre, bir hakkın sınırlandırılması ancak meşru bir amaca hizmet etmesi, demokratik toplum düzeni açısından gerekli olması ve orantılılık ilkesine uygun olması durumunda kabul edilebilir (Kırbaş, 2019: 37).

Somut olaya ilişkin değerlendirmesinde AİHM, Birleşik Krallık’taki hak yoksunluğunun doğrudan ve ayırım gözetmeksizin uygulandığını tespit etmiştir. Söz konusu yasağa göre, hafif suçlardan en ağır suçlara kadar tüm mahkûmlar, hüküm giydikleri andan itibaren oy kullanma hakkından mahrum bırakılmakta ve bu durumun kendilerine önceden bildirilmediği anlaşılmaktadır. Mahkeme, 1983 tarihli Seçim Yasası’nın genel ve katı bir yasak öngördüğünü, orantılılık ilkesini ihlal ettiğini değerlendirerek, bu uygulamanın devletlerin takdir yetkisinin sınırlarını aştığına karar vermiştir (Metin, 2007, s. 116).

Sonuç olarak AİHM, Birleşik Krallık’ın cezaevinde bulunan hükümlüler arasında; cezanın süresi, suçun türü, hükümlülerin kişisel özellikleri yönünden ayırım yapmaksızın getirdiği genel oy kullanma yasağının, demokratik toplum ilkeleriyle bağdaşmadığını ve 1 No’lu Ek Protokol’ün 3. maddesinin ihlal edildiğini belirlemiştir. Bu karar, hükümlülerin siyasi haklarının korunması ve seçme hakkının sınırlandırılmasına ilişkin devletlerin yetkilerinin belirlenmesi açısından uluslararası hukukta önemli bir dönüm noktası olmuştur.

1.3.2. Frodl v. Avusturya Kararı

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Frodl v. Avusturya davasında hükümlülerin seçme hakkına ilişkin içtihadını geliştirmiş ve bu hakkın sınırlandırılmasına dair belirlediği ölçütleri daha ayrıntılı bir şekilde değerlendirmiştir. 8 Nisan 2010 tarihli bu karar, Hirst v. Birleşik Krallık (No. 2) davası ile benzerlikler taşımakla birlikte, hükümlülerin seçme hakkının hangi

koşullarda sınırlandırılabilceği konusunda daha net kriterler ortaya koymuştur (Kırbaş, 2019: 37).

Davaya konu olayda, başvuru Helmut Frodl, 1993 yılında cinayet suçundan ömür boyu hapis cezasına çarptırılmıştır. 2002 yılında seçmen listesine kayıt yaptırarak oy kullanma hakkını talep eden Frodl'un bu başvurusu, Avusturya'daki yasal düzenlemeler çerçevesinde reddedilmiştir. O dönemde Avusturya'da yürürlükte olan hukuk sistemi, kasıtlı suçtan bir yıldan fazla hapis cezası verilen hükümlülerin oy kullanma hakkını mahkemenin bu hususta ayrıca bir kararı olmaksızın kanunen sınırlandırmaktaydı.(Kırbaş, 2019: 37).

AİHM, davayı incelerken öncelikle Avusturya hukukundaki hak yoksunluğu uygulamasının, Hirst (No. 2) kararına kıyasla daha dar kapsamlı olduğunu tespit etmiştir. Avusturya'da bu yasak, yalnızca belirli suç ve cezalara bağlı olarak uygulanmaktaydı. Hirst davasında olduğu gibi otomatik olarak tüm mahkûmları kapsayan bir yasak bulunmamaktaydı. Ancak Mahkeme, bu düzenlemenin demokratik ilkeler ve orantılılık ilkesi açısından yeterli olmadığını değerlendirmiştir.

Mahkeme'ye göre, hükümlülerin oy hakkının sınırlandırılması ancak her bireysel olayın kendine özgü koşulları dikkate alınarak bir mahkeme tarafından değerlendirilmelidir (Şirin, 2011, s. 311). Hirst kararında da vurgulandığı gibi, seçme hakkından mahrum bırakma kararı, suçun işlenme biçimi ile demokratik süreçler arasında doğrudan bir bağlantı kurulmasını gerektirmektedir. AİHM, Avusturya hukukunun bu kriteri tam olarak karşılamadığını, çünkü seçme hakkından yoksun bırakılmanın suçun niteliğine göre doğrudan doğruya uygulandığını ve hükümlünün kişisel durumu dikkate alınarak mahkeme tarafından bir değerlendirme yapılmadığını tespit etmiştir.

Bu bağlamda Mahkeme, orantılılık ilkesinin ihlal edildiği sonucuna varmıştır. Orantılılık ilkesi gereği, bir hak yoksunluğu tedbirinin yalnızca demokratik toplum açısından gerekli olması ve bireyin davranışıyla doğrudan bağlantılı olması halinde uygulanabilir olduğu vurgulanmıştır. Frodl kararında AİHM, seçme hakkının sınırlandırılmasının her olayın özel koşullarına dayalı gerekçeli bir mahkeme kararı ile alınması gerektiğini belirterek, bu tür yasakların istisnai durumlar dışında uygulanmaması gerektiğini vurgulamıştır.

Sonuç olarak, Avusturya hukukunda uygulanan seçme hakkı kısıtlamasının AİHS Ek 1 No'lu Protokol'ün 3. maddesiyle uyumlu olmadığına ve orantısız bir müdahale teşkil ettiğine hükmedilmiştir. AİHM, Avusturya'nın seçme hakkını sınırlandırma konusundaki düzenlemelerinin bireysel değerlendirme ilkesine tam olarak uymadığı ve hükümlülerin oy kullanma hakkının daha ayrıntılı bir değerlendirme yapılmadan ellerinden alındığı gerekçesiyle ihlal kararı vermiştir.

Bu karar, hükümlülerin siyasi haklarının sınırlandırılmasına ilişkin AİHM içtihadında önemli bir dönüm noktası olmuş ve seçme hakkının yalnızca belirli hukuki çerçeveler içinde sınırlandırılabilceğini net bir şekilde ortaya koymuştur. Özellikle, mahkemeler tarafından verilen kararların bireysel durumları dikkate alarak değerlendirilmesi gerektiği ilkesi, daha sonraki davalara emsal teşkil etmiştir.

1.3.3. Scoppola v. İtalya (No. 3) Kararı

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), hükümlülerin oy kullanma hakkına ilişkin önceki içtihatlarını kısmen esnettiği kararlarından biri olan Scoppola v. İtalya (No. 3) davasında, devletlerin bu konudaki takdir yetkisini genişleten bir değerlendirme yapmıştır. 22 Mayıs 2012 tarihli bu karar, daha önceki Hirst v. Birleşik Krallık (No. 2) davasında getirilen sıkı kriterlerden belirli noktalarda ayrılarak farklı bir yorum benimsemiştir (Kırbaş, 2019, s. 37).

Dava, 1999 yılında eşini öldürmek ve çocuğunu yaralamak suçlarından yargılanarak ömür boyu hapis cezasına mahkum edilen Franco Scoppola'nın, İtalya'daki yasal düzenlemeler gereği mahkûmiyet hükmüne bağlı olarak doğrudan seçme hakkını kaybetmesi üzerine açılmıştır. Başvurucu ömür boyu kamu hizmetlerinden menedilmiştir. Mahkûmiyet kararında seçme hakkının kaybına dair doğrudan bir hüküm yer almamakla birlikte, İtalyan yasalarına göre, 3 yılın altındaki hapis cezalarına hak yoksunluğu uygulanmamakta, 3-5 yıl aralığındaki hapis cezalarında 5 yıl, 5 yılın üzerindeki cezalarda ömür boyu şeklinde kademeli olarak hükümlü oy kullanmaktan yoksun bırakılmaktaydı.

Bu düzenleme çerçevesinde 2003 yılında Scoppola'nın adı seçmen listesinden silinmiş ve 2004 yılında yaptığı itiraz reddedilmiştir. Bunun üzerine başvurucu, seçme hakkından ömür boyu yoksun bırakılmasının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne (AİHS) Ek 1 No'lu Protokol'ün 3. maddesini ihlal ettiği gerekçesiyle AİHM'ye başvurmuştur. Bu davada dikkat çeken hususlardan biri, Birleşik Krallık'ın üçüncü taraf olarak davaya müdahil olması ve AİHM'nin Hirst v. Birleşik Krallık (No. 2) kararını gözden geçirmesi gerektiğini ileri sürmesidir. Birleşik Krallık, önceki kararın hatalı olduğunu ve hükümlülerin seçme hakkına ilişkin devletlere daha geniş bir takdir yetkisi tanınması gerektiğini savunmuştur.

AİHM, davayı incelerken öncelikle Ek 1 No'lu Protokol'ün 3. maddesinin mutlak bir hak tanımlamadığını ve devletlerin bu hakkı düzenleme konusunda belli ölçülerde takdir yetkisine sahip olduğunu belirtmiştir. Mahkeme, Avrupa Konseyi üyesi devletlerin seçme hakkı konusunda farklı uygulamalara sahip olduğunu vurgulayarak, tarihsel ve kültürel çeşitliliğin dikkate alınması gerektiğini ifade etmiştir. 2012 yılı itibarıyla Avrupa Konseyi'ne üye 19 ülkede hükümlülere yönelik herhangi bir oy kullanma yasağı uygulanmazken, 7 ülkede tüm mahkûmlar otomatik olarak oy kullanma hakkından yoksun bırakılmakta, 16 ülkede ise suçun niteliğine ve ceza süresine bağlı bir ara formül benimsenmekteydi.

Mahkeme, Scoppola'nın seçme hakkından yoksun bırakılmasının meşru bir amaca hizmet edip etmediğini tartışmıştır. Yapılan değerlendirmede, bu uygulamanın kanunlara saygıyı artırma, medeni sorumluluk bilincini güçlendirme ve demokratik sistemin korunmasına katkı sağlama amacı taşıdığı tespit edilmiştir. Mahkeme, bu gerekçelerin meşru olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Önceki içtihatlarla kıyaslandığında, bu kararın Frodl v. Avusturya kararından uzaklaştığı görülmektedir. Frodl v. Avusturya davasında, seçme hakkından yoksun bırakma durumunun mahkeme tarafından mahkûmiyet kararından ayrı özel olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilmişken, Scoppola kararında bu gereklilik esnetilmiştir. AİHM, hak yoksunluğunun bir mahkeme tarafından doğrudan hükme bağlanmamış olmasının tek başına bir ihlal teşkil etmeyeceğini ifade etmiştir. Suçun niteliği ve cezanın miktarı göz önüne alınarak kanunda koşulları açıkça gösterilmesi şartıyla, ayrıca bu hususta hakim kararı olmadan hak yoksunluğu uygulanması ihlal sebebi sayılmamıştır.

Mahkeme ayrıca, İtalyan hukuk sisteminin, seçme hakkından yoksun bırakmayı belirli kriterlere bağladığını ve mahkûmiyet hükmüne bağlı olarak doğrudan uygulanan, genelleştirilmiş bir uygulama benimsemediğini belirtmiştir. Buna göre: (Kırbaş, 2019: 37).

- I. Hak yoksunluğu yalnızca belirli ağır suçlar için uygulanmakta,
- II. Mahkûmiyet süresi belirli sınırları aştığında devreye girmekte,
- III. Suçun niteliği, failin eylemi gerçekleştirme biçimi ve kişisel durumu dikkate alınarak değerlendirme yapılmakta,
- IV. Belirli bir süre sonra rehabilitasyon şartıyla oy hakkının iade edilmesi mümkün olmaktadır.

Bu unsurları göz önüne alarak, İtalya'daki sistemin doğrudan ve ayırım gözetmeksizin tüm hükümlülere uygulanan bir hak yoksunluğu olmadığı kanaatine varan AİHM, İtalya'daki seçme hakkı düzenlemesinin Ek 1 No'lu Protokol'ün 3. maddesini ihlal etmediğine hükmetmiştir.

AİHM'nin Scoppola v. İtalya (No. 3) kararı, hukuki çevrelerde önemli eleştirilere konu olmuştur. Eleştirilerden ilki, Mahkeme'nin devletlere daha geniş bir takdir yetkisi tanıyarak, önceki içtihatlarında belirlediği katı sınırları belirsiz hale getirdiği yönündedir. Bu durumun, hükümlülerin siyasi haklarını koruma noktasında geri adım atıldığı şeklinde yorumlandığı belirtilmiştir.

Bir diğer eleştiri ise, Birleşik Krallık'ın müdahilliliğinin Mahkeme üzerindeki etkisiyle ilgili olmuştur. Hirst v. Birleşik Krallık (No. 2) kararı sonrasında Birleşik Krallık, hükümlülerin oy hakkının genişletilmesine karşı çıkmış ve reformları uygulamada isteksiz davranmıştır. Bazı yorumcular, Scoppola kararının bu siyasi baskının bir sonucu olarak şekillendiğini ve Mahkeme'nin önceki kararından taviz verdiğini iddia etmiştir.

Sonuç olarak, AİHM'nin Scoppola v. İtalya (No. 3) kararı, hükümlülerin oy kullanma hakkına ilişkin daha esnek bir yaklaşım benimseyerek, devletlerin bu alandaki düzenleme yetkisini genişletmiştir. Ancak bu karar, devletlere tanınan yetkinin sınırlarının net olarak belirlenmemesi ve önceki içtihatlara göre daha geri planda kalması nedeniyle tartışmalara yol açmıştır.

1.3.4. Anchugov ve Gladkov v. Rusya Kararı

Anchugov ve Gladkov v. Rusya davası, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) hükümlülerin seçme hakkına ilişkin içtihatlarından biri olarak öne çıkmaktadır. 4 Temmuz 2013 tarihli bu kararın konusu, Rusya'daki mahkûmların oy kullanma hakkına getirilen genel yasağın Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine taşınmasıdır. Bu bağlamda AİHM, daha önceki Hirst v. Birleşik Krallık (No. 2) ve Scoppola v. İtalya (No. 3) kararlarında belirlediği ilkeleri bir kez daha gözden geçirerek, hükümlülerin siyasi haklarını koruma noktasında devletlerin yetkilerinin sınırlarını tartışmaya açmıştır (Aral, 2014: 9).

Davada, ağır suçlardan mahkûm edilen ve cezaevinde bulundukları süre boyunca oy kullanma hakkı ellerinden alınan Anchugov ve Gladkov isimli iki Rus vatandaşı yer almaktadır. Rusya Anayasası'nın 33. maddesi gereğince, cezaevinde bulunan her mahkûm istisnasız olarak seçme hakkını kaybetmektedir. Bu düzenleme, hükümlülerin ceza süreleri ya da işledikleri suçun niteliği dikkate alınmadan bir yasak getirmekteydi. Başvurucular, bu uygulamanın demokratik ilkelerle bağdaşmadığını ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 1 No'lu Protokol'ün 3. maddesiyle güvence altına alınan seçme hakkını ihlal ettiğini ileri sürerek AİHM'ye başvurmuşlardır (Güneş, 2017, s. 239).

Rusya hükümeti ise bu kısıtlama uygulamasının meşru gerekçelere dayandığını savunmuştur. Hükümetin görüşüne, seçme hakkı yalnızca belirli sorumlulukları taşıyan bireylere ait olmalı ve ağır suç işlemiş kişiler toplumun geleceğini belirleyen seçimlere kesinlikle katılamamalıdır. Buna ek olarak, bu düzenlemenin ulusal egemenliğin ve anayasal sistemin bir parçası olduğu ileri sürülerek, AİHM'nin bu konuda karar verme yetkisinin sınırlı olması gerektiğine dile getirmiştir. Rusya, seçme hakkına getirilen bu yasağın, toplumsal düzenin korunması ve hukukun üstünlüğünün sağlanması amacıyla gerekli olduğunu iddia etmiştir (Aral, 2014, s. 8-9).

AİHM, davayı değerlendirirken önceki içtihatlarını göz önünde bulundurarak hükümlülerin oy kullanma hakkının demokratik sistemler açısından temel bir hak olduğunu yinelemiştir. Mahkeme, oy kullanmanın bir ayrıcalık değil, demokratik bir toplumun temel unsurlarından biri olduğunu belirterek, bu hakkın sınırlandırılmasının ancak belirli koşullarda meşru kabul edilebileceğini vurgulamıştır. Rusya'daki uygulamanın ayırım gözetmeksizin tüm mahkûmları kapsadığını tespit eden AİHM, yasağın orantısız ve keyfi bir düzenleme olduğunu

değerlendirmiştir. Çünkü Rusya’da cezanın süresi, suçun niteliği veya mahkûmun bireysel durumu dikkate alınmadan, tüm hükümlülerin seçme hakkı elinden alınmaktaydı.

Mahkeme kararında, devletlerin seçim sistemlerini düzenleme konusunda belli bir takdir yetkisine sahip olduklarını kabul etmekle birlikte, bu yetkinin demokratik ilkelerle sınırlandırılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu doğrultuda, genel bir yasak uygulamasının, demokratik toplum düzeni açısından hukuken kabul edilemez olduğu ön plana çıkmıştır. AİHM, oy kullanma hakkına getirilen sınırlamaların ancak demokratik toplum açısından zorunlu ve orantılı olması halinde meşru sayılabileceğini belirterek, Rusya’daki uygulamanın bu kriterleri karşılamadığını tespit etmiştir (Aral, 2014, s. 8-9).

Sonuç olarak, AİHM, Rusya’nın hükümlülerin seçme hakkını tamamen ellerinden alan düzenlemesinin Ek 1 No’lu Protokol’ün 3. maddesini ihlal ettiğine hükmetmiştir. Mahkeme, Rusya’nın seçme hakkına ilişkin düzenlemelerinde reform yapması gerektiğini belirtmiş olsa da, Rusya bu kararı uygulamakta isteksiz davranmış ve anayasal sistemini değiştirme yönünde somut bir adım atmamıştır (İbrahimli, 2023, s. 115-118).

1.3.5. Greens ve M.T. v. Birleşik Krallık Kararı

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Greens ve M.T. v. Birleşik Krallık davasında, daha önce Hirst v. Birleşik Krallık (No. 2) davasında tespit ettiği ihlalin devam ettiğini belirleyerek, İngiltere’nin 1 No’lu Ek Protokol’ün 3. maddesini ihlal ettiğine hükmetmiştir. 2010 tarihli bu karar, Hirst kararına rağmen İngiltere’nin hukuki düzenlemelerde herhangi bir değişiklik yapmaması nedeniyle AİHM’nin pilot karar mekanizmasını devreye soktuğu önemli davalardan biri olmuştur (Aral, 2014, s.6).

Davanın temelini, İngiltere’nin Hirst kararından sonra hükümlülerin seçme hakkına ilişkin herhangi bir yasal reform gerçekleştirmemesi ve aynı düzenlemeleri uygulamaya devam etmesi oluşturmaktadır. AİHM, Hirst davasında verdiği ihlal kararının ardından, İngiltere’nin bu ihlali gidermek için herhangi bir adım atmamasının Sözleşme çerçevesindeki yükümlülüklerini ihlal ettiğini vurgulamıştır. Mahkeme, İngiltere’nin gerekli yasal düzenlemeleri yapmaması nedeniyle 2500’den fazla benzer başvurunun kendisine ulaştığını ve bu durumun her seçimde artarak devam edeceğini tespit etmiştir.

AİHM, İngiltere’nin hukuki reform gerçekleştirmemesinin yalnızca AİHS’in ihlal edilmesiyle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda Sözleşme sisteminin gelecekteki etkinliği açısından da bir tehdit oluşturduğunu ifade etmiştir. Mahkeme, Hirst kararında Birleşik Krallık’ın yapması gereken yasal değişikliğin içeriğine dair herhangi bir zorlayıcı hüküm koymamış olsa da, aradan uzun bir süre geçmesine rağmen herhangi bir değişiklik yapılmamasının Bakanlar Komitesi tarafından bir zaman çizelgesi oluşturulması gerekliliğine işaret ettiğini belirtmiştir (Karabulut ve Ünal, 2024, s. 604).

Mahkeme, bu davada pilot karar prosedürünü uygulayarak, İngiltere’nin gerekli yasal değişiklikleri yapmadığı sürece, ülkeye karşı yapılan her başvurunun otomatik olarak bir ihlal kararı ile sonuçlanacağını açıklamıştır. AİHS’in 46. maddesine dayanarak, Hirst kararının pilot karar olarak kabul edildiğini ve dolayısıyla benzer nitelikteki tüm başvuruların tek tek incelenmesine gerek kalmadığını vurgulamıştır. AİHM, pilot karar uygulamasının gereği olarak, bu konuda yapılacak tüm başvuruların değerlendirilmesine gerek olmadığına ve ancak İngiltere gerekli yasal değişiklikleri yapmadığı takdirde bekleyen tüm davaların sonuçlandırılacağına karar vermiştir (Karabulut ve Ünal, 2024, s. 604).

Bu karar, AİHM’nin tekrar eden ihlaller karşısında, ilgili devletleri hukuki reform yapmaya zorlamak amacıyla pilot karar mekanizmasını nasıl devreye soktuğunu gösteren önemli bir örnektir. Mahkeme, İngiltere’nin altı ay içinde gerekli yasal düzenlemeleri yapması gerektiğini belirterek, aksi takdirde tüm bekleyen başvuruların incelenerek yeniden ihlal kararları

verileceğini ifade etmiştir. Ancak İngiltere'nin bu sürece yönelik direnci, AİHM kararlarının uygulanabilirliği ve ulusal devletlerin Sözleşme yükümlülüklerine uyumu açısından önemli tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Sonuç olarak, Greens ve M.T. v. Birleşik Krallık kararı, AİHM'nin hükümlülerin seçme hakkı konusunda daha önce belirlediği içtihatları pekiştiren ve devletlerin yükümlülüklerini yerine getirmemesinin hukuki sonuçlarını ortaya koyan önemli bir karar olarak öne çıkmaktadır. Bu karar, pilot karar mekanizmasının nasıl işlediğini ve AİHM'nin tekrar eden ihlaller karşısında nasıl bir tutum sergilediğini göstermesi açısından da dikkat çekicidir.

1.3.6. Söyler v. Türkiye Kararı

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Söyler v. Türkiye davasında, Türkiye'de hükümlülerin oy kullanma hakkına getirilen kısıtlamaların Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne (AİHS) uygunluğunu değerlendirmiştir. 17 Eylül 2013 tarihli bu karar, AİHM'nin Türkiye'ye yönelik bu konudaki ilk kararı olması açısından önem taşımaktadır. Karar, daha önce verilen Hirst v. Birleşik Krallık (No. 2), Frodl v. Avusturya ve Scoppola v. İtalya (No. 3) davalarıyla bağlantılı olarak, seçme hakkının demokratik bir toplumdaki yerini ve sınırlamalarının hukuki çerçevesini tartışmaya açmıştır (Kırbaş, 2019, s. 38-39).

Dava, karşılıksız çek keşide etmek suçundan 4 yıl 11 ay 26 gün hapis cezasına mahkûm edilen Ahmet Atahür Söyler'in, bihakkın tahliye tarihine kadar oy kullanma hakkından mahrum bırakılması nedeniyle açılmıştır. Başvurucunun, 11 Nisan 2007 tarihinde cezasının infazına başlanmış ve cezaevinde olduğu süre boyunca oy kullanma hakkından yoksun bırakılmıştır. 22 Temmuz 2007 tarihinde yapılan genel seçimlerde oy kullanmak için Yüksek Seçim Kurulu'na başvuran Söyler, 298 sayılı Kanun'un 7/3. maddesi gereğince cezaevinde olduğu için bu talebinin reddedildiğini öğrenmiştir. Koşullu salıverme kapsamında cezaevinden 9 Nisan 2009'da tahliye edilmesine rağmen, bihakkın tahliye tarihi olan 1 Nisan 2012'ye kadar seçme hakkından mahrum kalmıştır. Bu sebeple 12 Haziran 2011 genel seçimlerinde de oy kullanamamıştır (Aral, 2014, s.8).

Başvurucu, AİHM'ye yaptığı şikayette, hak yoksunluğuna ilişkin Türkiye'deki mevcut uygulamanın genel ve orantısız olduğunu, demokratik bir toplumun gerekliliklerinin ötesinde ağır bir yaptırım niteliğinde olduğunu ileri sürmüştür. AİHM, davayı incelerken, Türkiye'de o dönemde yürürlükte olan Anayasa'nın 67. maddesi, 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun'un 7/3. maddesi ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 53. maddesini değerlendirmiştir. Buna göre, kasten işlenen suçlar nedeniyle hapis cezasına çarptırılan kişiler, cezalarının infazı tamamlanıncaya kadar seçme ve seçilme hakkından yoksun bırakılmaktaydı. Hatta erteli 1 yıldan fazla hapis cezası hükümlüsü, cezaevine hiç girmediği halde oy hakkı kısıtlanmaktaydı.

AİHM, Türkiye'deki uygulamanın Avrupa Konseyi'ne üye diğer devletlerle kıyaslandığında daha katı ve geniş kapsamlı olduğunu belirlemiştir. Hirst (No. 2), Frodl ve Scoppola (No. 3) kararlarında incelenen Birleşik Krallık, Avusturya ve İtalya'daki düzenlemelerle kıyaslandığında, Türkiye'deki yasağın suçun mahiyeti, cezanın süresi veya mahkûmun bireysel durumu dikkate alınmadan uygulandığını tespit etmiştir. Oysa önceki içtihatlarda, hükümlülerin seçme hakkının ancak mahkemeler tarafından bireysel değerlendirme yapılarak kısıtlanabileceği belirtilmiştir (Karabulut ve Ünal, 2024, s. 607-608).

Mahkeme, hak yoksunluğuna yönelik kararların doğrudan bir mahkeme tarafından verilmemesinin tek başına AİHS Ek 1 No'lu Protokol'ün 3. maddesinin ihlaline yol açmayacağını ifade etmiş, ancak bu tür bir yasağın hâkim müdahalesi olmaksızın uygulanmasının orantılılık ilkesine aykırılık teşkil edebileceğini vurgulamıştır. Türkiye'de seçme hakkından yoksunluk, hâkimlere herhangi bir takdir yetkisi tanınmadan ve bireysel

değerlendirme yapılmadan doğrudan kanunen uygulandığından, Mahkeme bu düzenlemenin orantısız bir müdahale olduğu sonucuna ulaşmıştır.

AİHM ayrıca, Türkiye’de mahkûmların oy kullanma hakkına getirilen kısıtlamaların, İtalya’da olduğu gibi suçun türü, ağırlığı veya kişinin durumu gözetilerek uygulanmadığını, katı bir uygulamanın benimsendiğini belirlemiştir. Dolayısıyla, Türkiye’deki düzenlemenin demokratik ilkelerle uyumlu olmadığı ve meşru bir amaç taşısa dahi ölçüsüz bir hak yoksunluğu içerdiği tespit edilmiştir.

Mahkeme, oy kullanma hakkından mahrum bırakılan bireylerin davranışları ile uygulanan yaptırım arasında makul bir bağlantı bulunması gerektiğini ve bu tür bir yasağın ancak demokratik toplum düzeni açısından zorunlu olduğu durumlarda meşru kabul edilebileceğini ifade etmiştir. Ancak dava tarihinde Türkiye’de hak yoksunluğu uygulanırken, yalnızca taksirli suçların hariç tutulması, demokratik sistemde korunması gereken seçme hakkının orantısız bir şekilde sınırlandırılmasına yol açmıştır.

Sonuç olarak AİHM, başvurucunun karşılıksız çek keşide etmek suçundan hüküm giymiş olmasının, doğrudan ve ayırım gözetmeksizin seçme hakkından mahrum bırakılmasını meşrulaştıracak bir gerekçe oluşturmadığını vurgulamıştır. Mahkeme, hafif suçlardan mahkûm edilenlerin de bu tür katı tedbirlere maruz kalmasının, devletin takdir yetkisinin sınırlarını aştığını gösterdiğini belirterek, Türkiye’nin AİHS Ek 1 No’lu Protokol’ün 3. maddesini ihlal ettiğine hükmetmiştir.

Bu karar, Türkiye’de mahkûmların seçme hakkına ilişkin düzenlemelerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne uygun hale getirilmesi gerektiğini ve devletlerin bu konudaki takdir yetkisinin sınırlarını aşmaması gerektiğini ortaya koymuştur. Karar sonrası Türk hukukunda önemli yasal düzenlemeler yapılmış, 21 Ocak 2019 tarihinde eylem raporu Avrupa Birliği Bakanlar Komitesine sunulmuştur. Komite tarafından raporun yeterli görülmesiyle icra süreci kapatılmıştır. Dolayısıyla Türkiye’de hükümlülerin seçme hakkının kısıtlanması hususundaki güncel uygulamaların genel itibarıyla AİHM standartlarını karşıladığı söylenebilir.

1.4.Türk Hukukundaki Yasal Düzenlemeler

Türkiye’de hükümlülerin oy kullanmasına ilişkin 1961 Anayasasında herhangi bir kısıtlayıcı düzenleme bulunmamaktaydı. 2709 sayılı ve 18/10/1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın ilk kabul edildiği halinin 67. Maddesinin 5. Fıkrasında: “Silah altında bulunan er ve erbaşlarla, askeri öğrenciler, ceza ve tevkif evlerinde bulunan tutuklular ve hükümlüler oy kullanamazlar.” şeklinde düzenleme mevcuttu. Ancak bu hüküm 26/07/1995 tarihli değişiklik ile “Silah altında bulunan er ve erbaşlar ile askeri öğrenciler, ceza infaz kurumlarında bulunan hükümlüler oy kullanamazlar...” olarak düzenlenmiş, cezaevinde bulunan tutukluların oy kullanmalarına engel olan hüküm ortadan kaldırılmıştır. Buna ek olarak 17/10/2001 tarihinde yapılan düzenleme ile “Silah altında bulunan er ve erbaşlar ile askeri öğrenciler, taksirli suçlardan hüküm giyenler hariç ceza infaz kurumlarında bulunan hükümlüler oy kullanamazlar...” şeklinde değiştirilen madde son halini almıştır. Hükümlülerin işlediği suçun manevi unsuru olan kast ve taksir yönünden ayırma gidilmiş, taksirli suçlar oy kullanma yasağının kapsamı dışına alınmıştır. Sonuç olarak cezaevinde bulunanlardan, tutuklular ve taksirli suçtan hüküm giyenlere oy hakkı verilmiştir (İbrahimli, 2023, s. 112).

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu(TCK)’nın “Belli Hakları Kullanmaktan Yoksun Bırakılma” başlıklı 53. maddesinde hapis cezasına mahkumiyetin kanuni sonucu olarak verilen hak yoksunlukları düzenlenmiştir. Bu maddenin 1. Fıkrasında: “Kişi, kasten işlemiş olduğu suçtan dolayı hapis cezasına mahkûmiyetin kanuni sonucu olarak; (...) b) Seçme ve seçilme ehliyetinden (...) yoksun bırakılır.” hükmü yer almaktaydı. Bu hak yoksunlukları bakımından hakime bir takdir yetkisi verilmemekte, kasten işlenen suçtan hapis cezasına mahkumiyetin

kanuni sonucu olarak hükümlünün oy kullanması yasaklanmaktaydı. Yine aynı maddenin 2. Fıkrasındaki düzenlemede ise, bu hak yoksunluklarının hapis cezasının infazı tamamlanıncaya kadar devam edeceği hükme bağlanmaktaydı. Bu düzenleme, hükümlünün denetimli serbestlik, koşullu salıverme, infazın ertelenmesi gibi nedenlerle cezaevinde bulunmadığı durumlarda dahi hak yoksunluğu içerdiğinden yasağın kapsamını genişletmekteydi.

Çankırı Asliye Ceza Mahkemesinin iptal talebi ile yaptığı başvuru sonucunda, Anayasa Mahkemesi 08/10/2015 tarihli kararı ile; TCK m. 53/1’de yer alan “...hapis cezasına...” ibaresi (b) bendinde yer alan “Seçme ve...” ibaresi yönünden, TCK m.53/2 hükmü TCK m.53/1.b’de bulunan “seçme ve seçilme ehliyetinden” ibaresi yönünden Anayasa m.67/5 hükmüne aykırı olduğu gerekçesiyle iptaline karar vermiştir (İbrahimli, 2023, s. 113). Böylece hükümlülerin seçme hakkı açısından TCK m.53 ile hükmedilen hak yoksunluklarının ortadan kalktığı söylenebilir. Karar gerekçesinde, seçme hakkının yurttaşların hakkı olmasının yanında bir görev olduğu, demokrasinin işlev kazanması ve milli iradenin tecelli etmesi bakımından bu hakkın önemli bir işlevinin bulunduğu, bu nedenle toplumsal düzenin sağlanması yönünden zorunlu olmadıkça bu hakkın sınırlandırılmaması gerektiği vurgulanmıştır. Karara göre, kasten işlenen suç nedeniyle hapis cezası hükümlüsünün infaz tamamlanıncaya kadar bu haktan yoksun bırakılmasına ilişkin düzenleme, orantısız ve ölçüsüz bir kısıtlama getirmektedir. Zira hükümlü infaz sürecinin tamamını ceza infaz kurumunda geçirmemektedir. Denetimli serbestlik, koşullu salıverme, infaz erteleme, infaza ara verme gibi durumlarda, hükümlü infazı devam etmesine rağmen cezaevinden tahliye olmakta, dışarıda bihakkın tahliye tarihini beklemektedir. Erteli hapis cezalarında ise hükümlü cezaevine hiç girmemektedir. Ayrıca cezanın miktarı, suçun nevi, hükümlünün kişisel durumu yönlerinden ayırım yapmaksızın mahkûmiyet hükmüne bağlı olarak seçme hakkının yasaklanması Anayasanın anılan hükmüne aykırı bulunmuştur (AYM, 2015/85).

TCK m.53/4 hükmü ile, kısa süreli hapis cezası ertelenmiş hükümlüler ile suç tarihinde çocuk olan hükümlüler TCK m.53/1.b’deki hak yoksunluğunun dışında tutulmuştur. Bu düzenleme hak yoksunluğunu daraltan hüküm içermesi bakımından olumlu karşılanmaktadır. Ancak TCK m.53/2 hükmü hakkındaki iptal kararı nedeniyle, uzun süreli de olsa hakkında verilen hapis cezası ertelenen hükümlülerin, cezaevine hiç girmemeleri nedeniyle yasak kapsamı dışında kaldıkları söylenebilir.

298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun (Seçim Kanunu)’un “oy kullanamayacak olanlar” başlıklı 7. Maddesinin 3. Fıkrası, ceza infaz kurumunda hükümlü olarak bulunanları oy kullanma hakkından yoksun bırakmaktadır (Akpınar, 2010, s. 172). Taksirli suçtan hükümlüler yönünden ayırım yapmadığından bu kanun hükmü Anayasa m.67/5’e aykırıdır. Seçim Kanununun 8. Maddesinin 1. Fıkrası ise, kısıtlı olanların seçmen olamayacağına hükmetmektedir. Hapis cezasına mahkûmiyet nedeniyle kısıtlılık, 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu’nun (TMK) 407. Maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddenin ilk haline göre, 1 yıl veya daha uzun süre hapis cezasına mahkûm olan her hükümlü kısıtlanmakta, cezaevinde fiilen bulunmasa dahi bu nedenle seçmen olamamaktaydı. Anayasa Mahkemesi 22/03/2023 tarihli kararıyla TMK m.407 hükmünün Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle iptaline karar vermiştir. 12/03/2024 tarihli 8. Yargı paketi ile 407. Maddede yapılan yeni düzenlemeye göre, hükümlü kural olarak talebi üzerine kısıtlanmakta, ancak toplam beş yıl veya daha fazla hapis cezasına mahkûmiyet halinde hükümlü talepte bulunmasa dahi kısıtlanmasına karar verilebilmektedir. TMK m.471 hükmüne göre, kısıtlanan hükümlünün hapis hali hukuka uygun şekilde sona ererse, kısıtlama kararı da kendiliğinden hükümsüz hale gelecektir. TMK m.407 hükmünde kısıtlama kararı yönünden kast taksir ayırımına yer verilmemesi Anayasaya aykırılık teşkil etmektedir. Örneğin taksirli suçtan verilen hapis cezası nedeniyle cezaevinde bulunan hükümlünün talebi ile veya talebi dışında kısıtlanması halinde, Seçim Kanunu m.8/1 uyarınca hükümlü seçmen olamayacaktır. Hükümlülerin seçme hakkının

bu anlamda kapsamı genişletilmek isteniyorsa anayasaya aykırı olan Seçim Kanunu m.8/1’de değişiklik yapılmasına ihtiyaç vardır.

Yüksek Seçim Kurulu(YSK), seçimlerle ilgili çeşitli konularda görüş istenmesi veya uyuşmazlık olması halinde bu hususlarda karar vermektedir. Yıllar içerisinde AİHM ve Anayasa Mahkemesi kararları ışığında değişen mevzuat çerçevesinde kararlarını güncellemiştir. YSK’nın 20/06/2014 tarih ve 3002 sayılı kararında, koşullu salıverme ve denetimli serbestlik kapsamında cezaevinden çıkan hükümlülerin oy kullanabileceklerine karar verilmiştir. Daha sonraki kararlarında, 5275 sayılı İnfaz Kanunu m.16 kapsamında hastalık nedeniyle infazına ara verilenlerin, hakkında uzun süreli erteli hapis cezasına hükmedilenlerin, kasıtlı suçtan mahkûm olup da henüz cezaevine girmeyenlerin de oy kullanabileceği kabul edilmiş, hükümlülerin oy kullanma hakkının kapsamı oldukça genişletilmiştir.

SONUÇ

Hükümlülerin seçme hakkı, demokratik sistemlerin temel unsurlarından biri olup, bireyin siyasi süreçlere katılımını sağlamaktadır. Ancak bu hak, farklı hukuk sistemlerinde değişen ölçülerde kısıtlanabilmekte ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından geliştirilen içtihatlarla belirli standartlara bağlanmaktadır. AİHM’nin Hirst/Birleşik Krallık (No. 2), Scoppola/İtalya (No. 3) ve Söyler/Türkiye gibi davalarda verdiği kararlar, hükümlülerin seçme hakkına getirilen sınırlamaların orantılılık ilkesi çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Özellikle, AİHM’nin Söyler/Türkiye kararı ve Anayasa Mahkemesi’nin 2015 tarihli iptal kararı sonrasında, kasten işlenen suçlardan hüküm giymiş kişilerin seçme hakkının otomatik ve ayırım gözetmeksizin kısıtlanmasına yönelik düzenlemeler yürürlükten kaldırılmıştır. Bununla birlikte, ceza infaz kurumunda bulunan hükümlülerin seçme hakkı hâlâ kısıtlanmaya devam etmektedir. AİHM’nin içtihatları ise hükümlülerin oy kullanma hakkının tamamen yasaklanmasının demokratik bir toplum düzeniyle bağdaşmadığını ortaya koymaktadır.

AİHM içtihatları, hükümlülerin seçme hakkına getirilen sınırlamaların keyfi ve genel nitelikte olmaması, bireysel değerlendirmeye tabi tutulması ve orantılı olması gerektiğini vurgulamaktadır. Türkiye’de ise seçme hakkına yönelik yasakların hâlen belli suç türlerine yönelik genel yasaklar şeklinde uygulanabildiği görülmektedir. Bu durum, demokratik süreçlerin işleyişi açısından önemli bir eksiklik olup, mevzuatta reform yapılmasını gerektirmektedir.

Türkiye’deki mevcut mevzuat, geçmişte hükümlülerin oy kullanma hakkına yönelik geniş kapsamlı sınırlamalar içermektedirken, Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Seçim Kurulu kararlarıyla bu yasaklar önemli ölçüde daraltılmıştır. AİHM kriterlerine tam uyum sağlamak amacıyla, Seçim Kanununun 7 ve 8. maddelerindeki yeniden düzenleme yapılmalı, hakim kararı olmaksızın doğrudan hak yoksunluğu uygulamasına son verilmelidir.

Sonuç olarak, Türkiye’de hükümlülerin seçme hakkına ilişkin yasal çerçevenin AİHS ve AİHM içtihatları doğrultusunda daha esnek ve orantılı bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir. Devletlerin takdir yetkisi olmakla birlikte, bu yetkinin demokratik toplum düzeni ve insan hakları ilkeleriyle uyumlu bir şekilde kullanılması zorunludur. Türkiye’nin, AİHM kararları doğrultusunda mevcut düzenlemeleri gözden geçirmesi ve hükümlülerin siyasi katılımını daha adil ve kapsayıcı bir hale getirmesi, demokratik sistemin güçlenmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akpınar, Cafer (2010). Türk Anayasa Hukukunda Seçimlerin Denetlenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi.
- Akkurt, B. (2022). Anayasa Hukukunda Seçme Hakkı. İstanbul: Platon Plus Yayıncılık.
- Aral, Işıl (2014). Hükümlünün Oy Kullanma Hakkı, İstanbul Bar Association Periodical.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2005). Hirst/Birleşik Krallık kararı. Erişim tarihi: 16.02.2025. <https://hudoc.echr.coe.int/tur#%20>
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2012). Scoppola/İtalya kararı. Erişim tarihi: 16.02.2025. <https://hudoc.echr.coe.int/tur#%20>
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2013). Anchugov ve Gladkov/Rusya kararı. Erişim tarihi: 13.11.2025 <https://hudoc.echr.coe.int/tur#%20>
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2013). Söyler/Türkiye kararı. Erişim tarihi: 13.11.2025 <https://hudoc.echr.coe.int/tur#%20>
- Anayasa Mahkemesi Kararı (2015). 2015/85 no.lu karar
- Do, Trang (2023). Jean Jacques Rousseau's concept of freedom and equality in the Social Contract. Trans/Form/Ação, 46, 305-324.
- Eren, Selahattin (2017). Roma Hukukunda Köle Mülkiyetinin Sınırları, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 23 (3), 283-322.
- Güllüpinar, Fuat (2012). Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma Açısından Vatandaşlık Üzerine Sosyolojik Bir Analiz. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 67(01), 81-109. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002239
- Güneş, Zeynep Özkan (2019). Rusya Federasyonu Anayasa Mahkemesi'nin Temel Hakların Korunmasındaki İşlevi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Işık, Salim. (2017). J. J. Rousseau ve Egemenlik Anlayışı Üzerine. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 8(2), 79-98. <https://doi.org/10.21492/inuhfd.336067>
- İbrahimli, Kanan (2023). Mahkumların Oy Verme Hakkı, TESAM 2023 Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Tam Bildiri Metni, s. 109-125.
- İnaç, Hüsamettin ve Yazıcı, Betül (2019). Kavramsal ve Kuramsal Boyutlarıyla İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğüne Sosyo-Politik Bir Bakış. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi (70), 132-147.
- Karabulut, Efe Can ve Osman Gazi Ünal (2024). Hükümlülerin Oy Hakkının Sınırlandırılması Sorunu ve Çözüm Önerileri, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2 (38), 567-619.
- Kırbaş, Mehmet Fatih (2019). Aihş Bağlamında Hükümlülerin Oy Kullanma Hakkı, T.C. Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dergisi, Sayı: 4, s. 35-41.
- Metin, Yüksel (2007). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Serbest Seçim Hakkı. Liberal Düşünce Dergisi(48), 109-141.
- Özmen, Seda (2023). Orta Çağ Avrupa'sında İnsan Hakları. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi, 6(10), 143-164. <https://doi.org/10.59162/tihek.1213968>
- Öztekin, Ali (1993). Siyaset Bilimine Giriş, Yeni Malatya Gazetesi Basımı, Malatya.

- Şirin, Tolga (2011). İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'ne Göre Serbest Seçim Hakkı, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, (14), s. 283-348.
- Üzeltürk, Saba Şahika (2021). Mahkûmiyet Bağlamında Oy Hakkının Sınırlandırılması ve Genel Oy İlkesi. Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 18(2), 1873-1904.

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE APPLICATIONS ON EMPLOYMENT IN HEALTHCARE SERVICES

Dr.Öğr.Üyesi Aslı KAYA
İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi
Sağlık Yönetimi, İstanbul, Türkiye, aslkaya@gelisim.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0001-6818-3868

Dr.Öğr.Grv.Cemile ŞEKER
Yakın Doğu Üniversitesi, Turizm Fakültesi,
Turizm Araştırma Merkezi, Lefkoşa, KKTC, cemile.seker@neu.edu.tr,
ORCID ID: 0000- 0002-9150-6845

ABSTRACT

This study aims to explore the impact of artificial intelligence (AI) technology on healthcare services work. In a literature review, the study examines how AI transforms working processes, its benefits and drawbacks to workers, profession automation, and the need for retraining. Digital transformation's impact on the health sector is evaluated in relation to labor demand changes and worker experience. By exploring the impact of AI on employment trends, this study seeks to contribute theoretically and practically. The research entails a literature review indexed in international academic databases such as Scopus, Web of Science (WoS), PubMed, Emerald Insight, Google Scholar, and ProQuest. The findings of the study will benefit policymakers and business leaders in the healthcare sector to develop effective policies.

Keywords: Artificial Intelligence, Healthcare Services, Employment, Digital Transformation, Automation, Workforce Transformation.

JEL KODU: I15, I19, O33,

SAĞLIK HİZMETLERİNDE YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARININ İSTİHDAMA ETKİSİ

ÖZET

Bu çalışma, yapay zekâ (YZ) teknolojisinin sağlık hizmetleri iş gücü üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Literatür taramasıyla, çalışma, YZ'nin iş süreçlerini nasıl dönüştürdüğünü, çalışanlar için sağladığı faydalar ve zorlukları, meslek otomasyonunu ve yeniden eğitim gereksinimlerini ele almaktadır. Dijital dönüşümün sağlık sektörü üzerindeki etkisi, iş gücü talebindeki değişiklikler ve çalışan deneyimi bağlamında değerlendirilmiştir. YZ'nin istihdam eğilimleri üzerindeki etkisini keşfederek, bu çalışma teorik ve pratik açıdan katkı sağlamayı hedeflemektedir. Araştırma, Scopus, Web of Science (WoS), PubMed, Emerald Insight, Google Scholar ve ProQuest gibi uluslararası akademik veri tabanlarında indekslenen literatür taramasını içermektedir. Çalışmanın bulguları, sağlık sektörü için etkili politikalar geliştirmeleri adına politika yapıcılar ve iş liderlerine fayda sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Yapay Zeka, Sağlık Hizmetleri, İstihdam, Dijital Dönüşüm, Otomasyon, İş Gücü Dönüşümü.

INTRODUCTION

Technological advancements, particularly in artificial intelligence (AI), are driving fundamental transformations in business and other areas. Among the sectors most affected by these transformations is healthcare. Increasing usage of AI in the healthcare sector is changing work processes, service quality, and reducing expenditures. However, this revolution also drives fundamental changes in employment patterns (Brynjolfsson & McAfee, 2014).

Applications of AI in the medical field are employed effectively in medical diagnosis, patient care, hospital administration, operating robots, drug discovery, and personalized treatment

protocols. For instance, AI-derived diagnostic tools can provide faster and more accurate diagnoses compared to traditional tools, leading to a radical shift in patient care (Topol, 2019). Such innovations are also transforming work demand, however. Particularly, when AI and automation technologies take over repetitive and routine work, workers in such sectors need to acquire new skills in order to remain employed in the job market (Frey & Osborne, 2017). In this case, the role of AI in employment is not just loss of jobs, but also the creation of scope for the establishment of new careers and occupations (McKinsey Global Institute, 2017).

This paper aims to explore the impact of artificial intelligence usage on the health services labor market. Through the support of a literature review, the study examines how work processes are transformed by AI, its beneficial and harmful effect on workers, job automation, and retraining. The effects of digitalization in the healthcare sector are examined in the context of labor demand changes and employee experience. Through the exploration of the impact of AI on employment structures, the study seeks to contribute to the theoretical and applied literature. The study includes a review of the literature indexed in global academic databases such as Scopus, Web of Science (WoS), PubMed, Emerald Insight, Google Scholar, and ProQuest. The findings of the study will have practical applications for policymakers and business executives in the healthcare sector to formulate informed decisions.

1. Research Methodology

The research method employed is a literature review. The method allows for the scrutiny of existing academic literature in a systematic way to achieve the contribution of artificial intelligence (AI) on healthcare service jobs. The literature review helps in the formulation of a theoretical framework by examining the previous studies on the topic, setting the existing trends, and guiding future studies. The justification of the choice of the method is explained as below:

1. Access to Current Knowledge: Reading current academic research on AI and employment helps in learning about the current status of the field.
2. Opportunity for Comparative Analysis: By comparing the findings of different studies, one can identify how AI is transforming the healthcare sector.
3. Offering a Holistic View: The review gives a complete picture by examining the effects of AI on healthcare professionals from different angles.
4. Policy and Strategy Recommendations: The findings in the literature supply data on making strategic recommendations for policymakers and the business community in the sector.

The study involves the examination of works indexed in global academic databases such as Scopus, Web of Science (WoS), PubMed, Emerald Insight, Google Scholar, TR index, and ProQuest, where there is access to assured reliable and scientifically valid data. The study, therefore, aims to contribute to theoretical and applied literature.

2. Conceptual Framework

Artificial intelligence (AI) is a technology field that enables machines to perform intellectual tasks such as human beings (Russell & Norvig, 2020). The technology can include features such as learning, reasoning, problem-solving, perception, and natural language processing (Goodfellow, Bengio & Courville, 2016). AI systems can improve themselves by learning from large sets of data and making automatic decisions. Today, uses of AI are extending to many sectors such as healthcare, finance, education, and manufacturing. Employment is the term used

to describe an individual's involvement in work for a specific wage. In the economy, employment is affected by technological change, labor market, and business models (Autor, 2015). Employment changes based on the balance between labor supply and demand, and technological change has a direct impact on this balance.

The relationship between AI and employment is complex and consists of both positive and negative effects. On one hand, AI can automate some routine and repetitive tasks, reducing the demand for human workers, thereby leading to job loss (Frey & Osborne, 2017). That is, with automation entering sectors like healthcare, finance, and manufacturing, unemployment becomes more likely for particular groups of occupations. On the other hand, AI also has the potential to create new job opportunities. Emerging professional fields such as data analytics, AI engineering, and ethics specialization are providing employment (Brynjolfsson & McAfee, 2014). Moreover, AI-powered systems can streamline business processes, releasing staff from routine tasks to focus on creative and strategic roles. In the healthcare sector, AI applications are helping doctors and health professionals make faster and more accurate diagnoses through the use of decision support systems (Keleş, 2022). However, it also implies the contraction of certain professional areas brought about by the automation of administrative tasks.

The effect of AI on employment varies with respect to the use of technology and sectors. To minimize job loss and create new employment opportunities, employees need to adapt to AI technologies, acquire new skills, and be retrained. Policymakers and business leaders need to develop strategic resolutions to manage this change effectively.

3.The Impact of Artificial Intelligence Applications on Employment in Healthcare Services

Artificial intelligence (AI) is a revolutionary technology in the healthcare sector, accelerating diagnosis, treatment, and patient care processes and enhancing efficiency. Such innovations are alleviating healthcare workers of their burden, leading to the redefinition of some professions and the establishment of new ones. However, with increased automation, the impact of AI applications on employment is also a topic of debate. What follows are findings and research on both the beneficial and detrimental effects of AI application on healthcare service jobs.

The article "Digitalization and Artificial Intelligence in Healthcare" by Akalın and Veranyurt from 2020 discusses the effects of digital transformation and AI applications on the healthcare sector. The article clarifies how scientific and technological progress brings about alterations in the healthcare sector and how developments in information technologies trigger digital transformation. It emphasizes the rapid adoption of digitalization in management and clinical processes and refers to the daily developments in automation. AI applications re-engineer healthcare service processes, reducing managerial and clinical costs, speeding up clinical processes such as diagnosis, treatment, and tests, reducing human errors, and striving to improve service quality, says the article. It further refers to the implications of digitalization for employment in the healthcare sector. Digitalization of infrastructure and systems requires working individuals to acquire new skills, and healthcare organizations must work together with employees who have these new skills. The document recognizes that AI research has been accelerated by the pandemic's impact and predicts that in the very near future, administrative and clinical aspects of healthcare services will be virtualized, with widespread adoption of AI-based systems (Akalın & Veranyurt, 2020).

The article "The Relationship Between Artificial Intelligence Technologies, Employment, and Productivity" by Tekin and Demirel, published in 2024, highlights the influence of digitalization on the workforce and productivity. The article outlines the transformation in

production, marketing, finance, and trade following the process of digitalization in traditional industries. The article reviews the role of AI technologies in such transformations and their impact on employment and productivity. The study is imperative in knowing how digitalization influences productivity and the labor market. The results reveal that even if digital technologies are likely to make certain jobs obsolete or transform some, they also have the capability to enhance productivity and create new employment opportunities (Tekin & Demirel, 2024).

The findings of Tekin and Demirel's (2024) research into the effects of digitalization and AI technologies on employment and productivity can serve as a good foundation for your work on the effects of healthcare AI applications on employment. The study concludes that AI technologies will result in the elimination or displacement of jobs, but they may create new opportunities for work and there may be increased productivity. This outcome can be assessed together with the health sector implementations. It can be said that AI application in medicine, particularly in the treatment and diagnosis procedures, has the capability to make things more efficient, simplify routine work, and allow medical professionals to focus on more human-oriented and intricate tasks. However, this process of transformation has the ability to cause job replacement or redefinition. For example, the delegation of some clinical support staff functions to technology may require health workers to upgrade their skills and acquire digital skills. Furthermore, the implementation of AI in healthcare services can also aim at the generation of employment opportunities. Such technologies may result in the generation of new jobs such as data analysts, AI specialists, and robotic surgery technicians. This would entail a change in the composition of the labor within the healthcare sector and a redetermination of workforce needs. Here at this stage, while assessing the impact of AI technologies on the employment opportunities within healthcare services, proper regard needs to be given not merely to the increased productivity but also to the level of education for healthcare professionals, changes in digital skills, and new job definitions.

Lee and Yoon's (2021) "Application of AI-based Technologies in the Healthcare Industry: Opportunities and Challenges" presents artificial intelligence (AI) technology application in the health care industry and incorporating them into health care services. The study presents a literature review and elaborates on some real-life examples of AI applications in the health care sector. The research shows that major hospitals today utilize AI-based systems to support medical practitioners in the diagnosis and treatment processes of various diseases. In addition, AI systems are effective in enhancing the efficiency of nursing and hospital management operations.

The applications of AI technologies in the healthcare sector as well as the opportunities and challenges these applications entail are discussed in great detail in Lee and Yoon (2021) research. The study highlights the means through which AI presents benefits in diagnostic, treatment, and management processes in healthcare services. The potential of AI to improve efficiency, improve patient care, and aid healthcare professionals is emphasized. These findings can provide valuable information for studies on the impact of AI applications in healthcare on employment.

1. **Employment Change:** AI is mentioned in the study to have a role to play in managing staff in the healthcare sector and that automation of some work might be possible. Development in the use of AI across healthcare services is bound to replace or change some traditional jobs. It is also added that new definitions for professions will also follow, and that there will be more need for healthcare professionals who are technologically competent. For example, new job titles such as data analysts and AI engineers may arise.
2. **Increased Efficiency:** The efficiency-enhancing effect of AI enables the healthcare workforce to be utilized more efficiently. This enables healthcare professionals to focus on

more complex and human-centric tasks. This can include re-empowering healthcare professionals and developing their skills.

3. New Job Areas: AI in the health field will also create new areas of employment, such as in healthcare management, data analysis, and health technology. This can have a positive impact on the employment rate but will require the employees to learn something new.

Lee and Yoon (2021) research provides a pragmatic contribution to the research on the effects of AI adoption in healthcare on work. Effects have the potential to impact the labor market and increase digital skills and new work definitions in the healthcare sector.

Bohr and Memarzadeh (2020) also undertook a study, "Artificial Intelligence Applications in Healthcare," which is a comprehensive review of the development of AI in healthcare. The study looks at the ways in which AI can be utilized in healthcare services, the potential these technologies hold, and the challenges they pose. The potential of AI on the healthcare sector does not just intend to make health care service faster and more accurate, but alter the treatment procedure of patients. Here, Bohr and Memarzadeh (2020) point out various AI applications in health care, particularly its effect on the diagnosis of disease, supervision of the process of treatment, and reducing the workload on healthcare professionals.

The study focuses on the significant role of AI in major processes such as data analysis, disease forecasting, diagnosis, and treatment recommendations in healthcare services. AI systems enable medical professionals to analyze patients' conditions at a quicker pace and accuracy. Notably, big data analysis and machine learning algorithms have unlimited potential in disease early detection. Bohr and Memarzadeh (2020) describe that the major benefit of such technologies in the health industry is faster and more correct diagnosis and treatment plans. In addition to that, the influence of AI on health professionals is also discussed. According to the study, the process of mechanizing the mundane and time-consuming tasks by machines, which would reduce the workload of health professionals, would make health professionals more productive. This is bound to liberate health professionals from restraints to undertake more advanced and human-centric tasks. Additionally, the application of AI in medicine can lead to new job designations and an increasing demand for health professionals with technical training.

In conclusion, Bohr and Memarzadeh (2020) cite the potential for AI to be applied in health care services and emphasize its impact on improving efficiency, patient quality, and managing employees. Nevertheless, the study also shows that the use of AI can be accompanied by security and ethical issues and therefore regulatory policies and standards must be created. The findings of this study offer a necessary framework to make decisions on the future use and impact of AI in health care services.

Bohr and Memarzadeh (2020) article discusses the potential and implications of implementing artificial intelligence (AI) in the healthcare sector and how the labor force can be utilized more efficiently by medical professionals, and how AI will revolutionize disease diagnosis, treatment procedures, and patient care. The study determines ways in which AI can make the labor force more productive but determines challenges as far as ethics, security, and labor force structural change are concerned. These findings can be used to suggest a study with the subtitle "The Impact of AI Applications in Healthcare on Employment" as follows:

Bohr and Memarzadeh (2020) posit that AI increases the productivity of the healthcare workforce but can lead to changes in workforce composition due to automation of certain repetitive tasks. This provides a foundation for expanding on the change in job descriptions for healthcare workers in your study, as well as the establishment of new fields of work in conjunction with the removal of some jobs. It can be assumed that AI applications in healthcare will lead to additional digital skill employment and the automation of some manual tasks.

The study discusses the potential of AI to make the workforce more productive. AI supports healthcare professionals in allowing healthcare workers to focus on more complex and human-focused work through the help of healthcare professionals. This may help emphasize the increased need for training, upskilling, and digital health competencies in your study, particularly the need for continuous education for healthcare professionals.

Another important point brought out by Bohr and Memarzadeh (2020) is that AI will create new job definitions in the healthcare sector. AI-based technologies and areas of data analysis will increase the demand for professionals having digital skills within the healthcare sector. This will create new employments within the healthcare sector, and your work can investigate through which new definitions of jobs this will be made possible and whose skills will have the most potential.

Bohr and Memarzadeh (2020) further emphasize the ethical and security impacts of AI utilization in healthcare. AI systems should be designed to safeguard patient confidentiality and make dependable decisions in a secure and ethical manner. Though AI improves efficiency in healthcare, it can create serious data security issues. It can be assumed that doctors and other health care professionals are going to require additional digital proficiency and continuous education to properly implement these new technologies. This offers a strong message of the call for more education and training in healthcare professionals for using AI-based technologies.

The findings of Bohr and Memarzadeh (2020) shed useful light on how to understand the development of the healthcare workforce. These findings offer a solid foundation for a study called "AI Applications in Healthcare and Its Impact on Employment" and can be used to explore how AI will re-engineer employment arrangements, create new definitions of work, and how health professionals can be trained to accommodate them.

Davenport and Kalakota, in their 2019 study, write of the potential of artificial intelligence (AI) in healthcare, mentioning the great potential AI offers to automate and to support decision-making. The authors note that algorithms based on AI can provide outcomes equal to or even superior to those of physicians in diagnostic processes. For example, it has been determined in certain research that AI better detects malignant tumors than radiologists. Also, AI is being increasingly applied in clinical decision-making platforms, disease prediction, and stages of drug development. However, the authors highlight the technical, ethical, and regulatory challenges faced by AI to be integrated into the healthcare sector. Therefore, although AI guarantees increased efficiency in healthcare services, the authors are of the opinion that there is more need for research and regulation in large-scale implementation.

Following are the implications based on Davenport and Kalakota's (2019) research findings:

- **Workforce Transformation:** AI is revolutionizing job roles within the healthcare sector by automating some of the work processes. For example, the use of AI-powered systems in diagnosis processes may reduce the workload for doctors and radiologists but may also introduce changes to traditional job roles.
- **Creation of New Job Fields:** The designing, developing, and monitoring of AI systems are creating new job fields. Areas such as data analysis in healthcare, AI model training, and ethics monitoring may create new job opportunities.
- **Decline of Routine Jobs:** Widespread use of AI in hospital management, patient data, and insurance claims processing can lead to a reduction in the workforce in these areas. Particularly in patient management and data processing, AI-driven automation will cut down jobs.

- **Hybrid Workforce Model:** A hybrid workforce model, where AI collaborates with humans, may become the new normal for healthcare services. In this model, medical professionals can interpret the analytical data that is provided by AI to make more informed decisions and improve patient care processes.

In conclusion, Davenport and Kalakota's (2019) study depicts that AI has both positive and negative effects on healthcare jobs. While the evolving nature of work processes may mean that certain jobs will be lost, new job opportunities for medical workers with different skill sets will also be opened up. To this extent, a research study, "AI Applications in Healthcare and Their Impact on Employment," would seek to explore the changing employment landscape with AI and emphasize workforce policies and training processes.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

The impact of artificial intelligence (AI) technologies on the labor market in healthcare has the aspect of readjusting the workforce as well as opening up new jobs. While automation using AI for some conventional employment may result in job displacement in some areas, healthcare professionals who have digital competency will be very much in demand (Topol, 2019). The establishment of new employment opportunities in areas such as data analysis, robot-assisted surgery, and remote monitoring of patients is likely to shift the employment trend of the industry in a new direction. Further, AI-based systems will presumably introduce greater efficiency into diagnosis, treatment, and patient care processes, thereby reducing the workload for medical professionals. This can allow the workforce to spend more time on complex and human-centric tasks (Jiang et al., 2017). Moreover, the potential of AI in minimizing error rates and making diagnoses more accurate for healthcare services might enhance service quality and improve the process of caring for patients (Obermeyer & Emanuel, 2016). One can say that AI has the potential to alter, not to eliminate, jobs in the health sector. Emergence of new professions and digital skill development among health workers are at the forefront of such a transformation. Therefore, the health workers ought to focus on continuous learning and professional development so that they may remain current about new technologies (Frey & Osborne, 2017).

Based on the findings, healthcare professionals and managers should follow the strategic steps outlined below to effectively manage the integration of artificial intelligence (AI) technologies into the sector.

1. **Developing Digital Competencies:** The digital literacy of healthcare professionals needs to be enhanced to work effectively with AI-based systems. Training and certification needs to be encouraged to facilitate the creation of these competencies.
2. **Creating AI Collaboration Models:** Instead of replacing human labor completely, AI needs to be considered an augmentative technology. Work processes and task assignments need to be redesigned to facilitate collaboration between healthcare professionals and AI systems.
3. **Patient Safety and Ethical Standards:** AI-driven diagnosis and treatment processes must be guided by ethical standards, and clear procedures regarding data protection, patient secrecy, and area of responsibility should be established. Policies should be framed according to international ethical guidelines.
4. **Utilizing the Contribution of AI to Efficiency Gains:** Since AI has the ability to minimize workload and enhance operational efficiency, process management in hospitals and healthcare facilities must be redesigned. Technologies like AI-assisted patient record systems, robot-assisted surgery, and remote patient monitoring must be extensively adopted.

5. Continuous Adaptation and Education Process: The managers have to carry out regular training sessions to make the healthcare workers adaptable to AI and carry out awareness programs to prevent resistance to technology. Effective communication strategies need to be put into place to overcome employees' fear in the process.

In order to be utilized well in the health sector, AI must be accompanied by a concerted, purposeful, and anticipatory approach among managers and medical professionals. Integration of AI work with human labor can enhance patient care quality as well as the sustainability of health services in transformation.

References

- Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies. WW Norton & company.
- Frey, C. B., & Osborne, M. A. (2017). The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation?. *Technological forecasting and social change*, 114, 254-280.
- Manyika, J., Lund, S., Chui, M., Bughin, J., Woetzel, J., Batra, P., ... & Sanghvi, S. (2017). Jobs lost, jobs gained: Workforce transitions in a time of automation. McKinsey Global Institute, 150(1), 1-148.
- Topol, E. (2019). Deep Medicine: How Artificial Intelligence Can Make Healthcare Human Again. Hachette UK.
- Autor, D. H. (2015). Why are there still so many jobs? The history and future of workplace automation. *Journal of economic perspectives*, 29(3), 3-30.
- Goodfellow, I., Bengio, Y., Courville, A., & Bengio, Y. (2016). Deep learning (Vol. 1, No. 2). Cambridge: MIT press.
- Russell, S. J., & Norvig, P. (2016). Artificial intelligence: A Modern Approach. Pearson.
- Keleş, H. (2022). Tipta Yapay Zekâ Uygulamaları. *Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 24(3), 604-613.
- Akalın, B., & Veranyurt, Ü. (2020). Sağlıkta dijitalleşme ve yapay zekâ. *SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi*, 2(2), 128-137.
- Tekin, A., & Demirel, O. (2024). Yapay Zekâ Teknolojileri İle İstihdam Ve Verimlilik Arasındaki İlişki. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 22(Özel Sayı: Endüstri 4.0 ve Dijitalleşmenin Sosyal Bilimlerde Yansımaları), 1585-1618.
- Lee, D., & Yoon, S. N. (2021). Application of artificial intelligence-based technologies in the healthcare industry: Opportunities and challenges. *International journal of environmental research and public health*, 18(1), 271.
- Bohr, A., & Memarzadeh, K. (2020). The rise of artificial intelligence in healthcare applications. In *Artificial Intelligence in healthcare* (pp. 25-60). Academic Press.
- Davenport, T., & Kalakota, R. (2019). The potential for artificial intelligence in healthcare. *Future healthcare journal*, 6(2), 94-98.
- Obermeyer, Z., & Emanuel, E. J. (2016). Predicting the future—big data, machine learning, and clinical medicine. *New England Journal of Medicine*, 375(13), 1216-1219.

EĞİTİMDE YAPAY ZEKÂ ENTEGRASYONU SORUNLARI VE ÇÖZÜMLERİ: ÖZBEKİSTAN ÖRNEĞİNDE

Doç. Feruza Djumaboyevna ŞERMANOVA
Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti, Bilgisayar Bilimleri Bölümü
shermanovaf@gmail.com, Orcid: 0009-0002-0985-4793

Doç. Dr. Ali KONAK
Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
alikonak@karabuk.edu.tr, Orcid: 0000-0003-1804-8339
Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti, İqtisodiyot Bo'limi, alikonak@utas.uz

Özet:

Bu makale, eğitim sürecinde yapay zekânın entegrasyonu ile ilgili sorunları ve bu sorunların çözüm yollarını analiz etmektedir. Makalede, yapay zekâ teknolojilerinin eğitimde, özellikle öğretim, değerlendirme, kişiselleştirilmiş öğrenme planları oluşturma ve yönetme konularında sunduğu fırsatlar incelenmiştir. Ayrıca, yapay zekânın eğitim sistemindeki dönüşümlerdeki rolü, verimliliği artırma ve eğitim sürecini basitleştirme avantajları vurgulanmıştır. Bununla birlikte, yapay zekânın doğru yönetilmesi, insan faktörünün korunması ve etik sorunların dikkate alınması gerekliliği de belirtilmiştir. Makalede, yapay zekânın eğitim sisteminde kullanımıyla ilgili bazı teknik ve sosyal sorunlar ile bu sorunları çözmek için önerilen çözümler hakkında görüşlere yer verilmiştir. Ayrıca, öğretmenlerin modern teknolojileri benimsemesi ve bunlardan yararlanma imkânları ile yapay zekâ araçlarının öğretmenlere yardımcı olma yöntemleri analiz edilmiştir. Yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin eğitim alanındaki önemi ve öğretmenlerin iş yükünü hafifletmedeki rolü araştırılmıştır. Makalede, YZ'nin eğitim sürecine katkıları, kişiselleştirilmiş eğitim, otomatik değerlendirme ve etkileşimli öğrenme materyalleri gibi fırsatlar ele alınmıştır. Bunun yanı sıra, YZ sistemlerinin öğretmenlere veri analizi, zaman tasarrufu ve öğretim materyalleri oluşturma konularında nasıl yardımcı olduğu tartışılmıştır. Makalede, gelecekte YZ'nin eğitim alanında daha da gelişerek sanal asistanlar, adaptif öğrenme platformları ve küresel eğitim fırsatlarını genişletme potansiyeli vurgulanmıştır. Sonuç olarak, yapay zekânın eğitimi daha erişilebilir, kişiselleştirilmiş ve verimli hale getirmede önemli bir rol oynadığı, öğretmenlere ise öğrencilerle daha fazla ilgilenme imkânı sunduğu gösterilmiştir. Bu makale, eğitim sürecini daha da iyileştirme ve geliştirme hedeflerine ulaşmada faydalı olacaktır. Bu çalışma, Özbekistan'ın çeşitli bölgelerindeki pedagoji yükseköğretim kurumlarında görev yapan profesör-öğretmenler ve öğrenciler arasında yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin uygulanmasının etkinliği ve etkisini incelemeye odaklanmıştır. Araştırmaya Fergana Devlet Pedagoji Üniversitesi öğrencileri ve Fergana bölgesi okullarında görev yapan öğretmenleri (toplam 480 katılımcı) dahil edilmiştir. Deney çalışmaları sırasında, deneysel (YZ teknolojilerini kullanan) ve kontrol (YZ teknolojilerini kullanmayan) gruplar oluşturulmuştur. Araştırma sonuçları, YZ teknolojilerinin kullanımının öğrencilerin bilgi düzeyini önemli ölçüde artırdığını, öğretmenlerin iş yükünü hafiflettiğini ve eğitim kurumlarının genel verimliliğini iyileştirdiğini göstermiştir. 2023-2024 ve 2024-2025 öğretim yıllarında yapılan deneyler sırasında, deneysel gruptaki öğrencilerin gelişim etkinliği, kontrol grubuna kıyasla belirgin şekilde daha yüksek olmuştur (%14 ve %14,8 farkla). χ^2 (ki-kare) testi sonuçları, deney çalışmalarının etkinliğini doğrulamıştır ($\chi^2 = \%14,3$). Çalışmada, YZ teknolojilerinin eğitim sürecine uygulanmasının pedagojik yönleri, öğrencilerin bilgi ve becerilerini geliştirmedeki rolü ve Özbekistan eğitim sisteminde YZ teknolojilerinin yaygınlaştırılması için öneriler sunulmuştur. Araştırma sonuçları, modern eğitimde yenilikçi yaklaşımların önemini vurgulayarak, gelecekte diğer alanlarda da YZ teknolojilerinin kullanımına yönelik fırsatlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ (YZ), Veri analizi, Yenilikçi yaklaşımlar, Eğitimde yenilikler
Jel Kodu: D83

Giriş

Yapay zekânın (YZ) eğitim sisteminde kullanılması sürecinde verilerin korunması ve etik ilkelere uyulması büyük önem taşır. Yapay zekâ sistemleri, öğrenciler ve öğretmenlere ait çok sayıda verinin işlenmesini ve korunmasına olanak sağlamaktadır (Bostrom, ve Yudkowsky, 2014: 54-58). Bu veriler nasıl korunur? Örneğin, Avrupa Birliği'nin GDPR (Genel Veri Koruma Tüzüğü) kurallarına göre, kullanıcıların verilerinin gizli tutulması gerekmektedir. (Yang ve Zhang 2021). Özbekistan eğitim sisteminde de bu tür kuralların geliştirilmesi önemlidir. Yapay

zekâ, yanlış verilere dayanarak kararlar alabilir. Örneğin, bazı YZ sistemleri belirli sosyal gruplara karşı ayrımcı değerlendirmeler yapabilir. YZ değerlendirme sistemlerinin adil ve şeffaf bir şekilde çalışması için sürekli denetlenmesi gerekir. Öğrencilerin YZ'ye bağımlı hale gelmesi gibi bir sorun da ortaya çıkabilir. Eğer YZ her zaman hazır cevaplar sunarsa, öğrenciler bağımsız düşünme ve problem çözme becerilerini kaybedebilir. Bu sorunu çözmek için yapay zekanın sadece öğretmeni destekleyen bir araç olarak kullanılması gereklilik arz etmektedir. YZ, günümüzde dünyadaki en önemli teknolojilerden biri haline geldi. Geçen yüzyılın başlarında sadece filmlerde ve çeşitli bilim kurgu romanlarında görebileceğimiz sahnelerin çoğu, yapay zekanın hayatımıza girmesiyle gerçek oluyor. Uygulama alanları çeşitli sektörlerde önemli ölçüde genişliyor. BM tarafından sunulan verilere göre, 2022 yılı itibarıyla dünya genelinde gayri safi yurtiçi hasılanın yaklaşık dörtte birinin dijital teknolojilere bağlı olacağı tahmin ediliyor. Bu koşullarda, bu alandaki çalışmaları hızlandırmak ve geliştirmek en doğru stratejik yön olarak kabul edilmektedir. (<https://eur-lex.europa.eu>).

"Yapay zekâ" denildiğinde birçok kişi robotların çeşitli alanlara dahil edilmesini anlar. Ancak yapay zekâ terimi, robotların insanların yerini almasını ifade etmez. Temel amacı, insan yeteneklerinin ve imkanlarının sınırlarını genişletmektir. Bu nedenle bu tür teknolojiler değerli bir iş kaynağı olarak kabul edilir. Başlangıçta "yapay zekâ" terimi, sadece insanların yapabileceği, örneğin müşterilere hizmet vermek veya satranç oynamak gibi görevleri yerine getirmek için kullanılıyordu. Ayrıca bilgisayar teknolojilerini derinlemesine incelemek de yapay zekâ olarak kabul ediliyordu. Ancak müşterilere hizmet vermek, çeşitli çevrimiçi oyunlar ve bilgisayar teknolojilerini derinlemesine incelemek, yapay zekâ teknolojilerinin küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Yapay zekâ teknolojilerinin doğru kullanımı insanların yaptığı görevleri otomatikleştirerek verimliliği artırmaya yardımcı olmaktadır (Brynjolfsson ve McAfee, 2014) Ancak şimdilerde kapsamı genişlemekte ve artık yapay zekâ ile insanların karakterini, öğrencilerin yeteneklerini, çalışanların işe karşı tutumlarını belirlemek de mümkün olabilmektedir.

YZ, insanın akıl ve zekaya özgü yeteneklerini simüle etmeye çalışan teknolojiler ve bilgisayar sistemlerinin genel adıdır. Yapay zekâ, bilgisayarlara ve makinelere insanın kişisel, kesin ve karmaşık kararlar alma, üst düzey öğrenme, anlama, iletişim kurma ve problem çözme yeteneklerini kazandırmayı amaçlamaktadır (Schwab, K. 2016, 32-46). Kısaca, yapay zekâ belirli görevleri yerine getirirken insan davranışını taklit edebilen bir sistem veya teknoloji olup, elde edilen verilerden yararlanarak giderek gelişmektedir. Yapay zekâ teknolojilerinin dünya uygulamalarında hızlı ve yaygın bir şekilde kullanılmasını ve bu tür dijital verilerden yararlanma imkânının Özbekistan'da yüksek kalitede oluşturulmasını sağlamak, bu alanda nitelikli personel yetiştirmek için uygun koşullar yaratmak günümüzün en önemli gerekliliklerinden biridir (Silver vd., 2020).

Günümüzde öğretmenlik sadece bilgi vermek değil, aynı zamanda insanlar, toplum ve gelecek nesiller için büyük bir sorumluluk üstlenmek anlamına gelir. Öğretmenler sadece ders vermekle kalmaz, aynı zamanda öğrencilere güçlü ahlaki değerler, sosyal sorumluluk ve hayata dair gerekli beceriler öğretme, onlara rehberlik etme görevini de üstlenirler. Öğretmenin kendi alanında mükemmel bilgiye sahip olması gerekir. Onların bilgisi öğrencileri etkiler ve gelecekteki başarılarına temel oluşturur. Öğretmenler öğrencileri sadece akademik açıdan değil, ahlaki ve manevi açıdan da eğitmekten sorumludur. Toplumda doğru davranış, saygı ve hoşgörüyü teşvik etmelidirler. Öğretmenler bilgi ve becerilerini sürekli olarak güncellemelidir. Kendilerini geliştirmeleri, öğrencilere yüksek kaliteli eğitim sunma imkânı sağlar. Öğretmenlik mesleği oldukça sorumluluk gerektiren ve karmaşık bir meslektir, çeşitli sorunlarla karşılaşılabilir. Bu sorunlar sadece öğretmenin kişisel faaliyetini değil, genel eğitim sistemini de etkiler. Her öğretmen kendine özgü bilgi ve yeterliliğe sahip olmalıdır, ancak eğitim sisteminde bazı öğretmenlerin yeterliliklerinin eksik olması veya güncellenmemiş bilgileri

büyük bir sorun haline gelmektedir. Gerekli niteliklere sahip olmak için öğretmenlere mesleki gelişim sağlayan kurslar, eğitimler ve seminerler düzenlenmelidir. Aksi takdirde, bilgilerini güncellemek ve öğretim yöntemlerini yenilikçi yollarla zenginleştirmek zorlaşır. Modern araçlara uyum sağlama becerisine sahip olmayan öğretmenler geride kalabilir. Günümüzde YZ ve dijital eğitim araçları öğretim sürecine yeni imkanlar sunmaktadır. Öğretmenler bu teknolojileri öğrencilere daha etkili, ilgi çekici ve verimli bir eğitim sunmak için kullanabilirler. Ancak, teknolojilerin etkili bir şekilde kullanılması için öğretmenin sorumluluğu ve emeği de gereklidir. Günümüz teknolojilerinin gelişimi ile birlikte YZ hayatımızın hemen her alanına girmiştir. Eğitim sistemi de bu teknolojik devrimden geri kalmamıştır. Yapay zeka, eğitim sürecini nitelik açısından değiştirme, öğrencilerin bilgi seviyesini artırma ve öğretmenlerin iş yükünü hafifletme gibi önemli fırsatlar sunmaktadır. Günümüzde YZ teknolojileri sayesinde kişiselleştirilmiş eğitim, otomatik değerlendirme, sanal öğretmenler ve interaktif öğrenme materyalleri gibi yenilikçi yöntemler eğitim sistemine entegre edilmektedir (Darling-Hammond, 2017). Bu durum yalnızca eğitimin kalitesini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda öğrencilerin öğrenmeye olan ilgisini teşvik etme imkânı da sağlamaktadır. Yapay zekânın eğitimdeki önemi, her öğrencinin bireysel ihtiyaçlarını dikkate alarak eğitim sürecini kişiselleştirmeye olanak tanımasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda YZ sistemleri öğrencilerin bilgi seviyesini, güçlü ve zayıf yönlerini analiz ederek onlara özel öğrenme planları sunmaktadır. Ayrıca, yapay zekâ öğretmenlere verileri hızlı ve etkili bir şekilde analiz etme, ders materyallerini optimize etme ve öğrencilerin gelişimini izleme fırsatı vermektedir. Gelecekte yapay zekânın eğitimdeki rolünün daha da güçlenmesi beklenmektedir. Sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) gibi teknolojilerle entegre edilen YZ sistemleri, öğrencilere etkileşimli ve gerçekçi deneyimler sunma imkânı yaratacaktır. Ayrıca, YZ sayesinde eğitim sürecinin tamamen otomatikleştirilmesi ve her öğrenciye özel bir yaklaşım sağlanması mümkün olacaktır. Bu da eğitim sistemini daha verimli, erişilebilir ve kapsayıcı hâle gelmesine katkıda bulunacaktır.

Özbekistan da yapay zekâ teknolojilerini eğitime entegre etme konusunda önemli adımlar atmaktadır. "Dijital Özbekistan — 2030" stratejisi ve "Yapay Zekânın Geliştirilmesi Stratejisi" gibi programlar aracılığıyla ülkede YZ teknolojilerinin kullanımı ve geliştirilmesine büyük önem verilmektedir. Bu, yalnızca eğitim kalitesini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda gelecek nesilleri modern teknolojilerle tanıştırma fırsatı da sunmaktadır. Bununla birlikte, yapay zekânın eğitimde yaygın kullanımıyla ilgili bazı sorunlar da bulunmaktadır. Veri güvenliği, etik meseleler ve teknolojik altyapı eksiklikleri gibi engellerin aşılması gerekmektedir. Ancak, doğru stratejiler ve etkili yönetim sayesinde bu sorunların üstesinden gelinerek YZ teknolojilerinin eğitimdeki potansiyeli tam anlamıyla gerçekleştirilebilir. Eğitim sürecinde YZ'nin kullanılması günümüzde çok önemli ve güncel bir konu haline gelmiştir. Yapay zekâ teknolojilerinin gelişmesi, eğitimi yüksek düzeyde kişiselleştirme, etkili ve olumlu değişikliklere yol açabilir. Temel amacı insan yeteneklerini genişletmek olup, eğitimdeki görevleri basitleştirme ve karmaşık süreçleri optimize etmeye yardımcı olur.

2. Literatür Taraması

YZ fikri, insanlığı eski zamanlardan beri düşündürmüştür. İnsan aklına özgü ve benzer bir şey yaratma ve bunu karmaşık işlerde kullanma fikri, insanları uzun süredir meşgul etmiştir. XIV yüzyılda yaşayan bilim insanı R. Lulli, kavramların niteliklerine dayanarak bir makine yaratmaya çalışmıştır. XVIII yüzyılda yaşayan G. Leibniz ve R. Descartes, birbirinden bağımsız olarak tüm bilimler için evrensel bir dil önermişlerdir. Bu, daha sonra algoritma ve hesaplama teorisinin temelini oluşturmuştur. YZ'nin bilim olarak gelişimi, elektronik hesaplama makinelerinin (EHM) ortaya çıkışıyla yakından ilişkilidir. XX. yüzyılda hesaplama teknolojisinin ilerlemesi, YZ'nin bilimsel temellerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu

dönemde, Norbert Wiener (1894–1964) 1948 yılında "Sibernetik veya Hayvanlar ve Makinelerde Kontrol ve İletişim" (Cybernetics: or Control and Communication in the Animal and the Machine) adlı kitabıyla yeni bir bilim dalı olan sibernetiğin temelini atmıştır. Yapay zekâ alanında geçen yüzyılın ortalarından itibaren araştırmalar başlamıştır. İngiliz matematikçi ve kriptograf Alan Turing (1912-1954), bu alanda ilk araştırmaları yapan kişi olarak kabul edilmektedir. Alan Turing özellikle, 1950 yılında teknolojinin insanları zekâ açısından geride bırakabileceği hakkında sorulara dayanan bir makale yayımlamıştır. Daha sonra bu bilim insanı, kendi adıyla anılan "Turing Testi" yöntemini geliştirmiştir. Makalenin yayımlanmasından sonra yapay zekâ alanında yeni araştırmalar yapılmıştır. Bu dönemde, bilim adamları, düşünme yeteneği açısından insandan farksız makinelerin üretilmesi konusunda çeşitli görüşler ortaya atmaya başlamışlardır. Frank Rosenblatt, 1957 yılında Perceptron nöral ağ modelini oluşturmuştur ve 1960'larda bu model geliştirilmiştir. 1969 yılında Marvin Minsky ve Seymour Papert, "Perceptrons" kitabını yayımlamıştır ve basit nöral ağların sınırlı olduğunu kanıtlamıştır. Bu araştırmalar sonucunda yapay nöral ağlara olan ilgi azalmıştır. 1968 yılında Joseph Weizenbaum, ELIZA adlı ilk yapay zekâ sohbet robotunu oluşturmuştur. Bu, insanlarla etkileşim kurmak için kullanılan ilk modellerden birini oluşturmaktadır. 1972 yılında Colmerauer ve Kowalski, PROLOG programlama dilini oluşturmuştur. Bu dil, mantıksal çıkarım ve yapay zekâ modellemesi için kullanılmıştır.

Yapay zekâ alanındaki ilk çalışmalar, "Yapay Zeka" teriminin ortaya çıkışıyla ilişkilidir. "Yapay Zekâ" terimi 1956 yılında ortaya çıkmıştır. Aynı yılın yazında, ABD'nin Dartmouth Üniversitesi'nde yapay düşünce konuları üzerine bir konferans düzenlenmiştir. Konferansa Claude Shannon (Bell Laboratuvarları), Nathaniel Rochester (IBM), Herbert Simon (Carnegie Üniversitesi), Trenchard More (Princeton Üniversitesi), John McCarthy (Dartmouth Üniversitesi) ve Marvin Minsky (Harvard Üniversitesi) gibi bilim insanları katılmıştır. Bu konferansta sunum yapan Amerikalı bilgisayar bilimci John McCarthy (1927–2011), "Artificial Intelligence" ("Yapay Zeka") teriminin yaratıcısı olarak tarihe adını yazdırmıştır. (<https://yuz.uz>). Yapay zeka tanındıktan kısa bir süre sonra iki temel yöne ayrılmıştır: "Nörosibernetik" ve "kara kutu" sibernetiğidir. Ancak günümüzde bu iki yön yeniden birleşme eğilimindedir. "Nörosibernetik" yönünü şu şekilde açıklamak mümkündür: Düşünebilen ve akıl yürütebilen tek nesne insan beynidir. Bu nedenle, oluşturulacak diğer düşünen cihazlar da onun yapısını yansıtmalıdır. Böylece nörosibernetik, insan beynine benzer yapıları modellemeye odaklanmaktadır. Fizyologlar tarafından insan beyninde birbirine bağlı ve etkileşim halinde olan 10^{21} 'den fazla sinir dokusu - nöronlar - olduğu önceden belirlenmiştir. Bu nedenle nörosibernetiğin amacı, nöronlara benzer unsurlar yaratmak ve bunlardan etkileşimli bağlantılar oluşturmaktır. Bu bağlantılar, nöral ağlar (nöroset) olarak kabul edilmiştir. Son 20 yılda, dünya ülkeleri arasında bilim ve teknolojinin hızla gelişmesi ve yapay zeka temelinde yüksek teknik ve teknolojik "silahlanma" artmaktadır.

Yapay zekâ teknolojilerinin gelişim aşamaları ve bunların uygulamaya geçirilmesine ilişkin sorunlara birçok yabancı bilim adamının araştırmalarında yer verilmiştir. Bu araştırmaların bazıları Bostrom N., Luger G.F., Ross A., Siegel E., Schwab K.M., Denning P.J., Lewis T.J., Nikolenko S., Kadurin A. tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, günümüzde Türkiye'de eğitim sürecinde yapay zekâ alanında bilimsel araştırmalar yürüten çok sayıda araştırmacı ve bilim adamı bulunmaktadır. Bu bilim adamları arasında yer alan Prof. Esra Erdem yapay zekâ, bilgi temsili ve mantıksal programlama alanlarında araştırmalar yürütmektedir. Çalışmaları, eğitimde yapay zekâ kullanımıyla da ilgilidir. Doktor Engin Er – Boğaziçi Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü doçenti. (<https://people.sabanciuniv.edu/esraerdem/>). Onun araştırmaları makine öğrenimi, doğal dil işleme ve eğitim teknolojilerine odaklanmıştır. Doktor Levent Aksoy – İstanbul Teknik Üniversitesi Bilgisayar ve Bilişim Bilimleri Bölümü profesörü. (<https://web.itu.edu.tr/~leventaksu>). O yapay zeka ve robotik alanlarında, özellikle eğitimde

robotik kullanımı üzerine araştırmalar yürütmektedir. Doktor Pınar Yener – Hacettepe Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü Doçenti. (<https://www.cs.hacettepe.edu.tr/~pyener>). Onun araştırmaları, eğitimde yapay zeka kullanımı, özellikle akıllı eğitim sistemlerinin geliştirilmesine odaklanmıştır. Doktor Mustafa Çelebi – Ege Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü profesörü. (<https://www.cs.ege.edu.tr/~mcelebi>). O, eğitimde yapay zeka ve uyarlanabilir ğretim sistemleri üzerine araştırmalar yürütmektedir. Bu yazarların araştırmalarında, yapay zeka teknolojilerinin gelişim yönleri, stratejileri ve gelecekte iyileştirilme yolları ve mekanizmaları temellendirilmiştir.

Yapay zekâ teknolojisinin yükseköğretim kurumlarında uygulanması, bu kurumlara aşağıdaki avantaj ve olanakları sağlamaktadır:

- 1. Kişiselleştirilmiş ğrenme (Personalized Learning):** Yapay zekâ, öğrencilerin bilgi düzeyi ve yeteneklerine göre uyarlanmış bir müfredat ve içerik oluşturarak kişiselleştirilmiş öğrenmeyi destekler. Ayrıca, yapay zekâ ğrenci faaliyetlerini analiz ederek bilgi ve beceri eksikliklerini belirleyebilir ve eğitim sonuçlarını iyileştirmek için özelleştirilmiş öneriler sunabilir.
- 2. Yüksek Verimlilik (Enhanced Efficiency):** Yapay zekâ teknolojileri, değerlendirme, planlama ve belge yönetimi gibi idari görevleri otomatikleştirebilir. Bu da üniversitelerde ğretim yeleri ve personelin iş yükünü azaltarak iş verimliliğini artırabilir.
- 3. Zeki ğretim Sistemleri (Intelligent Tutoring Systems):** Yapay zeka destekli eğitim teknolojileri, ğrenci sorularına anında yanıt verebilir, öneriler sunabilir ve rehberlik edebilir. Bu teknoloji, öğrencilere kendi hızlarında öğrenmeleri için ek açıklamalar, etkileşimli alıştırmalar ve kişisel öneriler sağlayabilir.
- 4. Veri Tabanlı Analiz (Data-Driven Insights):** Yapay zekâ, büyük miktardaki eğitim verilerini hızlı bir şekilde işleyerek analitik raporların kolay ve zaman kaybetmeden hazırlanmasını sağlamaktadır. Yapay zekâ yardımıyla ilgili bilgileri ve eğilimleri analiz eden niversiteler, müfredatlarını geliştirebilir, öğrencilerin başarı oranlarını artırabilir ve veriye dayalı kararlar alarak eğitim süreçlerini iyileştirebilir.
- 5. Erişilebilirlik ve Kapsayıcılık (Accessibility and Inclusivity):** Yapay zekâ, alternatif öğrenme platformları, uyarlanabilir ve destekleyici teknolojiler sunarak engelli veya özel gereksinimleri olan öğrencilerin eğitim sürecini daha erişilebilir hale getirir. Bu, kapsayıcılığı teşvik eder ve tüm ğrenci grupları için eğitimi daha açık ve erişilebilir hale getirir.
- 6. İntihal Tespiti (Plagiarism Detection):** Yapay zekâ tabanlı intihal tespit araçları, ğretim üyelerine öğrencilerin çalışmalarını bilimsel kaynaklar ve yayınlanmış materyallerle karşılaştırarak akademik drslğ sağlamada yardımcı olur.

Yapay zekanın yükseköğretim kurumlarında uygulanması bazı olumsuz sonuçlara da yol açabilmektedir:

- 1. Etik Kaygılar (Ethical Considerations):** Yükseköğretimde yapay zekanın kullanımı, veri gizliliği, algoritmik önyargı ve şeffaflık gibi etik sorunları beraberinde getirebilir. Üniversiteler, yapay zekâ sistemlerini entegre ederken sosyal adalet, hesap verebilirlik ve şeffaflık konularını göz önünde bulundurmalı ve sağlanan bilgilerin etik kurallara uygun olmasını sağlamalıdır.
- 2. İnsanlar Arasındaki Etkileşimin Azalması (Lack of Human Interaction):** Yapay zekâ, öğrencilerin öğrenme deneyimlerini geliştirebilir, ancak ğretim yeleri ve öğrenciler arasındaki doğrudan etkileşimin yerini tam anlamıyla alamaz. Çoğu ğrenci hala ğretim yeleri ve akranlarıyla yüz yüze iletişim kurmayı tercih etmektedir.

3. **Uygulama Zorlukları (Implementation Challenges):** Yapay zekâ teknolojilerinin mevcut yükseköğretim sistemlerine entegrasyonu karmaşık bir süreç olup, büyük maliyet ve kaynak gerektirebilir. Bu nedenle, üniversiteler yapay zekâ teknolojilerini verimli bir şekilde uygulayabilmek için altyapı, insan kaynağı eğitimi ve sürekli teknik destek sistemlerine yatırım yapmalıdır.
4. **İş Kaybı ve Görev Değişiklikleri (Job Displacement Concerns):** Yapay zekâ bazı görevleri otomatikleştirdiğinden, öğretim üyeleri ve idari personelin iş kaybı yaşaması veya görev değişiklikleriyle karşılaşması olasıdır. Ancak, yapay zekâ sistemlerini geliştiren yazılım mühendisleri, veri analistleri ve eğitim teknolojisi uzmanları gibi yeni iş alanları da ortaya çıkabilir.
5. **Teknolojiye Aşırı Bağımlılık (Overreliance on Technology):** Gerekli kontroller yapılmadan yapay zekâ sistemlerine aşırı güvenmek, öğrencilerde eleştirel düşünme, yaratıcılık ve problem çözme becerilerinin azalmasına neden olabilir. Öğrencilerin etkili bir şekilde öğrenmelerini sağlamak için yapay zekâ ve insan odaklı eğitim arasındaki denge korunmalıdır.

3. Araştırma Metodolojisi

Günümüzde de yapay zekâ teknolojilerinin gelişimi ve uygulamaya geçirilmesi sürecinde çeşitli sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunları çözmek için devletler ve araştırmacılar tarafından bir dizi önlem alınmaktadır. Sorunların içeriğine bakıldığında birçok ülkede YZ'nin uygulanması için gerekli olan yasal altyapının tam olarak oluşturulmamış olduğu görülebilir. YZ'yi etkili bir şekilde uygulamak için yüksek performanslı hesaplama kümeleri ve grafik işlem birimleri (GPU) gereklidir. Bazı ülkelerde bu altyapı yeterince gelişmemiştir. YZ alanında nitelikli uzmanlar yetiştirmek büyük önem taşımaktadır. Birçok ülkede bu konuda özel programlar ve kurslar düzenlenmiştir. YZ sistemleri büyük miktarda kişisel veri ile çalışır, bu da bilgi güvenliği ve kişisel verilerin korunması sorunlarını beraberinde getirir. YZ'nin topluma etkisi, iş yerlerinin azalması ve diğer sosyal sorunlar da araştırmacılar tarafından incelenmektedir. Yapay zekadan farklı alanlarda yararlanılması mümkündür. Bu alanlardan biri de eğitim alanı ve bu alan içerisinde de ders verme sürecidir. Ders verme sürecinde chatgpt platformu yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Eğitim alanında yoğun bir şekilde kullanılan ChatGPT platformu yoğun tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Her zamanki gibi, görüşler iki gruba ayrılmıştır. Nispeten çoğunluğu oluşturan ilk grup üyeleri, ChatGPT'nin olumsuz yönlerini abartılı şekilde vurgulamaya çalışırken, modern düşünen yeni nesil uzmanlar ise ChatGPT'nin (sohbet botu) olumsuz yönlerini kabul etmekle birlikte, bu teknolojinin çeşitli alanlarda, özellikle eğitim alanında akıllıca kullanımının yeni fırsatlar sunabileceğini düşünmektedir. Gerçekten de bu sohbet ve eğitim robotu henüz tamamen kusursuz bilgi sunamasa da, ders sürecinde yükseköğretim kurumlarındaki öğretim üyelerinin işini oldukça kolaylaştırabilmektedir.

Öğretim üyeleri, ChatGPT'yi yardımcı bir araç olarak şu şekillerde kullanabilirler:

- ChatGPT yardımıyla ders senaryolarını oluşturma, ders anlatım metinleri ve sunum materyalleri hazırlama;
- ChatGPT kullanarak ilgili konuya yönelik sorular geliştirme;
- ChatGPT yardımıyla problem çözmeye dayalı senaryolar, simülasyon oyunları ve öğrencilerin ilgisini çekecek yenilikçi öğretim yöntemleri oluşturma;
- ChatGPT ile bağımsız çalışma konuları, ara sınav ve dönem sonu değerlendirme sorularını hazırlama;

- Yabancı dil öğretmenleri, ChatGPT'yi kullanarak ilgili konularla ilgili kelime listeleri oluşturabilir, dil bilgisi alıştırmaları ve öğrencilerin telaffuz becerilerini geliştirecek görevler hazırlayabilir;
- ChatGPT ile belirli bir konu hakkında proje geliştirme, makale ve bildiri konularını oluşturma.

Görüldüğü gibi, ChatGPT sohbet botunun sunduğu imkanlar oldukça geniş olup, öğretim üyeleri ders süreçlerinde bu teknolojiye bir yardımcı asistan olarak rahatlıkla faydalanabilirler. Bu sohbet robotu, öğretim üyelerinin ders hazırlık süresini önemli ölçüde kısaltarak, derslere daha yeterli bir hazırlıkla katılmalarını sağlayabilmektedir.

YZ teknolojilerinin hızlı gelişimi, eğitim alanında da büyük bir etki yaratmaktadır. YZ araçları, eğitim süreçlerini otomatikleştirme, kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri yaratma ve öğrencilerin bilgisini değerlendirmede yeni fırsatlar sunmaktadır. Ancak, bu teknolojilerin eğitime entegrasyonunda yukarıda belirtilen sorunlar da mevcuttur. Mevcut sorunları inceleyerek aşağıdaki önerilerde bulunduk:

1. Tablo: Yapay Zeka ve Eğitimde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

№	Sorunlar	Öneriler
1	Veri Güvenliği ve Gizlilik YZ sistemleri, öğrenci ve öğretmenlerin kişisel verilerini toplama ve analiz etme gerekliliği doğurur. Bu verilerin yanlış kullanılması veya gizliliğinin ihlal edilmesi büyük risklere yol açabilir. Örneğin, öğrencilerin akademik bilgileri, kişisel verileri hatta psikolojik durumları hakkındaki bilgiler yanlış amaçlarla kullanılabilir. Bunu önlemek için sıkı veri güvenliği politikaları ve teknolojileri uygulamak gereklidir.	Veri Güvenliğini Sağlama YZ sistemlerini uygularken verileri şifreleme, gizlilik politikalarını belirleme ve yasal boşlukları doldurma gereklidir. Örneğin, GDPR (Genel Veri Koruma Tüzüğü) gibi uluslararası standartları benimsemek ve bunun Özbekçe karşılıklarını geliştirmek mümkündür.
2	Teknolojik Altyapı Eksikliği Birçok okul ve üniversite, modern YZ teknolojilerini kullanmak için gerekli altyapıya (internet, güçlü bilgisayarlar ve yazılımlar) sahip değildir. Özellikle kırsal bölgelerdeki eğitim kurumlarında bu sorun daha belirgindir. Bunun için devlet ve özel sektör tarafından yatırımların artırılması gereklidir.	Altyapıyı Geliştirme Devlet ve özel sektör tarafından eğitim kurumlarını modern teknolojilerle donatma projeleri hayata geçirilmelidir. Örneğin, "Dijital Eğitim" projesi kapsamında okullara internet ve modern bilgisayarlar sağlanabilir.
3	Personel Eğitiminin Yetersizliği YZ'yi etkili bir şekilde kullanmak için öğretmenlerin teknolojik okuryazarlığının yüksek olması gereklidir. Ancak birçok öğretmen bu teknolojileri kullanmada zorluk yaşamaktadır. Bunun için öğretmenleri	Personelin Yeniden Eğitimi ve Niteliklerinin Artırılması Öğretmenler için YZ teknolojilerini öğretme ve bunları eğitim sürecine nasıl entegre edeceklerine dair özel kurslar düzenlenmelidir. Bunun için uluslararası deneyimlerden

	yeniden eğitmek ve YZ araçlarını öğretmeye yönelik özel kurslar düzenlemek gereklidir.	yararlanılabilir ve özel programlar geliştirilebilir.
4	Pedagojik ve Etik Sorunlar YZ araçlarının öğrencilerin bağımsız düşünme yeteneğine etkisi, öğretmenlerin rolünü azaltması ve eğitimi mekanik bir sürece dönüştürmesi gibi etik sorunlar mevcuttur. Örneğin, YZ sistemleri öğrencilerin hataları analiz etmesine ve düzeltmesine yardımcı olur, ancak bu öğrencilerin bağımsız düşünme yeteneğini zayıflatabilir.	Pedagojik ve Etik Standartlar Geliştirme YZ'nin eğitimdeki rolünü belirleyen yasal ve etik kodlar geliştirilmelidir. Bunun için eğitimciler, teknoloji uzmanları ve yasa koyucuların iş birliği gereklidir. Örneğin, YZ sistemlerinin hangi verileri toplayabileceği ve nasıl kullanılabileceği konusunda net kurallar belirlenmelidir.
5	Sosyal ve Ekonomik Eşitsizlikler YZ teknolojilerinin maliyetli olması ve eksikliği nedeniyle, ekonomik açıdan güçlü olmayan eğitim kurumları bu teknolojilerden yararlanamamaktadır. Bu durum sosyal eşitsizliği artırabilir.	Sosyal ve Ekonomik Eşitsizlikleri Azaltma Devlet tarafından kapsayıcı programlar geliştirilmeli ve kırsal bölgelerdeki okullara YZ teknolojilerini uygulamak için hibe ve sübvansiyonlar sağlanmalıdır.
6	Yapay Zeka ve Öğrenciler Öğrenciler çoğu durumda YZ'ye aşırı güvenir, bu da bağımsız düşünme ve analiz yeteneğini zayıflatabilir.	Uzaktan Eğitimde YZ'nin Yanlış Kullanımını Sınırlama ve Öğrencilerin Bağımsız Düşünme Yeteneğini Geliştirme Örneğin, ChatGPT ve diğer YZ araçlarını öğrenme sürecinde destekleyici olarak kullanmak, ancak onlara tamamen güvenmekten kaçınmak.
7	Medya Okuryazarlığı Düzeyi Düşük Toplumlarda Medya okuryazarlığı düzeyi düşük toplumlarda YZ tarafından üretilen sahte bilgilere inanma riski yüksektir	Medya ve Bilgi Okuryazarlığını Artırma. Öğrencilere gerçek ve sahte bilgiyi ayırt etmeyi öğretmek. YZ ile ilgili bilgileri eleştirel bir şekilde analiz etme becerisini geliştirmek.

4. Eğitim Sürecinde Yapay Zekanın Rolü

YZ günümüzde hayatımızın her alanında önemli bir rol oynamakta ve gelecekte bu gelişme devam edecektir. Bu alanlardan biri de eğitim sistemidir. Birçok kişi, yapay zekanın eğitimde kullanımını "robot öğretmenler" olarak anlamaktadır, ancak bu gerçeklikten biraz farklıdır. Yapay zekayı, kişiselleştirilmiş eğitim sistemlerinde, bilgi arama sistemlerinde, sohbet botlarında, çocuklar için özel eğitim sistemlerinde, kapsayıcı eğitim sistemlerinde, öğrenme sürecinin kontrol sistemlerinde ve öğrencilerin bilgi düzeyini değerlendirme sistemlerinde görmekteyiz. Bu tür sistemleri kullanarak, sadece öğrencilerin bilgilerini artırmakla kalmayıp,

öğretmenlerin iş yükünü de azaltmak mümkündür.(Khan ve Mishra, 2020). Yapay zeka yardımıyla modern eğitimi organize etmek için önemli bir gereklilik, aşırı zihinsel ve fiziksel çaba harcamadan kısa sürede yüksek sonuçlara ulaşmaktır. Belirli bir süre içinde öğrencilere teorik bilgileri aktarmak, onlarda belirli beceri ve yeterlilikler geliştirmek ve bu bilgi, beceri ve yeterliliklerin düzeyini değerlendirmek, öğretmenden yüksek pedagojik beceri gerektirir. (Holmes vd., 2019). Bu önemli görevi yerine getirmek, geleneksel öğretim yöntemlerini ileri pedagojik ve bilgi teknolojileriyle birleştirmeyi gerektirir. Başlangıçta dünyanın birçok okul ve üniversitesinde ChatGPT ve diğer yapay zekâ araçlarının kullanımı yasaklanmıştı. Ancak zamanla eğitim kurumları bu teknolojileri modern öğrenme sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul etmeye başlamıştır.

Bu alanda yapılan çalışmalara dikkat çekecek olursak, Rusya Eğitim Bakanlığı'nın verilerine göre, okullarda 2021 yılından itibaren "Yapay Zeka" öğrenme modülleri pilot olarak uygulanmaya başlanmıştır. 2024 yılına gelindiğinde, normal müfredat kapsamındaki tüm okulların yarısında yapay zekâ derslerinin verilmesi kararlaştırılmıştır. Kore devlet okullarında 2021 yılının ikinci yarısından itibaren yapay zekâ dersleri uygulanmaya başlanmıştır. Çin ve Amerika Birleşik Devletleri, yapay zekâ alanında bilimsel araştırma ve eğitim alanlarında liderlik yapmaktadır. Bu ülkelerde dünyanın ünlü yüksek öğretim ve bilimsel araştırma kurumlarının bulunmasının yanı sıra, devletler yenilikçi faaliyetleri destekleyen mekanizmaları tam olarak düzenlemekte ve kurumlara büyük miktarda mali destek sağlamaktadır. Sonuç olarak, Çin ve ABD, dünya ülkelerinden birçok bilgili uzmanı kendine çekmektedir. Günümüzde bazı ülkelerde okullarda ChatGPT ve yapay zeka araçlarının kullanımına izin verilmektedir. Bu araçlar giderek bilgisayar veya hesap makinesi gibi sıradan öğrenme araçları haline gelmektedir. Avustralya'daki okullarda ChatGPT, tüm öğrenciler için resmi olarak sunulmaktadır. Danimarka'da beş okulda iki yıllık bir deney kapsamında öğrenciler ve öğretmenler eğitim sürecinde ChatGPT'den yararlanmaktadır. ABD okullarında Khan Academy tarafından geliştirilen Khanmigo sohbet robotu pilot olarak uygulanmaktadır. Bu robot, öğrencilerle "Sokratik yöntem" temelinde iletişim kurmakta, öğrenciler düşünme mantıklarını açıklayarak bilgilerini derinleştirmektedir (Andrew, 2021).

Yapay zekâ yardımıyla öğrenciler, tarihi kişiliklerin sanal "dijital kopyaları" ile sohbet edebilir veya sanal gezilere katılabilir. Khanmigo'nun kurucusu Khan, yapay zekâ sayesinde öğretmenlerin zamanlarının %50'sini tasarruf etme imkanına sahip olacağını ifade etmektedir. Ayrıca Khan (2023) TED konuşmasında yapay zekanın eğitimi nasıl kurtarabileceği hakkında görüşlerini de paylaşmıştır. YZ ile ilgili değişiklikler üniversitelerde de geniş çapta uygulanmaktadır. 2019 yılında Birleşik Arap Emirlikleri'nde dünyanın ilk Yapay Zekâ Üniversitesi kurulmuştur. 2023 yılında OpenSI ve Arizona Eyalet Üniversitesi, yapay zekanın eğitimde kullanımına yönelik tarihteki ilk resmi iş birliği anlaşmasını imzaladı. Bu üniversite, dünyanın en yenilikçi ve prestijli yüksek öğretim kurumlarından biri olarak kabul edilmektedir.

Arizona Üniversitesi, ChatGPT'yi aşağıdaki alanlarda kullanmayı planlamaktadır:

- Her öğrenci için kişisel sanal mentorlar oluşturarak eğitim sürecini kişiselleştirmek;
- Bilimsel araştırmaları geliştirmek;
- Üniversitenin idari süreçlerini optimize etmek.

5. Özbekistan'da Bilim ve Teknolojinin Geliştirilmesi:

Ülkemizde bilim ve teknolojinin geliştirilmesi amacıyla büyük adımlar atılmakta olup, her alanda dijital teknolojilerden yararlanarak sosyal ve ekonomik büyük başarıların elde edilmesi hedeflenmektedir. Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'in Yüksek Meclis'e yaptığı konuşmada vurgulandığı gibi, dijital ekonominin geliştirilmesi Özbekistan için

gelecek yıllarda en önemli ve öncelikli alanlardan birini oluşturmaktadır. Bu öncelikli görevlerin bir başka teyidi olarak, Özbekistan Cumhuriyeti'nin 2019-2021 yıllarında yenilikçi kalkınma stratejisinde belirtilen görevlerden yola çıkılarak "2021-2022 yıllarında Özbekistan'da Yapay Zekayı Geliştirme Stratejisi"ne ilişkin Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın kararname tasarısı tartışmaya açılmıştır. Kararnamenin amacı, yapay zekâ alanında ulusal bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetlerini sistematik bir şekilde hayata geçirmek ve eğitimi etkili bir şekilde reforme etmektir. Stratejinin temel görevi, 2021-2022 yıllarında yapay zekayı geliştirme stratejisinde belirlenen hedefleri gerçekleştirmek için insan kaynaklarını rasyonel bir şekilde seferber etmek ve dijital ürünlerin oluşturulmasını ve kullanımını teşvik etmektir. "Dijital Özbekistan — 2030" Stratejisi'ne uygun olarak ve yapay zeka teknolojilerinin hızlı bir şekilde uygulanması ve ülkemizde yaygınlaştırılması, dijital verilerden yararlanma imkanının sağlanması ve bunların yüksek kalitesinin garanti edilmesi, bu alanda nitelikli personel yetiştirilmesi için uygun koşulların oluşturulması amacıyla Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 17 Şubat 2021 tarihli "Yapay zeka teknolojilerinin hızlı bir şekilde uygulanması için gerekli koşulların oluşturulmasına yönelik tedbirler hakkında" PQ-4996 sayılı kararı kabul edilmiştir. Bu kararda, ülkemizdeki ekonomi sektörleri ve sosyal alanlarda, devlet yönetimi sisteminde yapay zekâ teknolojilerinin geliştirilmesi ve kullanılmasında tek tip gereklilikler, sorumluluk, güvenlik ve şeffaflığı belirleyen normatif-hukuki temelin oluşturulması hedeflenmiştir. (Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının Karar ve Kararnameleri. 2021,2022).

YZ teknolojilerinin eğitim sürecine entegrasyonunun temel amacı, insan yeteneklerini genişletmek olup, eğitimdeki görevleri basitleştirmek ve karmaşık süreçleri optimize etmeye yardımcı olmaktır. Bu bağlamda;

1. YZ, her öğrencinin öğrenmeye karşı tutumunu, karşılaştığı sorunları ve öğrenme hızını belirleyerek, onlara bireysel eğitim yöntemleri sunmaya yardımcı olur. Örneğin, YZ toplanan verilere dayanarak her öğrencinin güçlü ve zayıf yönlerini belirleyebilir ve ayrıca öğrenme durumlarını çeşitli hizmetlerle destekleyebilir.
2. YZ, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına cevap veren içerikleri seçmek ve geliştirmek için kullanılır. Bu, eğitim sürecinde öğrencilerin öğrenmeye olan ilgilerini ve ihtiyaçlarını dikkate alır.
3. YZ, hızlı çalışan, en modern öğrenme algoritmaları aracılığıyla öğrencilerin performanslarındaki yaratıcı ve analitik yeteneklerini geliştirme imkânı sunar. Örneğin, YZ bilgileri otomatik olarak tanımlayabilir ve bunları öğrencilere doğru ve etkili bir şekilde sunabilir.

Bunun dışında kişiselleştirilmiş sanal asistanlar ve sohbet robotları öğrencilere problem çözmede yardımcı olur, kişisel bilgiler temelinde yeniden öğrenme ve tekrarı destekler. YZ öğrenme materyallerini otomatik olarak değerlendirir ve düzeltir. Örneğin, otomatik değerlendirme ve geri bildirim, öğretmenlere öğrencilerin bilgilerini hızlı ve doğru bir şekilde değerlendirme imkânı sunar. Grammarly, Turnitin gibi YZ platformları metin analizi ve intihal kontrolünde kullanılır. Hatta bu platformların makale ve yazılı çalışmaları otomatik olarak analiz etme imkânı da mevcuttur. Ayrıca YZ, öğrencilerin her bir faaliyetini ve sonuçlarını analiz ederek, yüksek öğretim kurumlarına öğrencilerin bilgi düzeyini tahmin etme ve onlara en etkili eğitimi sunma konusunda yardımcı olur.

6. Analiz ve Sonuçlar

Çevrimiçi eğitimin gelişmesi ve hibrit eğitim formatları aracılığıyla yapay zekâ platformları, eğitim sürecini daha etkili ve esnek hale getirir. YZ imkanları sayesinde çevrimiçi dersler,

videolar, testler ve simülasyonlar interaktif bir şekilde entegre edilebilir (Taylakova, 2024). YZ teknolojileri, öğrencileri otomatik olarak bireysel öğrenme görevlerine yönlendirebilir ve onlara interaktif düzeltmeler ve sorular sunabilir. Çevrimiçi eğitim platformlarında YZ, öğrenciler için uygun kursları seçmede yardımcı olur. Video dersleri belirli bir zamanda transkript etme ve çeviri yapma imkânı sunar. Örneğin, ChatGPT, Google Bard, Duolingo, YZ Öğretmeni gibi araçlar öğretim sürecinin kalitesinin artmasına katkıda bulunabilir. YZ tabanlı sanal öğretmenler, öğrencilere 7/24 yardım sağlar. ChatGPT, Google Bard, Duolingo YZ Öğretmeni gibi araçlar öğretim sürecini iyileştirir. Bazı üniversiteler, YZ yardımıyla öğrencilere akademik danışmanlık sistemi sunmaktadır. Yapay zekanın varlığı ile eğitim kurumları, öğrencilerin gelecekteki büyüme yönlerini belirleme ve programlar geliştirme konusunda büyük fırsatlara sahip olur. Bu veri analizi sayesinde, öğrencilerin belirli zorlukların üstesinden gelmeleri için bireysel eğitim stratejileri geliştirilir.

Yapay zekâ, gerçek bir öğrenme ortamına benzeyen sanal öğretim ortamları oluşturma imkânına sahiptir. Bu, öğrencilere çeşitli açılardan deneyim kazanarak öğrenme imkânı sunar. Bu, özellikle karmaşık konular, laboratuvar çalışmaları ve becerilerin öğrenilmesi için kullanılır. YZ, eğitim sürecinde grup öğrenimini destekler, öğrencileri birlikte çalışmaya ve yeni kavramları tartışmaya teşvik eder. Yapay zekanın eğitime entegrasyonu, sürdürülebilir kalkınmaya yönelik yeni yönler ve yaklaşımlar sağlar. Bu, öğrenci veya öğretmen için etkili eğitim açısından önemli olabilir. (Shermanova, 2024).

Araştırmanın bağlamında, ön deneme aşamasında Özbekistan'ın çeşitli bölgelerindeki Pedagoji yükseköğretim kurumlarının profesör-öğretmenleri ve öğrencileri arasında yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin uygulanmasının etkinliği ve etkisini incelemek amacıyla mevcut durumun analizi için Taşkent Devlet Pedagoji Üniversitesi öğrencileri (438 öğrenci) ve Taşkent bölgesi okullarının ilköğretim öğretmenleri (42 öğretmen) arasında bir anket yapılmıştır. Ankete Fergana, Taşkent ve Gulistan devlet üniversiteleri mezunları ile birkaç yıllık pedagojik deneyime sahip ilköğretim öğretmenleri katıldı. Deney sürecinde, deneysel (YZ teknolojilerini kullanan) ve kontrol (YZ teknolojilerini kullanmayan) gruplar oluşturulmuştur. YZ teknolojilerinin uygulanması öncesi ve sonrasında öğrencilerin bilgi düzeyi, öğretmenlerin iş yükü ve eğitim kurumunun genel verimliliği gözlemlenmiştir. Deneysel ve kontrol grupları arasındaki farklılıkları belirlemek için istatistiksel testler kullanıldı. Deney çalışmalarında elde edilen sonuçların etkinliğini belirlemek ve öne sürülen hipotezi kanıtlamak, ayrıca deney sonuçlarını yeniden işlemek için matematiksel istatistik yöntemlerinden yararlanıldı. Gelecekteki öğretmenlerin bilgi düzeyini artırmak, YZ teknolojilerini kullanma becerilerini geliştirmeye yönelik teorik bilgileri pratikte uygulama yeteneklerini şekillendirme imkânları ve sonuçlarının doğrulayıcı ve şekillendirici deney sonuçları karşılaştırmalı olarak analiz edildi. Bu bağlamda, doğrulayıcı aşamada elde edilen veriler ön sonuç olarak, şekillendirici deney aşamasında elde edilen veriler ise araştırmada öne sürülen yöntemin sonuçları olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçların analizleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

2-Tablo.Katılımcıların AI (Yapay Zeka) Teknolojilerinin Kullanımında Bilgi Düzeylerinin Gelişimine İlişkin Göstergeler.

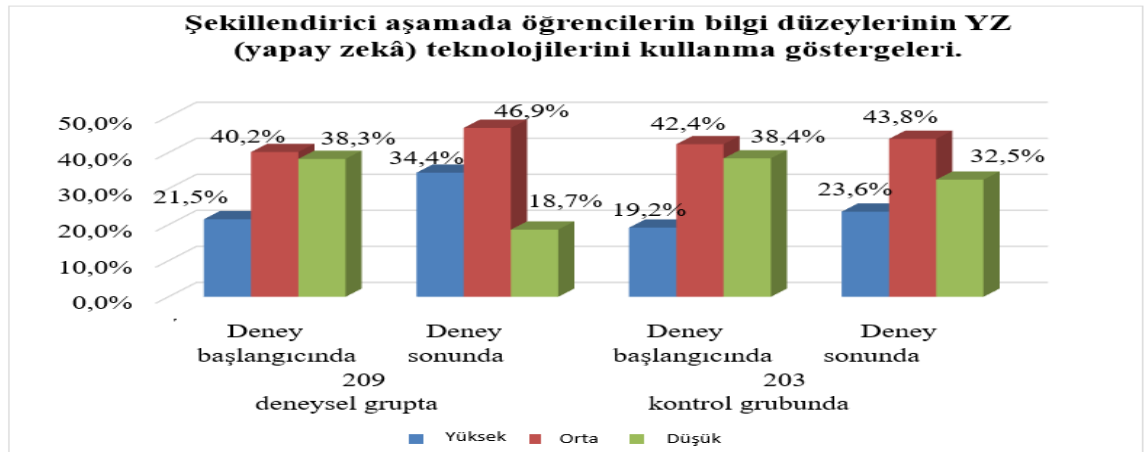
Deney gerçekleşti zaman	Gruplar	Göstergeler		
		Yukarı	Fikirler	Düşük
2023-2024 Eğitim Öğretim Yılı Formasyon Aşaması				

Deneyin başlangıcında	Deney grubu (221 öğrenci)	50	21,5%	89	40,2%	82	38,3%
	Kontrol grubu (217 öğrenci)	41	19,2%	87	42,4%	89	38,4%
Deneyin sonunda	Deney grubu (221 öğrenci)	81	34,4%	99	46,9%	41	18,7%
	Kontrol grubu (217 öğrenci)	49	23,6%	91	43,8%	67	32,5%
Son aşama 2024-2025 eğitim öğretim yılı							
Deneyin başlangıcında	Deney grubu (221 öğrenci)	49	22,4%	87	39,3%	85	38,3%
	Kontrol grubu (217 öğrenci)	46	20,3%	89	42,0%	82	37,7%
Deneyin sonunda	Deney grubu (221 öğrenci)	81	36,9%	98	44,4%	43	18,7%
	Kontrol grubu ((217 öğrenci)	54	24,6%	91	42,5%	72	32,9%

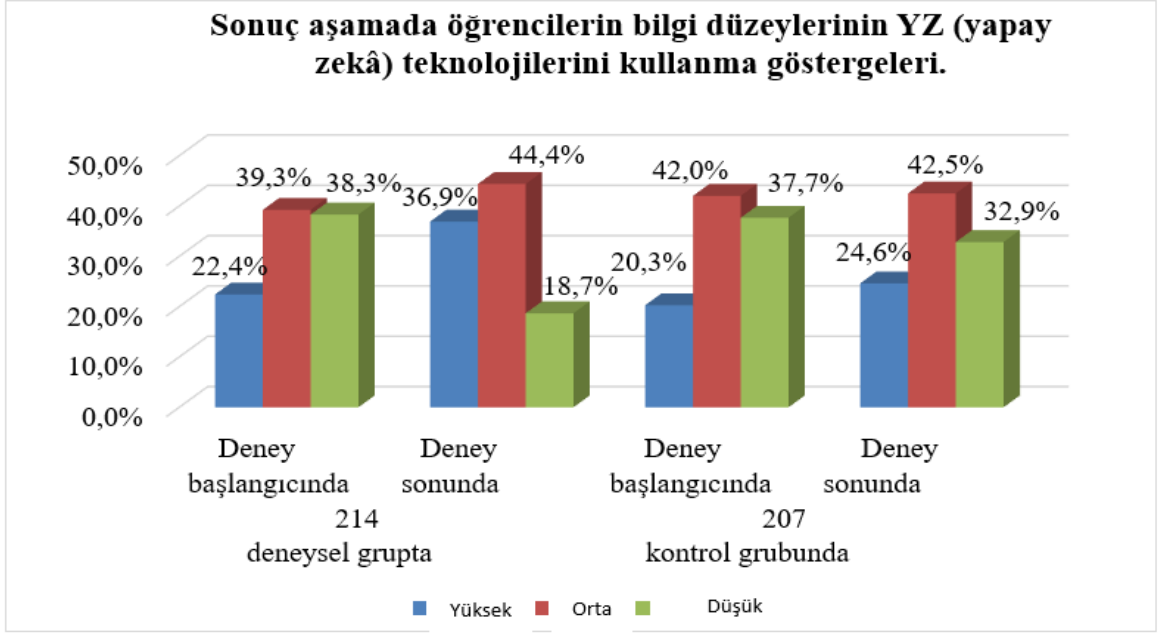
Araştırma sonuçlarını yeniden işlemek için X^2 (ki-kare) kriterine dayanarak çalışma yapıldı. Burada, X_0 hipotezi olarak her iki grupta da değerlendirme türlerine göre beklenen olasılıkların eşit olduğu ($p_{11}=p_{21}$, $p_{12}=p_{22}$, $p_{1k}=p_{2k}$) varsayıldı. Karşıt X_1 hipotezi olarak ise ($p_{11} \neq p_{21}$, $p_{12} \neq p_{22}$, $p_{1k} \neq p_{2k}$) – olasılıkların eşit olmadığı kabul edildi. Bu istatistiksel hipotezi test etmek için aşağıdaki formül kullanıldı:

$$T_{\text{критический}} = \frac{1}{n_1 n_2} \sum_{i=1}^c \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}}$$

Deney çalışmalarının etkinliğini yüzde olarak belirlemek için, deney gruplarındaki yüksek ve orta düzeydeki öğrenci sayısının yüzdesinden, kontrol gruplarındaki aynı düzeydeki öğrenci sayısının yüzde göstergeleri çıkarıldı.

Resim 1. Şekillendirici aşamada öğrencilerin bilgi düzeylerinin YZ (yapay zekâ) teknolojilerini kullanma göstergeleri.

Resim 2. Sonuç aşamada öğrencilerin bilgi düzeylerinin YZ (yapay zekâ) teknolojilerini kullanma göstergeleri.

2023-2024 öğretim yılında deney grubundaki öğrencilerin aşamalı bilgi düzeylerinin YZ (yapay zekâ) teknolojilerini kullanma açısından gelişmişlik durumuna göre, öğrencilerin gelişim etkinliği %20, kontrol grubundaki öğrencilerin gelişim etkinliği ise %6 olarak gerçekleşti; aradaki fark %14'tür. 2024-2025 öğretim yılında deney grubundaki öğrencilerin aşamalı bilgi düzeylerinin YZ teknolojilerini kullanma açısından gelişmişlik durumuna göre, öğrencilerin gelişim etkinliği %19,6, kontrol grubundaki öğrencilerin gelişim etkinliği ise %4,8 olarak gerçekleşti; aradaki fark %14,8'dir. İki yıl içinde ortalama χ^2 (ki-kare) değeri %14,3 olarak hesaplandı. Dolayısıyla, deney çalışmalarının etkinliği ortalama χ^2 değeri %14,3 olup, yürütülen araştırma çalışmalarının etkili olduğunu kanıtlamaktadır.

Sonuç ve Öneriler.

Yapay zekâ, eğitim sürecini niteliksel olarak değiştirme potansiyeline sahip güçlü bir teknolojidir. Kişiselleştirilmiş eğitim, otomatik değerlendirme ve sanal öğretmenler aracılığıyla bilgi edinme sürecini kolaylaştırmada büyük fırsatlar sunar. Ancak, bu teknolojinin doğru bir şekilde yönetilmesi ve insan faktörünün korunması büyük önem taşır. Yapay zeka, eğitim sürecinde işleri basitleştirme, verimliliği artırma ve kişiselleştirme konusunda önemli bir rol oynar. Uygulanması, öğrencilerin yaratıcı yeteneklerini geliştirme ve yüksek öğretim kurumlarının doğru yönde çalışmasına yardımcı olma potansiyeline sahiptir. Bununla birlikte, yapay zekanın kullanımında insan ve teknolojiler arasındaki yenilikçi yaklaşımlara odaklanmak ve eğitimdeki sosyal ve etik sorunları da dikkate almak gerekir.

Yapay zekâ teknolojileri aracılığıyla herhangi bir alanı dönüştürme imkânı mevcuttur, ancak bu imkanlar sınırsız değildir. Yapay zekanın temel eksiklikleri şunlardır:

- Verilerdeki herhangi bir belirsizlik, sonuçları etkileyebilir;
- Girilen verilerin doğru olması, yapay zekâ sistemlerinin hatasız çalışmasını sağlar;
- Belirli bir alan için geliştirilen yapay zekâ sistemi, başka bir alanda sonuç vermez. Bu, tarım için tasarlanmış bir sistemin tıp alanında kullanılamayacağı anlamına gelir. Benzer şekilde dolandırıcılığı tespit etmek için oluşturulan bir sistem, bir aracı kontrol edemez veya hukuki yardım sağlayamaz.

- Başka bir deyişle, bu sistemler oldukça dar bir uzmanlık alanına sahiptir.
- Sistemler, tek bir belirli görevi yerine getirmek için tasarlanmıştır ve insanlar gibi çok görevli olmaktan uzaktır.
- Ayrıca, kendi kendine öğrenen sistemler bağımsız değildir.

Televizyon ve sinema ekranlarında gördüğümüz yapay zeka teknolojisi tasvirleri hala hayal ürünü olarak kalmaktadır. Bununla birlikte, karmaşık verileri analiz edebilen ve belirli becerileri öğrenip geliştirebilen bilgisayarlar nadirdir. Unutulmamalıdır ki, geliştirilen her teknoloji, insanlığa ve yaşam standartlarını iyileştirmeye hizmet etmelidir.

Bir öğretmen kendi alanında her yönüyle bilgi sahibi olduğunda mesleğini severek yapar. Bu durumda "Bir öğretmen nasıl olur da kendi alanını bilmez?" gibi düşüncelerin ortaya çıkması doğaldır. Ancak bilgi edinmeye zamanı veya imkânı olmayan öğretmenler az değildir. Özellikle kadın öğretmenler bu tür durumlarla sık sık karşılaşmaktadır. Hayattaki zorluklar, stres ve baskılar hafızayı zayıflatır ve daha önce öğrenilen bilgileri adeta yok eder. Günümüz gençliği ise modern teknolojileri anlayabilen ve onlarla çalışabilen öğretmenlere ihtiyaç duymaktadır. Modern teknolojileri öğrenerek öğretmeni, sadece çağın gerekliliklerine uyum sağlamakla kalmaz, aynı zamanda zamanını ve enerjisini tasarruf ederek aile üyelerine de daha fazla zaman ayırabilir. Bu noktada yapay zekâ, öğretmene büyük bir yardımcı olabilir. YZ sayesinde öğretmenler, kendi alanlarını daha derinlemesine öğrenebilir, ders materyallerini optimize edebilir ve modern eğitim yöntemlerini uygulama imkânı bulabilirler. YZ, öğretmenler için ders planlarını otomatik olarak hazırlar. Bu araçlar, öğrencilerin bilgi düzeyi ve ilgisini dikkate alarak bilgileri dağıtma imkânı sunar. YZ, öğretmenlerin veri tabanlarını organize etme ve hızlı bir şekilde bulma imkânı sağlar. YZ, öğrencilerin bilgi düzeyini, güçlü ve zayıf yönlerini analiz ederek kişiselleştirilmiş öğrenme planları önerir. YZ, öğrencilerin ödevlerini hızlı bir şekilde değerlendirip geri bildirimler sunar. Bu, öğretmenlerin zamanını tasarruf etme imkânı sağlar. YZ araçları sayesinde öğretmenler, modern teknolojileri kolayca öğrenebilir ve ders sürecinde kullanabilirler. YZ araçları, çevrimiçi eğitim platformlarını organize etme ve yönetme konusunda yardımcı olur. YZ araçları, öğretmenlerin idari görevlerini (örneğin, raporlar, veri girişi) otomatikleştirir. YZ araçları sayesinde öğretmenler, yeni metodolojiler, teknolojiler ve bilgileri kolayca öğrenebilirler. YZ araçları, öğretmenler için özel kurslar ve eğitimler düzenleyebilir. YZ araçları, öğretmenlerin stresini azaltmak için egzersizler ve metodolojiler önerir. YZ araçları sayesinde öğretmenler birbirleriyle iletişim kurabilir ve deneyimlerini paylaşabilirler.

Kaynakça

- Andrew Ng. (2021). AI for Everyone: How AI is Transforming Industries. Coursera.
- Bostrom, N. ve Yudkowsky, E. (2014). The Ethics of Artificial Intelligence. Cambridge Handbook of Artificial Intelligence. Cambridge University Press.
- Brynjolfsson, E. ve McAfee, A. (2014). The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. W.W. Norton & Company.
- Darling-Hammond, L. (2017). Empowered Educators: How High-Performing Systems Shape Teaching Quality Around the World. Jossey-Bass.
- Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Center for Curriculum Redesign.
- Khan, Z., & Mishra, S. (2020). The Role of Artificial Intelligence in Education: A Comprehensive Review. International Journal of Advanced Computer Science and Applications, 11(9), 102-113.

- Salman Khan. (2023). How AI Could Save (Not Destroy) Education. TED Talks.
- Silver, D., Hubert, T., & Schrittwieser, J. (2020). A Survey of Artificial Intelligence in Education: Recent Advances and Future Directions. *SI Open*, 1(1), 1-14.
- Schwab, K. (2016). The Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum.
- Shermanova, F. (2024). Ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt. *Modern Science and Research*, 3(1), 1–6.
- Taylakova G. (2024). Advanced digital technologies in education
- Yang, Y., & Zhang, Q. (2021). Integrating SI into Education: Issues and Solutions. *Educational Technology & Research*, 43(2), 47-62.
- <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>
- <https://yuz.uz/uz/news/suniy-intellekt--texnologik-rivojlanish-asosi>
- <https://people.sabanciuniv.edu/esraerdem/>
- <https://web.itu.edu.tr/~leventaksu/>
- <https://www.cs.hacettepe.edu.tr/~pyener/>
- <https://www.cs.ege.edu.tr/~mcelebi/>
- Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının Karar ve Kararnameleri. (2021,2022).

YIKICI TEKNOLOJİ OLARAK YAPAY ZEKÂNIN, İŞLETMELERDE DÖNÜŞTÜRÜCÜ ETKİSİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK BAĞLAMINDA TARTIŞILMASI

İsmail Özdemir,

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0009-0007-0438-9518 email: ismailozd@gmail.com

Murat Uzunlu

Doktora Öğrencisi, İstanbul Gedik Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0009-0006-4780-9220 email: murat.uzunlu@gmail.com

ÖZET

Günümüzün teknolojik dönüşüm çağında, “yıkıcı teknolojiler” ifadesi, geleneksel endüstriyel ve ekonomik yapıları temelden sarsan ve yenilikçi iş modelleri ile pazar dinamikleri ortaya koyan gelişmeleri tanımlamaktadır. Bu bağlamda, yapay zekâ (YZ), yalnızca otomasyon ve verimlilik artışını sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal yapıyı ve işgücü piyasasını yeniden biçimlendiren en önemli unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, YZ’nin yıkıcı teknoloji olarak değerlendirilmesi, teknolojik gelişmenin sunduğu fırsatlar kadar beraberinde iş dünyasında yarattığı belirsizlikler ve uyum sorunlarının sürdürülebilirlik bağlamında tartışılmasını gerektirmektedir. Esasen yapay zekânın iş süreçlerindeki dönüşüm potansiyeli çok yüksektir. Geleneksel üretim ve hizmet modellerinde insan emeğine dayalı rutin görevler, akıllı robotik sistemler, sohbet botları ve doğal dil işleme teknikleri sayesinde yerini otomasyon çözümlerine bırakmaktadır. Artık montaj hatlarında tekrarlayan işler akıllı robotlar tarafından gerçekleştirilirken, müşteri hizmetlerinde veri analitiği destekli uygulamalar, hata oranlarını düşürmek ve işlem hızını artırmak açısından önemli avantajlar sunmaktadır. Bununla birlikte, bu teknolojik dönüşüm, düşük ve orta beceri gerektiren iş kollarında çalışanların iş güvencesi açısından endişelere neden olmaktadır. Yine de yüksek beceri gerektiren alanlarda YZ destekli uygulamalar, stratejik karar alma süreçleri, risk analizi ve yenilikçi çözümler üretilmesi gibi kritik görevlerde iş süreçlerini hızlandırarak yeni iş alanlarının ortaya çıkmasına olanak tanımaktadır.

İşgücü piyasası perspektifinden bakıldığında, yapay zekânın yıkıcı etkisi iki yönlü bir dönüşüm sürecini beraberinde getirmektedir. Bir yandan, otomasyonun artması, düşük ve orta beceri gerektiren mesleklerde iş kaybı riskini yükseltirken; öte yandan, yüksek nitelikli iş gücüne olan talebi artırmaktadır. Bu durum, mevcut iş tanımlarının evrilmesine ve iş gücü piyasasında uyum sorunlarının ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Ayrıca, teknolojik dönüşümün yarattığı bu değişim, sosyo-ekonomik eşitsizlikleri derinleştirerek gelir dağılımında adaletsizliklerin artmasına zemin hazırlamaktadır. Bu noktada, teknolojik gelişmelerin toplumsal yansımalarının sadece ekonomik verimlilikle sınırlı kalmadığı, aynı zamanda işgücü piyasasının yapısal dönüşümü ve toplumsal denge açısından da önemli olduğunu belirtmekte yarar vardır. Bu bağlamda yapay zekâ ve otomasyonun getirdiği dönüşümler, gelir eşitsizliği ve dijital uçurum konularında da bazı soru işaretleri barındırmaktadır. Teknolojik ilerlemeler, verimlilik artışı ve karlılık elde edilmesine katkı sağlarken, bu faydaların büyük ölçüde sermaye yoğun sektörlerde yoğunlaşması, ekonomik büyümenin toplumsal geniş kitlelere eşit olarak yansımamasına yol açmaktadır. Dijital platform ekonomisinin yaygınlaşması, iş güvencesizliği ve düşük ücret uygulamalarını beraberinde getirmekte; bu durum, gelir uçurumunun genişlemesi ve toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesi riskini barındırmaktadır. Özellikle, kırsal bölgeler ve düşük gelirli topluluklarda dijital altyapı eksikliği, teknolojik fırsatlardan yeterince yararlanılamamasına sebep olmakta, dolayısıyla dijital uçurumun daha da belirginleşmesine yol açmaktadır. Bu süreçte, toplumsal refahın korunması ve teknolojik dönüşümün olası olumsuz etkilerinin minimize edilmesi amacıyla kapsamlı politika müdahalelerinin uygulanması elzemdir.

Akademik tartışmalar çerçevesinde, yapay zekânın yıkıcı teknoloji olarak değerlendirilmesinin temelinde, teknolojik yeniliklerin yarattığı belirsizliklerin yanı sıra, toplumsal ve iktisadi yapıların yeniden şekillenmesi gerekliliği yatmaktadır. Bu nedenle, çok disiplinli yaklaşımlar benimsenmeli, devlet, akademi, iş dünyası ve sivil toplum kuruluşları ortak stratejiler geliştirerek, teknolojik dönüşümün sunduğu fırsatların toplumun tüm kesimlerine eşit şekilde yansıtılması sağlanmalıdır. Geleceğe yönelik projeksiyonlar, yapay zekânın lider konumunu koruyarak işgücü piyasasını ve ekonomik paradigmayı dönüştüreceğini öngörmekle birlikte, sosyal ve ekonomik risklerin minimize edilmesi için kapsamlı stratejiler geliştirilmesinin kaçınılmaz olduğunu da göstermektedir.

Sonuç olarak, yapay zekâ ve otomasyon teknolojilerinin yıkıcı etki mekanizması hem üretim hem de hizmet sektörlerinde köklü dönüşümlere yol açmaktadır. Bu dönüşüm süreci, düşük ve orta beceri gerektiren mesleklerde

iş kaybı ve gelir eşitsizliğinin artması gibi olumsuz sonuçlar doğururken; yüksek beceri gerektiren alanlarda ise yeni iş fırsatlarının ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla, teknolojik verimliliğin artırılması ile toplumsal adalet, ekonomik denge ve dijital erişimin sağlanması arasında bir denge kurulması gerekmektedir. Akademik çevreler ve politika yapıcılar, yapay zekânın yarattığı fırsatlarla beraber, ortaya çıkabilecek riskleri de dikkatle değerlendirerek, çok yönlü ve kapsayıcı stratejiler geliştirmelidir. Bu bağlamda, yapay zekânın yıkıcı teknoloji olarak ele alınması, teknolojik dönüşümün iş süreçleri, işgücü piyasası ve toplumsal yapı üzerindeki radikal etkilerini anlamada değerli bir perspektif sunarken, geleceğin daha adil, eşitlikçi ve sürdürülebilir toplum yapılarının inşa edilebilmesi için teknolojik yeniliklerin sağladığı avantajların toplumsal faydaya dönüştürülmesi amacıyla disiplinler arası iş birliği ve kapsamlı politika müdahalelerinin önemini de ortaya vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yıkıcı Teknolojiler, Yapay Zekâ, Dönüştürücü Etki, Sürdürülebilirlik

Jel Kodları: O33, O32, Q01, Q55

DISCUSSING THE TRANSFORMATIVE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A DISRUPTIVE TECHNOLOGY ON BUSINESSES IN THE CONTEXT OF SUSTAINABILITY

ABSTRACT

In today's era of technological transformation, the term "disruptive technologies" describes developments that fundamentally shake traditional industrial and economic structures, introducing innovative business models and market dynamics. In this context, artificial intelligence (AI) stands out as one of the most significant factors, not only by enabling automation and increasing efficiency but also by reshaping societal structures and the labor market. Consequently, classifying AI as a disruptive technology necessitates discussing both the opportunities offered by technological progress and the uncertainties and adaptation challenges it creates within the business world, especially from a sustainability perspective. AI holds considerable potential for transforming business processes. In conventional production and service models, routine tasks that depend on human labor are being replaced by automation solutions facilitated by intelligent robotic systems, chatbots, and natural language processing techniques. For instance, repetitive tasks on assembly lines are now handled by smart robots, while customer services increasingly rely on data analytics-supported applications, thus reducing error rates and speeding up operations. Nevertheless, this technological transformation raises concerns regarding job security, particularly for workers in low- and medium-skilled positions. At the same time, in fields that require advanced skills, AI-assisted applications play a critical role in accelerating processes such as strategic decision-making, risk analysis, and the development of innovative solutions, ultimately creating new employment opportunities.

From the labor market perspective, AI's disruptive impact brings about a two-pronged transformation. On one hand, the rise in automation increases the risk of job losses in low- and medium-skilled occupations; on the other hand, it amplifies the demand for highly qualified labor. This situation leads to an evolution in existing job definitions and triggers adaptation issues within the labor market. Additionally, these technological shifts have the potential to deepen socio-economic inequalities, paving the way for growing income disparities. At this juncture, it is worth emphasizing that the societal implications of technological progress extend beyond economic efficiency, having important ramifications for the structural transformation of the labor market and social equilibrium.

Against this backdrop, the transformations brought about by AI and automation also raise questions about income inequality and the digital divide. Although technological advances boost productivity and profitability, the concentration of these benefits in capital-intensive industries prevents the widespread distribution of economic growth across broader segments of society. The proliferation of digital platform economies often coincides with job insecurity and low-wage practices, thereby widening the income gap and exacerbating social inequalities. In particular, rural areas and low-income communities suffer from insufficient digital infrastructure, limiting their ability to take full advantage of technological opportunities and further accentuating the digital divide. In this process, comprehensive policy interventions become imperative to protect societal welfare and minimize the potential adverse effects of technological transformation. Within academic discussions, the categorization of AI as a disruptive technology is rooted in the uncertainties brought about by technological innovation and the attendant need to reshape societal and economic structures. Accordingly, multidisciplinary approaches should be adopted, and government, academia, the business sector, and civil society organizations must collaborate to develop strategies that ensure the equitable distribution of opportunities arising from technological advancement. While forecasts suggest that AI will maintain its leading role in transforming both labor markets and economic paradigms, they also highlight the inevitability of creating comprehensive strategies to mitigate social and economic risks.

Ultimately, the disruptive impact mechanism of artificial intelligence and automation technologies is driving profound transformations in both the production and service sectors. While this transformation process leads to negative consequences such as job losses in low- and medium-skilled occupations and increasing income inequality, it also fosters the emergence of new job opportunities in high-skilled fields. Therefore, it is essential to strike a balance between enhancing technological efficiency and ensuring social justice, economic stability, and digital accessibility. Academia and policymakers must carefully assess not only the opportunities created by artificial intelligence but also the potential risks it poses, developing multidimensional and inclusive strategies. In this context, considering artificial intelligence as a disruptive technology provides a valuable perspective for understanding the radical effects of technological transformation on business processes, labor markets, and societal structures. At the same time, it underscores the importance of interdisciplinary collaboration and comprehensive policy interventions to translate technological advancements into societal benefits, ensuring the construction of a more just, equitable, and sustainable future.

Keywords: Disruptive Technologies, Artificial Intelligence, Transformative Impact, Sustainability

Jel Codes: O33, O32, Q01, Q55

1. Giriş

Ateşin keşfi, tekerleğin icadı, buhar makinasının ortaya çıkması, elektriğin kullanılmaya başlanması gibi büyük ve yıkıcı teknolojik devrimler, insan medeniyetini kökten dönüştüren mihenk taşları olmuştur. Şu sıralar yapay zekâdan yüksek hesaplama gücüne sahip kuantum bilgisayarlara kadar yeni bir teknolojik dalganın yükselişine tanıklık etmekteyiz. Bu teknolojiler, medeniyetimizi hayranlık uyandırıcı ve aynı zamanda ürkütücü bir şekilde dönüştürme potansiyeline sahip gözükmemektedir (Suleyman ve Bhaskar, 2024).

1950’lerde kavramsal olarak tartışılmaya başlanan yapay zekâ (YZ), “yapay zekâ kışı” olarak anılan uzun on yıllar boyunca bilimkurgu kitapları ve çok dar bir grup akademisyen arasında konuşulan ve tartışılan fütüristik bir konu olarak kalmıştır. Ancak 2000’lerde enformasyonun yaygınlaşması ile erişilen devasa miktarda büyük veri ve artan hesaplama gücü sayesinde yapay zekâ tozlu raflardan tekrar indirildi ve yapay zekânın uyanışına şahitlik etmeye başladık. Bazıları bu döneme “makinelere şafağı” adını verdi (Brynjolfsson, n.d.). Yapay zekâ şu anki haliyle bile, insan bilişsel kapasitesinin ötesine geçen analitik yetenekleriyle, bilimden sanata kadar birçok alanda radikal yenilikler yaratmaktadır (Brynjolfsson ve McAfee, 2017). Buna paralel olarak çok yüksek hesaplama gücüne sahip olan kuantum bilgisayarlarındaki gelişmeler, yapay zekânın gelecekteki potansiyeli hakkında bir resim çizmektedir.

Bu atılımlar hem büyüleyici hem de endişe vericidir. Yapay zekâ, evrenin en karmaşık sorunlarını çözme yolunda insanlığa yeni kapılar açarken, aynı zamanda ekonomik düzeni derinden dönüştürme gücüne de sahiptir. Daha önce buhar makinesi ve elektriğin sanayi devrimlerini hızlandırdığı gibi, günümüzde de yapay zekâ, ekonominin yeniden şekillenmesini tetiklemektedir. Kendi ekonomimiz giderek daha fazla yapay zekâ tarafından dönüştürülmekte; şirketlerin işleyiş biçimlerinden istihdam piyasalarına, üretim modellerinden küresel ticaret dinamiklerine kadar geniş bir etki alanı yaratmaktadır. Yapay zekânın tüm genel amaçlı teknolojiler içinde en geneli olduğu iddia edilebilir. Zira eğer zekânın anlama ve simüle edilmesi başarılabılırsa, dünyadaki pek çok temel sorunun çözümü için de yeni yollar açılacaktır. Bilimden mühendisliğe, sanattan sağlığa kadar her alanda yapay zekânın etkisi görülmeye başlandı ve bu gelişim hız kesmeden devam edecekmiş gibi gözükmemektedir. Önümüzdeki on yılda, makine zekâsı giderek daha güçlü ve yaygın hale geleceği aşıkardır. Bunun sonucunda, tarihin en büyük ekonomik sıçramasına ve rekor seviyelerde servet yaratımına tanıklık edilmesi söz konusu olabilir (Brynjolfsson, 2022). Ne var ki, bu yeni teknolojik atılımın biriktirdiği servetin kimler arasında ve hangi yöntemlerle dağıtılacağı, toplumsal eşitsizliklerin daha da büyüüp büyüyeceği ve yapay zekâ temelli ekonomik düzenin sürdürülebilirliğinin nasıl sağlanacağı gibi sorular, günümüzde insanlığın çözüm

bekleyen en temel konuları arasında yerini almaktadır (Davenport ve Ronanki, 2018; Acemoğlu ve Johnson, 2024).

Buraya kadar ele alınan noktalar, yapay zekânın ve kuantum bilgisayarların yükselişinin yalnızca bir teknolojik yenilik dalgası değil, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal düzeni derinden etkileyen bir dönüşüm dalgası olduğunu göstermektedir. Bu dönüşümün, işletme dünyasında hangi dinamikleri harekete geçirdiği ve sürdürülebilirliğe nasıl yansıdığı ise ayrı bir odak noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte bu bağlamda, yıkıcı teknolojilerin en güncel ve çarpıcı örneklerinden olan yapay zekânın işletme süreçlerindeki etkisini, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla birlikte sürdürülebilirlik perspektifi üzerinden incelemek büyük önem taşımaktadır.

Yıkıcı teknolojilerin en güncel ve çarpıcı örneklerinden olan yapay zekâ (YZ), üretimden pazarlamaya, finanstan insan kaynaklarına kadar pek çok alanda iş süreçlerini etkilemekte ve dönüştürmektedir. YZ'nin hızla gelişen kapasitesi, işletmelerin rakipleriyle arasındaki güç dengelerini yeniden tanımlarken, hayatta kalma ve rekabet üstünlüğü sağlama mücadelesinde stratejik bir araç hâline gelmektedir. YZ'nin yarattığı bu dönüşüm, ekonomik getirilerle sınırlı kalmayıp sosyal alanlara da yansımakta, dolayısıyla sürdürülebilirlik kavramını da doğrudan ilgilendirmektedir.

Bu çalışmada, yapay zekânın yıkıcı bir teknoloji olarak işletmelerde meydana getirdiği dönüşümün, ekonomik ve sosyal boyutları bağlamında sürdürülebilirlik üzerindeki etkisi tartışılmaktadır. YZ'nin “yıkıcı” olarak nitelendirilmesi, mevcut iş modellerini temelden sarsarak yenilikçi ve alternatif modeller ortaya çıkarabilen dinamik yönü nedeniyle olmaktadır. Aynı zamanda bu dinamik yön, işletmeleri rekabetçi kalmak adına hızlı ve proaktif stratejiler geliştirmeye zorlamaktadır (Christensen, 1997). YZ'nin ekonomiye, işgücü piyasasına, veri yönetimine ve toplumsal refaha kadar uzanan çok yönlü etkilerini dikkate almak, teknolojik dönüşümün sürdürülebilir olup olmadığını anlamak açısından da değerlidir.

2. Kavramsal Çerçeve

“Yıkıcı teknoloji” kavramının kökenleri Avusturyalı ekonomist Joseph Schumpeterin 1942’de öne sürdüğü için “yaratıcı yıkım” (creative destruction) kavramına kadar uzanır. Schumpeterian yaklaşıma göre, yenilikçi teknolojiler eski iş modellerini geçersiz kılarak, onları piyasa dışına itmektedir. Bu durum esasen ekonomik büyümenin motorunun sürekli yenilik olduğuna işaret ederek yeni teknolojiler ve yeni iş modelleri ortaya çıktığında, eskilerin ortadan kalkmasının ekonomik gelişmenin doğal bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Böylece inovasyon, bir yandan “yıkıcı” etki yaratırken, öte yandan “yaratıcı” bir biçimde piyasaya yeni ürün, hizmet ve organizasyon modelleri kazandırmaktadır (Schumpeter, 1934). Bu noktada bu yaklaşımı temel alan Christensen (1997) “yıkıcı yenilik” (disruptive innovation) teorisini geliştirmiştir. Buna göre yıkıcı yenilik özelliğini taşıyan yıkıcı teknolojiler, başlangıçta mevcut piyasalarda performans olarak daha düşük görünse de farklı bir değer önerisi sunarak yeni bir piyasa veya kullanım şekli yaratır ve zamanla gelişerek yerleşik firmaların ana akım pazarını sarsmaktadır (Christensen, 1997). Bu tür teknolojiler veya yenilikler, genellikle mevcut oyuncular tarafından başlangıçta önemsenmez ya da küçük bir niş pazarla sınırlı kalır; ancak beklenmedik bir hızla ilerleyerek endüstri dinamiklerini kökten değiştirmektedirler. Yıkıcı teknolojiler, işletme stratejisi açısından büyük bir meydan okuma teşkil eder çünkü, geleneksel stratejiler ve mevcut yetkinlikler bu yeni teknolojiler karşısında yetersiz kalabilmektedirler (Dhanranjani, 2018). Bu bağlamda örneğin dijital fotoğraf teknolojisi başlangıçta analog fotoğrafın kalitesine erişemese de kısa sürede gelişerek geleneksel film piyasasını yok etmiş, bu dönüşümü kaçıran Kodak gibi şirketler ciddi zararlara uğramışlardır. Benzer şekilde, akıllı telefon teknolojisi, Nokia ve Blackberry gibi firmaların pazardaki

hakimiyetini sarsarak sektör liderlerini değiştiren yıkıcı bir etki yaratmıştır. Bu örnekler, yıkıcı teknolojilerin önemini ve işletmeler için nasıl yaşamsal stratejik sonuçlar doğurduğunu göstermektedir.

Yıkıcı bir teknoloji olarak ele aldığımız yapay zekâ (YZ), esasen makinelerle insan zekâsını andıran beceriler kazandırma hedefiyle ortaya çıkan bir bilgisayar bilimi dalıdır. Terim ilk kez 1956 yılında John McCarthy ve meslektaşları tarafından kullanılmış ve o günden bu yana YZ, farklı yaklaşımlarla evrilerek gelişmiştir. Klasik tanımıyla YZ, öğrenme, muhakeme, problem çözme gibi insana özgü zihinsel süreçleri makinelerde gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır (Russell ve Norvig, 2010). Erken dönem YZ araştırmaları sembolik YZ (kural tabanlı sistemler) üzerine yoğunlaşmışken, özellikle 2010'lu yıllarda makine öğrenmesi ve derin öğrenme gibi veri odaklı yaklaşımların başarısı, YZ'nin günlük yaşama ve iş dünyasına nüfuzunu hızlandırmıştır. YZ'nin yıkıcı potansiyeli, onun sadece tek bir alanda değil, genel amaçlı bir teknoloji (general-purpose technology) olarak her sektörde dönüşüm yaratabilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda örneğin derin öğrenme algoritmaları günümüzde görüntü ve ses tanıma gibi alanlarda insan seviyesini aşan performans sergilemektedir. Bu sayede otonom araçlar, dijital asistanlar, sağlık tanı sistemleri gibi yenilikler mümkün hale gelmiştir. Yapay zekâ, devasa işlem gücü ve geniş veri kaynaklarını kullanarak, eskiden insanların büyük çaba harcadığı karmaşık işleri otomatik hale dönüştürürken hatta, daha önce hiç yapılmamış yeni görevleri de başarıyla yerine getirebilmektedir. Bu durum, işletmeler için devrim niteliğinde fırsatlar yaratırken aynı zamanda mevcut iş yapış şekillerini kökten değiştirdiği için yıkıcı bir etki doğurmaktadır (Brynjolfsson ve McAfee, 2014). YZ'nin yıkıcı etkisi, yalnızca operasyonel süreçlerde verimlilik artışı sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda ürün ve hizmetlerin doğasını, müşteri etkileşim biçimlerini ve rekabet ortamını da yeniden tanımlamaktadır. Bu bakımdan yapay zekâ günümüzün en kritik yıkıcı teknolojilerinden biri olarak görülmekte ve iş dünyasında paradigmal değişimlere yol açmaktadır.

YZ'nin geniş çaplı otomasyon potansiyeli, işgücü piyasası üzerinde de derin etkilere sahiptir. Rutin ve tekrarlanabilir görevler otomasyonla devralındıkça, niteliksiz veya yarı-nitelikli işlerin sayısında azalma görülebilir. Ancak bu durum, aynı zamanda yeni meslekler ve beceriler için fırsatlar da yaratmaktadır. World Economic Forum'a (2020) göre makine öğrenmesi mühendisi, veri bilimci ve yapay zekâ etiği uzmanı gibi rollere talep hızla artmakta; bu da işletmelerin insan kaynağını yeniden eğitmesi (reskilling) veya mevcut becerilerini geliştirmesi (upskilling) gerektiğini göstermektedir. Aksi hâlde, işsizlik ve gelir eşitsizliği gibi sosyal problemler daha belirgin hale gelebilir (World Economic Forum, 2020; Frey ve Osborne, 2017). Bu nedenle, YZ'nin işletmelerdeki uygulanması sırasında insan faktörünü dışlamayan, aksine onu yeniden konumlandıran bir strateji benimsenmesi önem taşır.

Günümüzde yapay zekâ, bulut bilişim, Nesnelerin İnterneti (IoT), büyük veri analitiği gibi teknolojiler dijital dönüşümün temel itici güçleridir. Özellikle yapay zekâ, dijital dönüşüm stratejilerinin merkezinde yer alarak işletmelerin veri analizinde, otomasyonda ve kişiselleştirilmiş müşteri deneyimi sunmada yeni seviyelere ulaşmasını sağlamaktadır. Esasen dijital dönüşüm, dijital teknolojilerin işletmelerin tüm faaliyetlerine stratejik ve bütüncül biçimde entegre edilerek köklü değişim yaratması sürecidir. Bu dönüşüm, yalnızca teknolojik altyapı yatırımlarını değil, aynı zamanda iş modellerinin, süreçlerin ve kültürün yeniden şekillendirilmesini içermektedir. Dijital dönüşüm, dijital teknolojilerin yarattığı değişimlerle tetiklenen ve organizasyonların stratejik tepkilerini gerektiren bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Vial, 2019). Bu bağlamda, YZ ile dijital dönüşüm arasındaki ilişki, farklı sektörlerde somut olarak görülmektedir. Üretim sektöründe YZ destekli robotik otomasyon ve akıllı üretim endüstri 4.0 olarak da anılan süreçleri, verimliliği ve kaliteyi artırırken, esnek üretim sistemleriyle müşteri taleplerine hızlı uyum imkânı vermektedir. Perakende sektöründe yapay zekâ, büyük veri analitiği ile müşteri davranışlarını öngörerek stok yönetimini optimize

etmekte, çevrimiçi alışverişte kişiselleştirilmiş öneriler sunarak satışları artırmaktadır. Finans sektöründe dijital dönüşümün bir parçası olarak yapay zekâ algoritmaları, kredi riskinin değerlendirilmesi, dolandırıcılık ve hile tespiti ile algoritmik alım-satım gibi alanlarda insan müdahalesini azaltıp hız ve doğruluğu yükseltmektedir. Sağlık sektöründe ise YZ destekli teşhis sistemleri ve görüntü analizi, doktorlara teşhis ve tedavi kararlarında yardımcı olarak hem sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmakta hem de operasyonel maliyetleri düşürmektedir. Bütün bu gelişmeler YZ'nin dijital dönüşüm sürecinin merkezi bir unsuru olmaya başladığını ve işletmelerin rekabet gücü için bu teknolojiyi benimsemelerinin artık bir seçenektan ziyade bir zorunluluk haline geldiğini göstermektedir (Schwab, 2016). YZ'yi etkin şekilde kullanan şirketler, veri odaklı karar verme, müşteriye özel hizmet geliştirme ve yenilikçi iş modelleri oluşturma konularında avantaj elde ederken; bu dönüşüme ayak uyduramayan şirketler piyasada geri kalma riskiyle karşı karşıyadır. Aşağıdaki tabloda YZ destekli yeniliklerin sektörel örnekleri listelenmiştir:

Tablo: YZ Destekli Yeniliklerin Sektörel Örnekleri (Aldoseri vd., 2024)

YZ Destekli Yenilik	Açıklama	Sektör Örnekleri
Stratejik İlgörü İzleme	Gerçek zamanlı performans izleme (doğruluk oranları, yanıt süreleri, hata oranları) ile proaktif, veri odaklı kararlar.	Sağlık (hasta verileri analizi) Finans (pazar trendleri izleme).
Sürekli Öğrenme ve Yenilik	AI araçları ve metodolojilerle güncel kalma, disiplinler arası iş birliği ile yaratıcılığı artırma.	Eğitim (öğrenme deneyimleri kişiselleştirme) İmalat (üretim süreçleri yenileme).
Veri Analitiği ve İlgörüler	Ham verileri eyleme dönüştürülebilir içgörülere dönüştürme, operasyonel verimliliği artırma.	Perakende (müşteri davranış analizi), Ulaşım (rota optimizasyonu).
Öngörücü Analizler	Gelecek trendlerini ve davranışları öngörerek proaktif yenilikler sağlama.	Finans (risk yönetimi) Tarım (hasat tahmini).
Yenilikçi Ürün Geliştirme	AI ile insan yaratıcılığını birleştirerek ileri düzey, kullanıcı odaklı ürünler geliştirme.	Teknoloji (yazılım çözümleri) Sağlık (kişiselleştirilmiş tedavi planı)

3. İşletmelerde Sürdürülebilirlik Bağlamında Yapay Zekâ

Sürdürülebilirlik, en basit tanımıyla bugünkü gereksinimleri karşılarken geleceğin ihtiyaçlarını da gözardı etmeme ilkesini ifade eder (WCED, 1987). İşletmeler bağlamında sürdürülebilirlik kavramı, ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç temel boyutta ele alınır; bu üçlü yaklaşım literatürde “üçlü sacayağı” veya John Elkington’un (1997) popülerleştirdiği ifadeyle üçlü bilanço (triple bottom line) olarak bilinmektedir (Dyllick ve Hockerts, 2002; Elkington, 1997)

Bu bağlamda YZ'nin ekonomik sürdürülebilirlik boyutuna etkileri hem işletme düzeyinde hem de makroekonomik düzeyde değerlendirilebilir. Yapay zekâ uygulamalarının verimlilik ve inovasyon yoluyla sağladığı kazanımlar, işletmelerin uzun vadeli kârlılıklarını ve rekabet güçlerine katkı yapmaktadır (Brynjolfsson ve McAfee, 2014). Bu durum işletmelerin ekonomik sürdürülebilirliklerini desteklemekte ve sürekli değer yaratmasını mümkün kılarak finansal açıdan sağlam kalmalarına yardımcı olmaktadır (Porter ve Kramer, 2011). YZ yardımıyla geliştirilen yeni inovatif ürün ve hizmetler de işletmelere yeni pazarlar yaratarak ekonomik sürdürülebilirliğe olumlu katkı yapabilmektedir.

Bununla birlikte, riskler de göz ardı edilmemelidir. YZ yatırımları genellikle yüksek başlangıç maliyetleri ve belirsiz geri dönüş süreleri içermektedir. Her şirket YZ entegrasyonundan eşit derecede fayda sağlayamayabilir; bazı şirketler için yanlış teknolojik tercih veya yetersiz uygulama nedeniyle beklenen ekonomik faydalar gerçekleşmeyebilir (Iansiti ve Lakhani, 2020). Bu durumda, yapılan büyük yatırımların geri dönmemesi finansal stres yaratabilmektedir. Ayrıca sektörel düzeyde bakıldığında, yapay zekâ teknoloji lideri birkaç firmanın (özellikle büyük teknoloji şirketlerinin) pazardaki ağırlığını artırması, piyasa yoğunlaşması ve tekelci eğilimler doğurarak diğer şirketlerin sürdürülebilirliğini tehdit edebilmektedir (Feldman ve Orlikowski, 2011). Örneğin, veri ekonomisinde ölçek ve kapsam avantajına sahip dev şirketler, küçük ölçekli rakiplerini oyunun dışında bırakabilir ve bu da genel ekonomik ekosistemin sağlığını olumsuz etkileyebilir.

Makroekonomik düzeyde, yapay zekânın yaygınlaşması verimlilik artışı yoluyla genel ekonomik büyümeyi destekleyici bir unsur olarak görülmektedir (Acemoglu ve Restrepo, 2018). Bazı ekonomik analizler, YZ ve otomasyonun önümüzdeki on yıllık dönemde küresel GSYH'ye kayda değer katkılar yapacağını öngörmektedir (Manyika vd., 2017). Ancak bu büyümenin meyvelerinin toplumun geneline yayılması kritik bir sorudur. Eğer YZ'nin sağladığı ekonomik değer, yalnızca sermaye sahiplerine veya belirli yüksek nitelikli çalışanlara akarsa, gelir dağılımında adaletsizlik artarak toplumsal istikrarı bozabilecektir (Korinek ve Stiglitz, 2017). Bu durum, dolaylı olarak ekonomik sürdürülebilirliği de zedeleyebilir, zira artan eşitsizlikler, talep yetersizliği ve sosyal huzursuzluk gibi sonuçlarla ekonomik büyümeyi sekteye uğratabilir (Korinek vd Stiglitz, 2017; Frey ve Osborne, 2017). Bu açıdan bakıldığında, YZ'nin ekonomik fırsatlarının gerçekleştirilmesi, eş zamanlı olarak politika yapımcıların ve işletmelerin teknoloji kaynaklı eşitsizlik riskini yönetmesini gerektirmektedir. Özellikle KOBİ'lerin teknolojiye uyumunu kolaylaştırmak, tekelleşmeye karşı rekabet düzenlemelerini güçlendirmek ve dönüşüm sürecinde mağdur olabilecek kesimleri sosyal politikalarla korumak, her geçen gün daha acil bir ihtiyaç olarak kendini göstermektedir.

Yapay zekânın sosyal sürdürülebilirlik boyutundaki etkileri ise daha çok toplum ve insan kaynağı üzerinde yarattığı değişimlerle ilgilidir. Fırsatlar açısından değerlendirildiğinde, YZ pek çok alanda toplumsal refahı artırma potansiyeline sahiptir. Örneğin, sağlık hizmetlerinde yapay zekâ destekli teşhis sistemlerinin yaygınlaşması, erken teşhis ve tedavi olanaklarını artırarak toplum sağlığını iyileştirebilir (Jha ve Kickbusch, 2019). Eğitim alanında akıllı öğrenme sistemleri, bireyselleştirilmiş eğitim içerikleri sunarak öğrenme başarısını yükseltebilir ve eğitime erişimi kolaylaştırabilir. Kamu hizmetlerinde trafik yönetimi, enerji dağıtımı, suç önleme gibi akıllı şehir uygulamaları yaşam kalitesini artıracak şekilde şehirlerin daha verimli yönetimini sağlayabilir. Tüm bu örnekler, YZ'nin doğru uygulandığında toplumsal fayda yaratabileceğini ve sosyal sürdürülebilirliği destekleyebileceğini göstermektedir (Tyson ve Zysman, 2022). İşletmeler düzeyinde de YZ'nin rutin işleri devralmasıyla çalışanların daha anlamlı işlere odaklanabilmesi, iş tatminini ve işe bağlılığı artıracak bir fırsat olarak sunulmaktadır (Daugherty ve Wilson, 2018). Tehlikeli veya ağır işlerde yapay zekâ ve robotların kullanılması, iş kazalarını ve meslek hastalıklarını azaltarak çalışan sağlığına olumlu yansıtılabilir.

Öte yandan, riskler cephesinde YZ'nin sosyal yapıyı olumsuz etkileyebilecek yönleri bulunmaktadır. En belirgin risk, önceki bölümlerde de ele alınan istihdam üzerindeki etkilerdir. Eğer yapay zekâ kaynaklı dönüşüm, kitlesel işsizlik veya güvencesiz istihdam biçimlerinin yaygınlaşmasıyla sonuçlanırsa, bunun toplumsal dokuda ciddi hasarlar bırakması mümkündür (Frey ve Osborne, 2017). İşsizlik sadece ekonomik bir mesele değil, aynı zamanda sosyal bütünlük ve bireylerin kendine saygısı ile ilgili bir meseledir; uzun süreli işsizlik yaşayan bireylerin topluma entegrasyonu zorlaşabilir, bu da sosyal sürdürülebilirlik açısından büyük bir risktir. Bir diğer risk, dijital bölünme (digital divide) olgusudur: YZ teknolojilerine erişim ve

bu teknolojileri kullanabilme becerisi toplumun her kesiminde eşit dağılım göstermemektedir. Nitelikli eğitim almış ve dijital becerilere sahip kişiler YZ çağında ilerlerken, bu imkânlara erişemeyen kesimler geride kalabilir. Sonuçta, toplum içinde gruplar arası fırsat eşitsizlikleri derinleşebilir.

Ayrıca yapay zekâ uygulamalarının getirdiği etik ve mahremiyet ihlalleri, toplumun teknolojiye güvenini sarsarak sosyal sürdürülebilirliğe zarar verebilir (Taddeo ve Floridi, 201. Örneğin, bir skandal niteliğinde gerçekleşen veri sızıntıları veya YZ'nin yanlış kararları (hatalı tutuklamalar, haksız kredi retleri gibi) toplumda teknolojiye karşı bir güvensizlik ve huzursuzluk oluşturabilir. Bu durum, teknolojik gelişmeye karşı toplumsal direnç doğurarak uzun vadede inovasyonun benimsenmesini de engelleyebilir.

Dolayısıyla, YZ'nin sosyal sürdürülebilirlik doğrultusunda yol alabilmesi için politikacılar, işletmeler ve sivil toplumun el ele vermesi şarttır. İşsizlikten etkilenen kesimler için beceri kazandırma (reskilling) programları ve sosyal güvenlik ağları, dönüşümün yükünü hafifletebilir (Autor, 2015). YZ sistemlerinin şeffaflığı ve hesap verebilirliği, toplumun güvenini artırabilir (Diakopoulos, 2016). Özetle yapay zekâ insanlığın geleceğine dair umutları da kaygıları da aynı anda besleyebilecek kadar güçlü bir araçtır. Teknoloji ne kadar büyük fırsatlar sunsa da onu sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde yönetmek, toplumumuz açısından dikkate alınması gereken bir olgudur.

4. Değerlendirme ve Tartışma

Yapay zekânın işletmelerde yıkıcı bir teknoloji olarak etkisi, Christensen'in (1997) yıkıcı inovasyon kuramının örneklediği "yıkıcı" dinamikleri günümüzde çok daha geniş bir çerçevede gözler önüne sermektedir. Kodak'ın dijital fotoğraf teknolojisi karşısındaki kaybı veya Nokia'nın akıllı telefon çağına geç uyum sağlaması gibi örnekler, geleneksel iş modellerinin yıkıcı teknolojiler karşısında hızla gerileyebileceğini ortaya koymuştur. Yapay zekâ ise "genel amaçlı teknoloji" (general-purpose technology) niteliğine sahip olmasıyla, farklı sektörlerde ve süreçlere aynı anda nüfuz ederek bu yıkıcılığı daha kapsamlı bir seviyeye taşımaktadır.

Öte yandan, yapay zekânın işletme süreçlerine entegrasyonu, işletmelere hem kısa hem uzun vadede rekabet avantajı sunabilir. Araştırmalar, YZ'nin verimlilik, inovasyon ve müşteri memnuniyetini artıran yönlerini vurgulamaktadır. Ancak bunun sürdürülebilir şekilde gerçekleşmesi, özellikle veri mahremiyeti ve etik yönetim gibi konuların şeffaf biçimde yönetilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Kurumsal dönüşüm stratejileri sadece kârlılık hedefiyle değil, çalışanların yeni beceriler kazanmasını, gelir dağılımındaki olası eşitsizliklerin azaltılmasını ve çevreye verilen zararın asgari düzeye indirilmesini de kapsayacak biçimde tasarlanmalıdır. Bu, yıkıcı teknolojilerin toplumsal faydalar gözetilerek düzenlenmesi anlamına gelir ve geleceğin ekonomilerinde başarının anahtarı olarak görülmektedir.

Bu bağlamda, çalışma boyunca ele alınan yıkıcı inovasyon kuramı temelinde yapay zekâ ekseninde değerlendirilen fırsat ve risklerin "sürdürülebilirlik" çerçevesiyle ilişkilendirildiğinde şu sonuçlara varılmıştır: YZ hemen her sektörde dönüşümsel bir güç olup işletmelerin rekabet avantajı sağlamasında veya mevcut konumlarını korumasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Buna karşın, veri güvenliği ve etik ilkelere yönelik hassasiyetlerin göz ardı edilmesi, iş gücünün yeniden eğitimi veya gelişimi gibi insani yatırımların ihmal edilmesi, YZ'nin sunduğu olanakları uzun vadede riske atabilecek faktörler olarak öne çıkmaktadır. Sorumlu yapay zekâ ilkelerini gözetken, işletme bünyesinde beceri geliştirme ve eğitim programlarını devreye alan, yeni iş modellerine uyum sağlarken paydaşların gelir adaletini korumaya dikkat eden, enerji verimliliği ve çevre dostu teknolojiler tercih eden işletmelerin ise kalıcı başarı elde edebileceği anlaşılmaktadır.

Ayrıca, yapay zekâ yatırımlarının kapsayıcı politikalar ve düzenlemelerle desteklenmesi de önem taşımaktadır. Bu noktada devletlerin, KOBİ'lerin teknolojiye erişimini kolaylaştıracak teşvik mekanizmaları geliştirmesi, tekelleşmeye karşı rekabet düzenlemelerini güçlendirmesi ve sosyal politikalarla dönüşüm sürecinde mağdur olabilecek kesimleri koruması elzemdir. Bunun yanında, YZ'nin nasıl uygulanacağını ötesinde, hangi değerlere hizmet edeceği de kritik bir sorudur; zira teknoloji, temelinde insan kararlarıyla şekillenmekte ve ekonomiden topluma, çevreden politikaya kadar geniş bir yelpazede etki göstermektedir.

Sonuç itibarıyla, yapay zekâ çağında yıkıcı teknolojilerden hem ekonomik hem de toplumsal fayda sağlayabilmek, ekonomi, sosyal politika ve çevre boyutları arasında kalıcı bir denge kurmayı gerektirdiği yadsınmamalıdır. YZ'nin ilerleme gücünü sadece inovasyon ve kârlılık için değil, aynı zamanda daha adil, katılımcı ve sürdürülebilir bir dünya inşa etmek amacıyla kullanmak; işletmeler, toplum ve gelecek kuşaklar açısından en büyük kazanım olacaktır.

Kaynakça

- Acemoğlu, D., & Johnson, S. (2024). İktidar ve teknoloji: Bin yıllık mücadele. Doğan Yayınları.
- Acemoglu, D., & Restrepo, P. (2018). Artificial intelligence, automation and work (NBER Working Paper No. 24196). National Bureau of Economic Research.
- Acemoglu, D., & Restrepo, P. (2018). The race between man and machine: Implications of technology for growth, factor shares, and employment. *American Economic Review*, 108(6), 1488–1542.
- Aldoseri, A., Al-Khalifa, K. N., & Hamouda, A. M. (2024). AI-Powered Innovation in Digital Transformation: Key Pillars and Industry Impact. *Sustainability*, 16(5), 1790. DOI: 10.3390/su16051790.
- Autor, D. H. (2015). Why are there still so many jobs? The history and future of workplace automation. *Journal of Economic Perspectives*, 29(3), 3–30. <https://doi.org/10.1257/jep.29.3.3>
- Brynjolfsson, E. (2022). The turing trap: The promise & peril of human-like artificial intelligence. *Daedalus*, 151(2), 272-287.
- Brynjolfsson, E. (n.d.). The AI Awakening: Implications for the Economy and Society [Online course]. Stanford University. Retrieved from <https://www.coursera.org/learn/ai-awakening/>
- Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. New York: W. W. Norton & Company.
- Christensen, C. M. (1997). *The Innovator's Dilemma: When New Technologies Cause Great Firms to Fail*. Boston: Harvard Business School Press.
- Daugherty, P. R., & Wilson, H. J. (2018). *Human + Machine: Reimagining Work in the Age of AI*. Harvard Business Press.
- Dhanranjani, S. (2018). *AI and Analytics: Accelerating Business Decisions*. IDG Books India Pvt. Ltd.
- Diakopoulos, N. (2016). Accountability in algorithmic decision making. *Communications of the ACM*, 59(2), 56–62. <https://doi.org/10.1145/2844110>
- Dignum, V. (2019). *Responsible Artificial Intelligence: How to Develop and Use AI in a Responsible Way*. Cham: Springer.

- Dyllick, T., & Hockerts, K. (2002). Beyond the business case for corporate sustainability. *Business Strategy and the Environment*, 11(2), 130–141. <https://doi.org/10.1002/bse.323>
- Elkington, J. (1997). *Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business*. Oxford: Capstone.
- Feldman, M. S., & Orlikowski, W. J. (2011). Theorizing practice and practicing theory. *Organization Science*, 22(5), 1240–1253. <https://doi.org/10.1287/orsc.1100.0612>
- Frey, C. B., & Osborne, M. A. (2017). The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation? *Technological Forecasting and Social Change*, 114, 254–280. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2016.08.019>
- Iansiti, M., & Lakhani, K. R. (2020). *Competing in the Age of AI: Strategy and Leadership When Algorithms and Networks Run the World*. Harvard Business Press.
- Jha, A., & Kickbusch, I. (2019). The case for AI in healthcare: Opportunities and challenges. *The Lancet*, 394(10194), 103–104. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(19\)31324-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(19)31324-0)
- Jobin, A., Ienca, M., & Vayena, E. (2019). The global landscape of AI ethics guidelines. *Nature Machine Intelligence*, 1(9), 389–399.
- Korinek, A., & Stiglitz, J. E. (2017). Artificial intelligence and its implications for income distribution and unemployment (NBER Working Paper No. 24174). National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w24174>
- Manyika, J., Lund, S., Chui, M., Bughin, J., Woetzel, J., Batra, P., Ko, R., & Sanghvi, S. (2017). *Jobs lost, jobs gained: Workforce transitions in a time of automation*. McKinsey Global Institute.
- McCarthy, J., Minsky, M. L., Rochester, N., & Shannon, C. E. (2006). A proposal for the Dartmouth summer research project on artificial intelligence, August 31, 1955. *AI Magazine*, 27(4), 12–12.
- Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2011). Creating shared value. *Harvard Business Review*, 89(1/2), 62–77.
- Russell, S. J., & Norvig, P. (2010). *Artificial Intelligence: A Modern Approach* (3rd ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Schwab, K. (2016). *The Fourth Industrial Revolution*. Geneva: World Economic Forum.
- Suleyman, M., & Bhaskar, M. (2024). The Coming Wave: AI, Power and the Twenty-First Century's Greatest Dilemma. *South Asian Journal of Management*, 31(3), 188–191.
- Taddeo, M., & Floridi, L. (2018). How AI can be a force for good. *Science*, 361(6404), 751–752. <https://doi.org/10.1126/science.aat5991>
- Tyson, L. D., & Zysman, J. (2022). Automation, AI & Work. *Daedalus*, 151(2), 256–271.
- Tyson, L. D., & Zysman, J. (2022). The future of production in the digital era: The essential role of the state. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 15(1), 17–32. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsab031>
- Vial, G. (2019). Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), 118–144.

- Vinuesa, R., Azizpour, H., Leite, I., Balaam, M., Dignum, V., Felländer, A., ... & Nerini, F. F. (2020). The role of artificial intelligence in achieving the Sustainable Development Goals. *Nature Communications*, 11(1), 233.
- WCED (World Commission on Environment and Development). (1987). *Our Common Future*. Oxford University Press.
- World Economic Forum (WEF). (2020). *The Future of Jobs Report 2020*. Cologny/Geneva: World Economic Forum.

ÖZBEKİSTAN VE TÜRKİYE’NİN EĞİTİM SİSTEMLERİNDE KARŞILAŞTIRMALI OLARAK YAPAY ZEKÂ KULLANIMINA İLİŞKİN FARKLI YÖNLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

PhD. Doç. Guli B. TAYLAKOVA
Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti,
İqtisodiyat Fakulteti, Informatika Kafedrası
Orcid: 0009-0007-2461-601X
e-mail: gulitaylakova88@gmail.com

Doç. Dr. Ali KONAK
Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
alikonak@karabuk.edu.tr; Orcid: 0000-0003-1804-8339
Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti, İqtisodiyot Bo'limi,
alikonak@utas.uz

ÖZET

Son yıllarda yapay zeka (YZ) teknolojileri eğitim sistemlerinde geniş bir şekilde kullanılmaktadır. Özbekistan ve Türkiye’de bu yeniliklerin entegrasyonu, bazı belirgin farklarla şekillenmektedir. Bu makalede, her iki ülkenin eğitim sistemlerinde yapay zekanın kullanımına dair temel farklılıklar analiz edilmektedir. Özbekistan’da eğitim sisteminin modernizasyonu sürecinde YZ teknolojilerinden yararlanmak, öğrencilerin etkileşimli ortamlarda bilgi edinmelerine olanak sağlanmaktadır. Özbekistan’ın kırsal bölgelerinde uzaktan eğitim ve çevrimiçi platformlar aracılığıyla eğitim fırsatları genişletilmektedir. Türkiye’de ise, ileri teknolojiler sayesinde bireysel eğitim yaklaşımları, yapay zekanın makine öğrenimi ve otomatikleştirme programlarına büyük bir ilgi gösterilmektedir. YZ sayesinde Türk eğitim sistemindeki öğrencilerin analiz edilmesi, yeteneklerinin izlenmesi ve eğitim süreçlerinin kişiselleştirilmesi üzerine kapsamlı programlar geliştirilmiştir. Her iki ülkede de öğretmenlerin yeni rolleri ve öğrencilerle etkileşimli çalışma yöntemleri değişmektedir. Ancak, bu teknolojilerin uygulanmasında ülkeler arasında ekonomik ve kültürel farklar bulunmakta olup, bunlar eğitimin geliştirilmesi açısından önemli faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, YZ’nin eğitim sistemindeki etkinliğinin değerlendirilmesi ve öğrenme sürecine etkisinin araştırılması, gelecekte eğitimin daha da geliştirilmesi adına büyük bir öneme sahiptir.

Anahtar kelimeler: Yapay zeka (YZ), Eğitim Teknolojileri, İnovasyon, Özbekistan Eğitim Sistemi, Türkiye Eğitim Sistemi,

Jel Kodu: D83

1.Giriş

Dünya genelinde eğitim sistemlerinde yapay zeka (YZ) teknolojilerinin uygulanması, eğitimin kalitesini artırma ve öğrencilerin öğrenme süreçlerini bireyselleştirme imkanı sunmaktadır. Yapay zeka, öğrenme süreçlerini optimize etme, öğrencilerin bireysel özelliklerini geliştirme ve sınıf içi etkileşimli ve uyarlanabilir içerikler oluşturmada önemli bir rol oynamaktadır. Yapay zeka teknolojileri, eğitim sistemlerini desteklemeye yönelik bireyselleştirilmiş öğrenme ve bu öğrenme süreçlerine uygun eğitim metodolojileri geliştirmede kritik bir öneme sahiptir. Her öğrencinin öğrenme stili, yükü ve görevleri farklıdır. Yapay zeka ise bu farklılıkları tespit ederek eğitimi bireysel olarak uyarlamada yardımcı olmaktadır. Yapay zeka, öğrencilerin performanslarını analiz ederek öğrenme sonuçlarını ortaya çıkarmada etkili bir araçtır. Öğrencilerin verdiği cevaplar, yaptıkları hatalar ve elde ettikleri başarılar üzerinden yapay zeka sistemleri, öğrencilerin hangi alanlarda güçlü, hangi alanlarda zayıf olduklarını belirleyebilmektedir. Bu sayede öğretmenler, öğrencilere daha etkili bir şekilde rehberlik edebilmekte, dersler ve alıştırmalar bireysel ihtiyaçlara göre şekillendirilebilmektedir. Bu tür

bir yaklaşım, öğrencilerin öğrenme sürecinde kendilerini daha rahat hissetmelerini sağlamakta ve eğitimin kalitesini artırmaktadır (Baker, 2021). Buna ilaveten interaktif ve uyarlanabilir içerikler de yapay zekanın eğitimdeki önemli katkılarından biridir. Yapay zeka, öğrencilerin ders yükünü azaltarak öğrenme materyallerini interaktif bir şekilde sunma imkanı sağlamaktadır. Öğrenciler için özel olarak geliştirilmiş eğitsel oyunlar, simülasyonlar ve problem çözme etkinlikleri, öğrenme sürecini daha ilgi çekici ve etkili hale getirmektedir. Bu, öğrencilerin yalnızca pasif bir şekilde bilgi almalarını değil, aynı zamanda kendilerini aktif bir katılımcı olarak hissetmelerini de sağlamaktadır. Ayrıca yapay zeka sınıf içi eğitim süreçlerini optimize etme imkanı sunmaktadır. Öğretmenler, yapay zeka sistemleri sayesinde öğrencilerin öğrenme süreçlerini gerçek zamanlı olarak izleyebilmekte ve değerlendirebilmektedir. Bu, özellikle büyük sınıflarda öğretmenlere büyük bir yardımcı olmakta, öğrencilerin potansiyellerini belirleme ve onlara etkili bir şekilde rehberlik etme konusunda önemli bir destek sağlamaktadır. Öğrencilerin cevap verme süreleri, derse katılım düzeyleri veya öğrenmeye yönelik motivasyonları gibi faktörler analiz edilerek, öğretmenler derslerini optimize edebilmekte ve öğrencilere ihtiyaç duydukları desteği zamanında sağlayabilmektedir. Aynı zamanda, yapay zeka teknolojileri sayesinde eğitim daha da kişiselleştirile bilmektedir. Her öğrencinin bireysel özellikleri farklı olduğu için, eğitimde standart bir yaklaşım yerine, öğrencilere kişiselleştirilmiş bir eğitim sunulması gerekmektedir. Yapay zeka, derslerin, testlerin ve alıştırmaların öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına göre uyarlanmasını sağlayarak, eğitim sürecinin daha etkili hale gelmesine katkıda bulunmaktadır. (Brown ve Green). Bu, yalnızca ulusal eğitim sistemlerinin gelişmesine değil, aynı zamanda öğrencilerin potansiyellerini en üst düzeye çıkarmalarına da yardımcı olmaktadır.

Yapay zeka, öğretmenlere kendi derslerini geliştirme konusunda da destek sağlamaktadır. Öğretmenler, yapay zeka sistemleri aracılığıyla mevcut eğitim verilerini analiz ederek yeni ve yenilikçi sonuçlar elde edebilmektedir. Yapay zeka sistemleri, öğrencilerin performanslarını izleyerek öğretmenlere uyarlanabilir öğrenme materyalleri, ders planları ve eğitim metodolojileri geliştirme konusunda yardımcı olmaktadır. Bu tür uygulamalar, eğitim süreçlerinin kalitesini artırmaktadır. Yapay zeka, eğitim sistemlerinde devrim niteliğinde değişiklikler yaratma potansiyeline sahiptir. Öğrenme süreçlerini optimize etme, öğrencilerin bireysel özelliklerini analiz etme ve sınıf içi etkileşimi daha etkili ve uyarlanabilir hale getirme yoluyla eğitimin kalitesini artırmak mümkündür. Yapay zeka teknolojilerinin eğitim sistemlerine entegre edilmesi, öğrencilere bireysel destek sağlarken, öğretmenlere de eğitim süreçlerini daha etkili bir şekilde yönetme imkanı sunmaktadır. Bu durum, öğrencilerin başarılarını daha da artırmalarına olanak tanımaktadır. Yapay zeka sayesinde öğrencilerin analiz edilmesi ve öğrenme başarılarının izlenmesi imkanı ortaya çıkmaktadır. Öğrencilerin verdiği cevaplar, yaptıkları hatalar ve elde ettikleri başarılar üzerinden yapay zeka sistemleri, öğrencilerin hangi alanlarda güçlü, hangi alanlarda ise zayıf olduklarını tespit edebilmektedir. Bu temelde öğretmenler, öğrencilere bireysel destek sağlayabilmekte, dersler ve alıştırmalar onların ihtiyaçlarına göre uyarlanabilmektedir. Bu yaklaşım, öğrencilerin öğrenme sürecinde kendilerini daha rahat hissetmelerini sağlamakta ve başarılarını artırmaktadır. Ayrıca interaktif ve uyarlanabilir yaklaşımların oluşturulması imkanı da büyük önem taşımaktadır. Yapay zeka, öğrencilerin derse olan ilgisini artırmak ve öğrenme materyallerini interaktif bir şekilde sunmak için önemli fırsatlar sunmaktadır. Öğrenciler için özel olarak geliştirilmiş oyunlar, simülasyonlar ve problem çözme etkinlikleri sayesinde öğrenme süreci daha ilgi çekici ve etkili hale gelmektedir. Bu, öğrencilerin yalnızca pasif bir şekilde bilgi almalarını değil, aynı zamanda kendilerini aktif bir katılımcı olarak hissetmelerini de sağlamaktadır. Buna ilaveten yapay zeka sınıf içi eğitim süreçlerini optimize etme imkanı sunmaktadır. Öğretmenler, yapay zeka sistemleri sayesinde öğrencilerin öğrenme süreçlerini gerçek zamanlı olarak izleyebilmekte ve değerlendirebilmektedir. Bu, özellikle büyük gruplarda çalışan öğretmenler için büyük bir

avantaj sağlamakta, öğrencilerin başarılarını tespit etme ve onlara etkili bir şekilde rehberlik etme konusunda önemli bir destek sunmaktadır. Öğrencilerin cevap verme hızlarını, derse katılım düzeylerini veya öğrenmeye yönelik motivasyonlarını analiz ederek, öğretmenler derslerini optimize edebilmekte ve öğrencilere ihtiyaç duydukları desteği zamanında sağlayabilmektedir. (Woolf, 2016)

2. Araştırma Metodolojisi

Aynı zamanda, yapay zeka teknolojileri sayesinde eğitim daha da kişiselleştirilebilmektedir. Her öğrencinin bireysel ihtiyaçları ve yetenekleri farklı olduğu için, eğitimde genel bir yaklaşım yerine, öğrencilere kişiselleştirilmiş bir eğitim sunulması gerekmektedir. Yapay zeka, derslerin, testlerin ve alıştırmaların öğrencilerin özel ihtiyaçlarına göre düzenlenmesini sağlayarak, eğitim sürecinin verimliliğini artırmakta ve öğrencilerin başarı düzeylerini yükseltmektedir. Ayrıca, yapay zeka öğretmenlere kendi derslerini geliştirme konusunda da yardımcı olmaktadır. Öğretmenler, eğitimde mevcut olan verileri kullanarak yapay zeka sayesinde yeni ve yenilikçi yaklaşımlar geliştirebilmektedir. Yapay zeka sistemleri, öğrencilerin ihtiyaçlarına göre öğretmenlere uyarlanabilir öğrenme materyalleri, ders planları oluşturma ve eğitim metodolojilerini daha da geliştirme konusunda destek sağlamaktadır. Bu tür yaklaşımlar, eğitim süreçlerinin verimliliğini önemli ölçüde artırmaktadır. Yapay zeka, eğitim sisteminde devrim niteliğinde değişiklikler getirme potansiyeline sahiptir. Öğrenme süreçlerini optimize etmek, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarını belirlemek ve sınıf içi interaktif ve uyarlanabilir yaklaşımlar oluşturmak yoluyla eğitimin kalitesini önemli ölçüde artırmak mümkündür. Yapay zeka teknolojilerinin eğitim sistemlerine entegre edilmesi, öğrencilere bireysel destek sağlarken, öğretmenlere de eğitimi daha etkili bir şekilde yönetme imkanı sunmaktadır. Bu durum, öğrencilerin başarılarını daha da artırmalarına olanak tanımaktadır (Heffernan, 2019). Bu çalışmada, Özbekistan ve Türkiye eğitim sistemlerinde yapay zekanın kullanımının mevcut durumu analiz edilmekte ve iki ülke arasındaki benzerlikler ve farklılıklar incelenmektedir. Özbekistan'da yapay zekanın eğitim sistemine entegrasyonu, son yıllarda hızla gelişen bir süreçtir. Bu süreç, ülkenin eğitim alanındaki modernizasyon ve dijital dönüşüm politikalarının bir parçası olarak hayata geçirilmektedir. Özbekistan hükümeti, "Digital Uzbekistan 2030" stratejisi kapsamında dijital teknolojilerin yaygınlaştırılması ve eğitim sistemine ileri düzey yeniliklerin kazandırılmasına yönelik bir dizi girişimi ön plana çıkarmaktadır. Yapay zeka teknolojileri, öğrencilere bireyselleştirilmiş eğitim sunma, eğitim kalitesini artırma ve öğretmenlere öğrenme süreçlerini etkili bir şekilde yönetme konusunda yardımcı olma amacıyla kullanılmaktadır.

Özbekistan'da yapay zeka temelli eğitim dijitalleşmesi süreci hız kazanmıştır. Ülkede birçok çevrimiçi eğitim platformu ve interaktif sistem geliştirilmiştir. Bu sistemler, özellikle pandemi döneminde eğitim süreçlerinin kesintisiz devam etmesine yardımcı olarak öğrencilere uzaktan eğitim imkanı sunmuştur. Yapay zeka ise bu sistemlerin verimliliğini artırmakta, öğrencilerin performanslarını analiz ederek güçlü ve zayıf yönlerini belirlemekte ve öğrencilere uyarlanmış dersler ve alıştırmalar oluşturma imkanı sağlamaktadır (Shamsiev ve Yuldashev, 2021). Özbekistan'da yapay zekanın eğitim sistemine entegrasyonunun bir diğer önemli yönü, öğretmenlerin eğitimi ve onlara destek sağlayan teknolojilerin sunulmasıdır. Öğretmenlerin dijital becerilerle donatılması, onlar için yapay zeka temelli interaktif dersler oluşturma imkanları sağlamaktadır. Bu, öğretmenlerin yeni teknolojileri etkili bir şekilde kullanmaya hazırlanmalarını ve iş verimliliklerini artırmalarını sağlamaktadır. Örneğin, öğretmenler yapay zeka yardımıyla ders materyallerini analiz edebilmekte, öğrencilerin hangi konularda zorlandıklarını tespit edebilmekte ve eğitimi buna göre uyarlayabilmektedir. Ayrıca Özbekistan'da eğitimde yapay zeka kullanımının bir diğer boyutu, öğrencilerin değerlendirilmesi ve sonuçlarının otomatik olarak analiz edilmesidir. Öğrencilerin sınav ve

testleri yapay zeka sistemleri tarafından değerlendirilmekte, bu da öğretmenlere zaman kazandırmakta ve öğrencilerin öğrenme sonuçlarını hızlı ve doğru bir şekilde değerlendirme imkanı sunmaktadır. Bu sistemler, öğretmenlere öğrencilerin bilgi düzeylerini gerçek zamanlı olarak izleme ve gerekli değişiklikleri yapma imkanı vermektedir. Özbekistan'da yapay zekanın eğitim sistemine entegrasyonu, aynı zamanda eğitim alanındaki yenilikçi fikirlerin geliştirilmesine de katkıda bulunmaktadır. Ülkede bir dizi teknolojik proje ve deney hayata geçirilmektedir. Örneğin, eğitimde robotlar ve sanal asistanların kullanılması gibi uygulamalar yaygınlaşmaktadır. Bu teknolojiler, öğrencilere yeni ve modern yaklaşımlarla öğrenme imkanı sunarken, aynı zamanda öğrencileri öğrenme sürecine aktif olarak dahil etmektedir (Rizayev Ve Turaev, 2022). Özbekistan'da yapay zekanın eğitim sistemine entegrasyonu, son yıllarda hızla gelişen bir süreç olup, ülkede eğitim kalitesini artırma, öğrencilerin ihtiyaçlarına uygun eğitim sunma ve öğretmenlerin pedagojik çalışmalarını etkili bir şekilde organize etmede önemli bir rol oynamaktadır. Bu teknolojiler, eğitim sisteminin modernizasyonu ve dijital dönüşümü için sağlam bir temel oluşturmaktadır. Özbekistan'da yapay zeka teknolojileri özellikle aşağıdaki alanlarda kullanılmaktadır:

A. İnteraktif Eğitim Platformları

Yapay zeka teknolojileri sayesinde interaktif eğitim platformları, eğitim sisteminin en etkili unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu platformlar, öğrencilerin öğrenme süreçlerini optimize etme ve bireysel ihtiyaçlarını belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Yapay zeka temelli çevrimiçi eğitim platformları, öğrencilerin öğrenme stillerini, ilgi alanlarını, bilgi düzeylerini ve başarılarını gerçek zamanlı olarak analiz etme imkanı sunmaktadır. İnteraktif eğitim platformları, öğrencilerin ilerlemesini izlemek için geliştirilmiş algoritmalar aracılığıyla çalışmaktadır. Bu algoritmalar, öğrencilerin derslere katılımını, sorulara cevap verme hızını, test sonuçlarını ve öğrenme materyallerini özümseme düzeyini analiz eder. Bu analizler sonucunda, öğrencilerin hangi konularda daha fazla desteğe ihtiyaç duyduğu belirlenir. Bu sayede, öğrenme süreci daha verimli ve öğrencinin ihtiyaçlarına uygun hale getirilir. Buna ilaveten bu platformlar öğretmenlere öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarını belirleme ve dersleri kişiselleştirme konusunda yardımcı olur. Örneğin, bir öğrenci matematikte iyi performans gösteriyorsa, platform ona daha karmaşık ve ilgi çekici problemler sunabilir. Aksine, hangi öğrencinin ek desteğe ihtiyacı olduğunu belirleyerek, ona uyarlanmış alıştırmalar ve açıklamalar sunabilir. Bu sayede öğretmenler, derslerini yalnızca genel bir grup için değil, her bir öğrenci için ayrı ayrı hazırlayabilir. Öğrencilerin bireysel gelişimine uygun eğitim, eğitim kalitesini artırır ve öğrencilerin motivasyonunu yükseltir. Ayrıca interaktif eğitim platformları öğrencilere kendilerini aktif bir katılımcı olarak hissetme imkanı sunar. Öğrenciler yalnızca pasif bir şekilde bilgi almakla kalmaz, aynı zamanda interaktif alıştırmalar, simülasyonlar, video dersler ve oyunlar aracılığıyla bilgi düzeylerini artırırlar. Bu, öğrencilerin dikkatini çekmek ve dersleri daha ilgi çekici hale getirmek açısından büyük önem taşır. Bununla birlikte interaktif platformlar sayesinde öğretmenler öğrencilerin tüm aktivitelerini analiz edebilir ve yönetebilir. Öğretmenler, platform aracılığıyla öğrencilerin bireysel ve grup performanslarını görebilir, hangi konularda başarılı olduklarını veya hangi alanlarda zorlandıklarını tespit edebilir. Bu, öğretmenlere hızlı ve etkili bir şekilde dersleri uyarlama, ek materyaller sunma ve öğrencileri doğru yönlendirme imkanı verir. Ayrıca interaktif eğitim platformları, yapay zeka teknolojileri sayesinde öğrencilerin öğrenme süreçlerini optimize etme, bireysel ihtiyaçları belirleme ve öğretmenlere uyarlanmış dersler hazırlama konusunda önemli bir rol oynamaktadır. (Taylakova, 2024)

B. Robotik Eğitim

Yapay zeka temelli robotlar, öğrencilere eğitim sunma sürecini daha etkili ve interaktif hale getirmektedir. Bu robotlar, öğrencilere özel dersler verme ve onlarla interaktif iletişim kurma amacıyla kullanılmaktadır. Robotlar, yalnızca belirli bir konuda bilgi aktarmakla kalmaz, aynı zamanda öğrencilerin ilgi alanlarını ve ihtiyaçlarını dikkate alarak öğrenme sürecini kişiselleştirmede de önemli bir rol oynar. Örneğin, matematik derslerinde robotlar, öğrencilere problem çözme konusunda yardımcı olarak pratik ve interaktif bir şekilde bilgi aktarır. Öğrencilerin hatalarını analiz ederek doğru çözümleri sunar, bu da öğrencilerin öğrenme düzeyini artırır. Ayrıca, dil öğrenme gibi becerilerin geliştirilmesinde de robotlar büyük bir yardımcıdır. Yapay zeka temelli robotlar, öğrencilere interaktif bir şekilde dil öğretme, telaffuzu geliştirme ve dilbilgisi kurallarını açıklama konusunda destek sağlar. Robotlar, öğrencilerle sürekli iletişim halinde olarak dilin pratik olarak öğrenilmesine imkan tanır. Öğrencilere doğru cevaplar, tavsiyeler ve ek alıştırmalar sunarak, dildeki hataları tespit etmelerine ve düzeltmelerine yardımcı olur. Robotik eğitimin bir diğer avantajı, öğrencilere eğlenceli ve oyun temelli bir şekilde öğretme imkanı sunmasıdır. Yapay zeka destekli robotlar, öğrencilere oyunlar, yarışmalar, simülasyonlar ve problemler aracılığıyla dersleri daha ilgi çekici ve interaktif hale getirir. Bu yaklaşım, öğrencilerin motivasyonunu artırır, çünkü kendilerini öğrenme sürecinde aktif bir katılımcı olarak hissederler. (Taylakova, 2024). Ayrıca, robotlar öğrencilerin öğrenme sürecini kişiselleştirmede de yardımcı olur. Örneğin, öğrencilerin öğrenme hızı ve yeteneklerine göre robotlar eğitimi uyarlayabilir. Öğrencilerin başarılarını izleyerek gerekirse ek materyaller veya açıklamalar sunabilir. Bu bireysel yaklaşım, öğrencilerin öğrenme sürecine olan ilgisini artırır ve öğrenme sonuçlarını iyileştirir.

C. Yazılım Sistemleri

Özbekistan'da eğitim alanının gelişiminde yazılım sistemleri büyük önem taşımakta olup, bu sistemler öğrencilerin bilgilerini değerlendirme, öğrenme süreçlerini analiz etme ve öğretmenlere etkili destek sağlama amacıyla yaygın olarak kullanılmaktadır. Yapay zeka temelli analiz araçları, bu sistemler aracılığıyla eğitim süreçlerini daha da optimize etme ve kişiselleştirme imkanı sunmaktadır. Yazılım sistemleri, öğrencilerin öğrenme aktivitelerini gerçek zamanlı olarak izleme ve değerlendirme imkanı sağlar. Bu sistemler, öğrencilerin sınav ve test sonuçlarını otomatik olarak analiz ederek güçlü ve zayıf yönlerini belirler. Sonuç olarak, öğretmenler öğrencilerin hangi alanlarda daha fazla desteğe ihtiyaç duyduğunu tespit edebilir. Bu sayede, eğitim süreci öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına göre uyarlanır ve öğretmenler eğitimi daha etkili bir şekilde organize edebilir. Ayrıca yazılım sistemleri, öğretmenlere dersler ve öğretim materyalleri hazırlama konusunda da yardımcı olmaktadır. Öğrencilerin öğrenme stilleri, bilgi düzeyleri ve öğrenme hızlarını analiz ederek, sistemler kişiselleştirilmiş dersler oluşturmada destek sağlar. Örneğin, sistem öğrencilerin öğrenme düzeylerini değerlendirerek onlara ek alıştırmalar, video dersler veya interaktif materyaller sunabilir. Bu, öğretmenlere öğrencileri bireysel olarak yönetme ve öğrencilerin öğrenme sürecine olan ilgisini artırma imkanı vermektedir (Bekmuratovna, 2024). Buna ilaveten yazılım sistemleri aracılığıyla öğrencilerin notlarını ve öğrenme başarılarını değerlendirme sistemi otomatik olarak işler. Yapay zeka destekli yazılım sistemleri, öğrencilerin test sonuçlarını inceleyerek bilgi düzeylerini belirler. Bu sistemler sayesinde öğrencilere gerçek zamanlı olarak not verilebilir ve sonuçları hızlı ve etkili bir şekilde analiz edilebilir. Aynı zamanda, sistemler öğretmenlere öğrencilerin notlarını analiz etmede yardımcı olur, böylece öğretmenler sonuçlara göre öğrencilere gerekli ek desteği sunabilir. Bununla birlikte yazılım sistemleri, öğrencilerin öğrenme süreçlerini yönetmede de önemli bir rol oynar. Yapay zeka temelli sistemler, örneğin öğrencileri motive etme veya dersleri daha ilgi çekici hale getirme amacıyla kullanılabilir. Bu sistemler, öğrencilere oyunlar, interaktif alıştırmalar, yarışmalar ve simülasyonlar aracılığıyla

öğretim materyalleri sunar. Bu sayede öğrenciler kendilerini öğrenme sürecinde aktif bir katılımcı olarak hissederler, bu da öğrencilerin öğrenmeye olan ilgisini artırır.

Türkiye, yapay zekâ teknolojilerini eğitim sistemine entegre etmede dünya çapında önde gelen ülkelerden biridir. Türkiye’de eğitim sisteminin modernizasyonuna ve dijital dönüşümüne yönelik geniş çaplı teşvikler verilmekte ve programlar başlatılmaktadır. Özellikle, yapay zekâ teknolojilerinin eğitimde uygulanması, öğrenme süreçlerini kişiselleştirme, öğrencilerin ihtiyaçlarını doğru bir şekilde tespit etme ve onlara özel öğretim yöntemleri geliştirme fırsatlarını sunmaktadır (Aydın ve Duman, 2021). Türkiye’de yapay zekâ uygulamalarının eğitim sistemine entegrasyonu, öğrencilerin bireysel özelliklerini, yeteneklerini ve akademik başarılarını izleme ve analiz etme imkânı sağlamaktadır. Bu sayede, eğitim süreci her bir öğrenciye uygun şekilde gelişmektedir. Yapay zekâ destekli analiz araçları, öğrencilerin öğrenme seviyelerini, hızlarını ve başarılarını gerçek zamanlı olarak izlemekte, bu da öğretmenlere öğrencilerin zayıf yönlerini belirleme ve onlara uygun destek sağlama fırsatı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, Türkiye’de çevrimiçi eğitim platformları ve robot tabanlı eğitim araçları da yaygın olarak kullanılmaktadır. Yapay zekâ teknolojileriyle desteklenen bu platformlar, öğrencilere eğitim sürecinde etkileşimli bir yaklaşım sunmakta, ders materyallerini kişiselleştirmekte ve öğrencilerin ilgi alanlarına göre yeni öğretim metodolojileri geliştirmektedir. Örneğin, Türkiye’de “eTwinning” gibi uluslararası eğitim programları aracılığıyla eğitimde dijitalleşme ve yapay zekânın entegrasyonu için önemli fırsatlar oluşturulmaktadır. Bununla birlikte Türk Hükümeti, “Dijital Türkiye” stratejisini geliştirerek eğitim sisteminin tüm aşamalarında yapay zekâ teknolojilerinin kullanımını teşvik etmekte ve büyük bir önem atfetmektedir. Türkiye’nin birçok üniversitesi ve araştırma merkezleri, eğitimde yapay zekâ teknolojilerinin entegrasyonu üzerine bilimsel araştırmalar yaparak, yeni metodolojiler geliştirmektedir. Bu araştırmalar, yapay zekâ kullanarak öğrencilerin bilişsel gelişimlerini iyileştirme, akademik başarılarını artırma ve eğitimde yenilikçi yaklaşımlar oluşturma noktasında büyük öneme sahiptir. Türk eğitim sisteminin yapay zekâyı entegrasyonundaki başarıları, eğitimde dijital dönüşüm ve küresel rekabet gücünü artırmaya yönelik kapsamlı yaklaşımlarını doğrulamaktadır. Ayrıca, bu süreç, öğrencilerin yenilikçi düşünme becerilerini geliştirmelerine ve gelecekte bilgili ve dijital ekonomiye entegre olabilecek nesiller yetiştirmelerine katkı sağlamaktadır (Şahin ve Çetin, 2022). Bununla birlikte Türkiye’de öğretmenler ve öğrenciler yapay zeka (YZ) teknolojilerini birçok farklı alanda kullanmaktadır ve bu, eğitim sistemini modernize etmek, kalitesini artırmak ve kişiselleştirilmiş eğitim sunmak açısından son derece önemli bir rol oynamaktadır. YZ teknolojileri, Türkiye’de öğretmenler ve öğrenciler için eğitim süreçlerini optimize etmek, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarını karşılamak ve öğretmenlere daha etkili pedagojik yaklaşımlar geliştirme fırsatı sunan bir dizi yenilikçi yaklaşıma olanak tanımaktadır. Bunlar (Kaya ve Aksoy, 2021: 37-50);

1. Öğrenciler İçin Kişiselleştirilmiş Eğitim:

Yapay zeka sayesinde öğrencilerin bilgi seviyeleri, yetenekleri ve eğitim sürecindeki bireysel ihtiyaçları gerçek zamanlı olarak izlenmektedir. Türkiye’de YZ tabanlı eğitim platformları, öğrencilere kendilerine uygun eğitim materyalleri sunmaktadır. Bu sistemler, öğrencilerin hangi konularda zorluk yaşadığını belirleyerek onlara özel alıştırmalar ve ek kaynaklar sunmaktadır. Sonuç olarak, öğrenciler eğitim sürecine daha aktif katılmakta ve gelişim sürecinde daha verimli sonuçlar elde etmektedirler. Ayrıca yapay zeka, öğrencilerin yazılı çalışmalarını analiz ederek dil bilgisi, yazım ve stilistik hataları tespit etmekte ve bu hataları düzeltmek için öneriler sunmaktadır.

2. Öğretmenler İçin Pedagojik Yardım

Türkiye’de öğretmenlere, YZ teknolojilerini kullanarak pedagojik faaliyetlerini optimize etme imkânı sunulmaktadır. Yapay zeka sistemleri, öğretmenlere öğrencilerin eğitimdeki başarılarını

izleme, zayıf yönlerini belirleme ve dersleri bireysel ihtiyaçlara göre uyarlamada yardımcı olmaktadır. Bu sistemler sayesinde öğretmenler, ders sırasında öğrencilerin faaliyetlerini gerçek zamanlı olarak değerlendirebilir ve onlara ek destek sağlayabilirler. Bu tür sistemler, öğretmenlere dersleri öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına göre uyarlamak için etkili bir araç sunar, çünkü öğrencilerin başarıları ve zayıf yönleri hızla ve doğru bir şekilde analiz edilebilmektedir.

3. Analiz ve Değerlendirme Sistemleri

Yapay zeka, öğretmenler ve öğrenciler için değerlendirme sistemlerini daha verimli hale getirmede de kullanılmaktadır. YZ tabanlı analiz araçları, öğrencilerin test ve sınav sonuçlarını otomatik olarak analiz eder, bu da öğretmenlere dersleri kişiselleştirmede yardımcı olur. Öğrencilerin başarıları ve zayıflıkları analiz edilerek öğretmenler, dersleri optimize etme ve öğrencilere değişiklikler yapma konusunda etkili kararlar alabilirler. Bu tür sistemler sayesinde öğrencilerin başarıları ve eksiklikleri daha net ve etkili bir şekilde değerlendirilmekte, bu da öğrencilere eğitim sürecini iyileştirmek için gerekli ek kaynaklar ve desteklerin sunulmasını sağlamaktadır.

4. Öğretmenlere Profesyonel Gelişim

Yapay zeka, öğretmenlere pedagojik faaliyetlerini analiz etme, yeni yaklaşımlar öğrenme ve kendilerini geliştirme imkânı sunar. Türkiye’de birçok YZ tabanlı çevrimiçi platform, öğretmenlere eğitim yöntemlerini ve pedagojik stratejileri öğrenme fırsatı sunmaktadır. Bu platformlar aracılığıyla öğretmenler, çalıştıkları derslere yönelik güncellenmiş materyaller ve metodolojilerle tanışabilirler. Öğretmenler, eğitim stratejilerini analiz etme ve iyileştirme için yapay zeka yardımıyla öneriler alabilirler.

5. Çevrimiçi ve Uzaktan Eğitim

Yapay zeka, Türkiye’de çevrimiçi ve uzaktan eğitimde de önemli bir rol oynamaktadır. Öğrencilere esnek ve bağımsız öğrenme fırsatları sunan çevrimiçi eğitim platformları, öğretmenlere ise öğrencilerin ilerlemelerini takip etme ve onlara kişiselleştirilmiş destek sunma olanağı tanımaktadır. Yapay zeka destekli sanal sınıflar, etkileşimli video dersler ve simülasyonlar, öğrencilerin her konuda derinlemesine öğrenmelerini sağlayan olanaklar sunmaktadır. Bu sayede, öğretmenler öğrencilerin gelişimini gerçek zamanlı olarak izleyebilir ve gerekli ek desteği sağlamak için hızlı bir şekilde müdahale edebilirler (Kaya ve Aksoy, 2021).

Pandemi döneminde Türkiye, yapay zekâyı uzaktan eğitim platformlarında kullanma konusunda önemli adımlar atmıştır. Çevrimiçi eğitim platformları, öğrencilere bağımsız öğrenme imkânı sağlarken, aynı zamanda öğretmenler için öğrencilerin ilerlemelerini takip etme ve onlara kişiselleştirilmiş destek sunma fırsatı yaratmaktadır. Uzaktan eğitimde, yapay zekâ desteğiyle interaktif video dersler, sanal sınıflar, simülasyonlar ve egzersizler oluşturulmakta ve öğrencilere her bir konuya dair derinlemesine öğrenme fırsatları sunulmaktadır. Yapay zekâ teknolojilerinin kullanımı, öğretmenlere öğrencilerin uzaktan eğitim süreçlerini değerlendirme, onlarla etkileşimde bulunma ve öğrencilerin hangi alanlarda daha fazla desteğe ihtiyaç duyduğunu belirleme olanağı sağlamaktadır. Ayrıca, yapay zekâ, eğitim materyalleri geliştirmede de etkili bir araç olarak hizmet vermektedir. Yapay zekâ sayesinde, öğrencilerin ihtiyaçları, öğrenci grubunun özellikleri ve genel eğitim hedeflerine dayalı olarak kişiselleştirilmiş eğitim materyalleri üretilebilir. Bu, öğretmenlerin derslerini daha verimli bir şekilde organize etmelerine ve öğrencilere dikkatlerini çekebilecek yeni ve yenilikçi materyaller sunmalarına yardımcı olmaktadır. Yapay zekâ teknolojileri, eğitim içeriklerinin öğrencilerin öğrenme hızına ve seviyelerine uygun şekilde özelleştirilmesini sağlayarak daha etkili bir öğrenme ortamı yaratmaktadır.

3. Eğitim Sistemde Yapay Zekâ Kullanımı Açısından Özbekistan ile Türkiye Arasındaki Farklılıklarının Değerlendirilmesi

Özbekistan ve Türkiye'nin eğitim sistemlerinde yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin uygulanması birbirinden farklılık göstermektedir; Zira her iki ülkenin eğitim sisteminin yapısı, teknolojik altyapısı ve kaynaklarına yönelik yaklaşımları farklılık arz etmektedir. Bu farklılıklar bilimsel kanıtlar ve istatistiksel veriler kullanılarak analiz edilebilir.

3. 1. Teknolojik altyapı ve kaynaklar

Türkiye, yapay zekâ teknolojilerinin eğitim sistemine entegrasyonunda öncü ülkeler arasında yer alıyor. Milli Eğitim Bakanlığı, 2018 yılında "Dijital Türkiye" stratejisini uygulamaya koymuş olup, bu çerçevede yapay zekânın eğitim sistemine yaygın olarak yerleştirilmesine özel önem verilmektedir. Ülkemizde yapay zekânın eğitimde uygulanmasına yönelik ulusal ve özel sektör tarafından geliştirilen çok sayıda platform, etkileşimli sistem ve eğitim kaynağı bulunmaktadır. Ülkede 2020 yılında çeşitli çevrimiçi öğrenme platformları ve mobil uygulamalar kullanılarak öğrenci öğreniminin izlenmesi ve değerlendirilmesine yönelik sistemler tanıtılmıştır. İstatistiklere göre Türkiye'de 81 ildeki okulların %90'ından fazlasında internet erişimi bulunmaktadır ve bu durum yapay zekanın eğitimde kullanılma potansiyelini önemli ölçüde artırmaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2021; Altun ve Özdemir, 2021).

Özbekistan'da ise yapay zekanın eğitim sistemine dahil edilmesi henüz gelişme aşamasındadır. Özbekistan Hükümeti, eğitim sistemini dijitalleştirmek ve yapay zeka teknolojilerini uygulamaya koymak için geniş çaplı planlar geliştirmektedir. Özbekistan Yükseköğretim Bakanlığı 2020 yılında "Özbekistan'da Eğitim Sisteminin Dijitalleştirilmesi" programını duyurmuştur. (Bekmuratovna, 2024) Öte yandan Özbekistan'da yapay zekânın uygulanmasına yönelik özel platform ve sistemlerin niceliksel olarak az sayıda olduğunu söylemek mümkündür. Özbekistan'da 2021 yılında öğrencilerin akademik başarısını analiz etmek için yapay zekâ teknolojilerini kullanan küçük programlar uygulamaya konulmuştur. Ancak bu sistemler genel eğitim sisteminde yaygın olarak kullanılmamaktadır. Öte yandan, 2020 istatistiklerine göre Özbekistan'da internet penetrasyon oranı %80'dir ve bu durum yapay zekanın yaygın olarak kullanılması önünde sınırlayıcı bir faktör olarak ön plana çıkmaktadır (Özbekistan İstatistik Komitesi, 2020).

3. 2. Öğrencilere Kişiselleştirilmiş Eğitim Sağlamak

Yapay zekanın Türkiye'de eğitim sistemine uygulanması, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarının dikkate alınması açısından büyük önem taşımaktadır. EB yardımıyla öğrencilerin öğrenme sürecindeki başarıları ve zorlukları doğru bir şekilde analiz edilir, bu da öğretmenlerin dersleri uyarlamalarına ve öğrencilere bireysel destek sağlamalarına olanak tanır. Örneğin Türkiye'de eTwinning programı gibi yapay zekâ tabanlı çevrimiçi platformlar, öğrencilere kendi yeterlilik düzeylerine uygun materyaller sağlıyor. 2020 yılı istatistiklerine göre Türkiye'de 5 milyondan fazla öğrenci yapay zekâ tabanlı çevrimiçi öğrenme platformlarını kullanıyor (Milli Eğitim Bakanlığı, 2020).

Özbekistan'da yapay zekâyı dayalı kişiselleştirilmiş eğitim sistemi henüz gelişme aşamasındadır. Özbekistan eğitim sistemi, 2020 yılından bu yana "Maktab" ve "InnoSchool" gibi bazı çevrimiçi platformlar ve uygulamaları kullanarak öğrencilerin öğrenme süreçlerini kişiselleştirmek için çaba sarf ediyor. Ancak yapay zekânın yaygın olarak kullanılması ve bireysel öğrenci ihtiyaçlarının belirlenmesi konusunda bazı sınırlamalar bulunmaktadır. 2021 yılında öğrencilerin yaklaşık %30'unun çevrimiçi öğrenme sistemlerini kullandığı tahmin edilmektedir (Özbekistan Devlet Sınav Merkezi, 2021). Bu durum, Özbekistan'daki öğrenimin sürecine kişiselleştirilmiş bir yaklaşım sağlamak amacıyla yapay zekanın daha yaygın bir

şekilde uygulanması konusunda çok daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğunu göstermektedir (Toshpulatov ve Azimov, 2019)

3. 3. Çevrimiçi Öğrenme ile Uzaktan Öğrenme Arasındaki Farklar

Türkiye'de pandemi döneminde uzaktan eğitimin düzenlenmesinde yapay zekânın etkin kullanımına büyük önem verildi. Türkiye'de online eğitim sistemleri, yapay zekâyı kullanarak öğrencilerin akademik performanslarının analiz edilmesi ve bireysel destek sağlanması imkânını yaratmıştır. 2020 yılı verilerine göre Türkiye'de 3,5 milyondan fazla öğrenci uzaktan eğitim platformlarından yararlanmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2020). Özbekistan'da uzaktan eğitim sisteminin uygulanması daha çok devletin desteklediği ve uyguladığı projelerle sınırlıdır. 2020 yılında pandemi döneminde uzaktan eğitim sisteminin uygulanmasında bir dizi zorlukla karşılaşıldı; ülkedeki internet erişiminin sınırlı olması ve teknik altyapının yeterince gelişmemiş olması öğrencilerin tam anlamıyla uzaktan eğitim almasına olanak tanımadı. 2021 yılında Özbekistan'da uzaktan eğitime katılan öğrencilerin yalnızca %50'sinden fazlası eğitimlerini tamamlamıştır (Özbekistan Eğitim İzleme Merkezi, 2021).

Sonuç ve Öneriler

Özbekistan ve Türkiye'nin eğitim sistemlerinde yapay zekanın uygulanması konusunda bazı farklılıklar bulunmaktadır. Türkiye, yapay zekânın eğitim sistemine kazandırılmasında ileri ve geniş çaplı teknolojik altyapı, kişiselleştirilmiş öğrenme ve uzaktan eğitim platformlarını hayata geçirdi. Özbekistan'da eğitim sisteminde yapay zekânın uygulanması henüz gelişme aşamasında olup bazı sınırlamalar bulunmaktadır. Ancak Özbekistan'ın eğitim sisteminde yapay zekânın uygulanmasına yönelik olumlu değişiklikler ve stratejiler geliştirilmektedir. Bu durum, eğitim sisteminin daha da dijitalleşmesine ve gelecekte yenilikçi teknolojilerin yaygın olarak kullanılmasına olanak sağlaması beklenmektedir. Özbekistan ile Türkiye arasındaki benzerlikler, özellikle eğitim sistemlerinde yapay zekânın uygulanması noktasında dikkat çekmektedir. Her iki ülke de yapay zekanın eğitim sürecine uygulanması konusunda olumlu değişiklikler yapmaya çalışmaktadır. Aşağıda sunulan benzerlikler, her iki ülkede eğitim sisteminin dijitalleştirilmesi ve yenilikçi teknolojilerin kullanılması konusunda paralel yaklaşımları ortaya koymaktadır.

1. Teknolojik Yeniliklere İlgi

Her iki ülkede de eğitimde yapay zeka kullanımına büyük önem verilmektedir. Özbekistan ve Türkiye hükümetleri eğitim sisteminin modernizasyonu ve dijitalleştirilmesine önemli kaynaklar ayırmaktadır. Bu ülkelerde, yapay zeka teknolojilerinin eğitime dahil edilmesini destekleyen hükümet programları da bulunmaktadır. Türkiye, eğitimde dijital dönüşüm ve yeniliklere sürekli olarak odaklanmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2018 yılında "Dijital Türkiye" stratejisi başlatılmış olup, bu strateji çerçevesinde eğitim sisteminde yapay zekâ teknolojileri uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye'deki tüm okullarda ve yükseköğretim kurumlarında dijital eğitim platformları faaliyet göstermekte, bu da öğrencilerin kaliteli eğitim almalarına olanak sağlamaktadır (Kara ve Yılmaz, 2020). Özbekistan'da da son zamanlarda eğitimin dijitalleştirilmesine yönelik yeni yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Özbekistan hükümeti, eğitim sisteminin dijitalleşmesini yönetmek amacıyla 2020 yılında öğrencilerin çevrimiçi öğrenmelerine olanak sağlayacak platformlar oluşturmaya başlamıştır. Özbekistan'daki yapay zekâ teknolojilerinin eğitim sürecinde kullanımı henüz başlangıç aşamasında olsa da, devletin geliştirdiği programlar ve stratejiler sayesinde bu alan hızla gelişim göstermektedir (Mahmudov ve Ismailov, 2022).

2. Kişiselleştirilmiş Eğitim

Özbekistan ve Türkiye'de de yapay zekâ kullanılarak öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına göre tasarlanmış eğitim sistemleri oluşturuluyor. Yapay zekanın temel amaçlarından biri öğrencilerin öğrenme faaliyetlerini kişiselleştirmek ve eğitim sürecini onların ihtiyaçlarına göre yönetmektir. Türkiye'de eTwinning ve Kodlama gibi platformlar öğrencilere ihtiyaçlarına göre hazırlanmış eğitim kaynakları sağlıyor. Yapay zekâ, bu sistemlerin öğrencilerin bilgi düzeylerini ve öğrenme sürecindeki zorluklarını analiz edebilmesine olanak sağlıyor. Bu sistemler öğrencilere en etkili öğrenme yöntemlerini sunmada ve öğrenciler için bireysel öğrenme yolları geliştirmede önemli rol oynamaktadır (Güler, 2019). Özbekistan'da kişiselleştirilmiş eğitim sistemleri de gelişim göstermektedir. "Maktab" ve "InnoSchool" gibi çevrimiçi platformlar, öğrencilerin kendi kendilerini değerlendirmelerine ve öğrenme süreçlerinde en çok yardıma ihtiyaç duydukları alanları belirlemelerine olanak sağlamaktadır. Yapay zekâ teknolojilerinin yardımıyla öğrencilerin bireysel öğrenme süreçleri iyileştirilebilmekte ve kişiselleştirilmiş öğrenme materyalleri sağlanabilmektedir. Özbekistan'da henüz sınırlı düzeyde de olsa öğrencilerin eğitim başarısını artırmak için yapay zekanın kullanılması yönünde çalışmalar devam etmektedir.

3. Uluslararası İş Birliği

Özbekistan ile Türkiye arasında eğitim sistemlerinde yapay zekânın uygulanması konusunda da uluslararası iş birliği bulunmaktadır. Her iki ülke de uluslararası kuruluşlar, araştırma merkezleri ve teknoloji şirketleriyle yakın iş birliği yapmaktadır. Bu ise eğitim sistemlerinin güncellenmesi ve modern teknolojilerin tanıtılmasında önemli rol oynamaktadır. Türkiye, yapay zekânın eğitimde uygulanması konusundaki deneyimini uluslararası düzeye taşımaktadır. Türkiye, çok sayıda uluslararası bilimsel etkinlik, konferans ve iş birliğine katılmaktadır. Bu kapsamda Türkiye, 2018 yılında UNESCO iş birliğiyle yapay zekâ ve eğitim konusunda uluslararası bir konferansa ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca Türkiye, "Dijital Türkiye" stratejisiyle yapay zekânın küresel eğitim sistemlerinde uygulanmasına ilişkin deneyimlerini paylaşmaktadır (Demirci, 2018). Özbekistan'da ise eğitim sistemine yönelik olarak yapay zekanın getirilmesi konusunda uluslararası iş birlikleri yapılmaktadır. Özbekistan, yapay zekânın uygulanması konusunda özellikle uluslararası bilim merkezleri ve yabancı eğitim kuruluşlarıyla iş birliği yaparak bir dizi bilimsel çalışma yürütmektedir. Özbekistan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı, uluslararası kuruluşlarla iş birliği yaparak eğitim sistemini modernize etmek için önlemler almaktadır. 2021 yılında Özbekistan'da öğrencilere yönelik yapay zekanın tanıtımı konusunda çok sayıda uluslararası konferans ve eğitim düzenlenmiştir (Baxromov ve Karimov, 2020).

Özbekistan ile Türkiye arasındaki benzerlikler, esas olarak her iki ülkenin eğitim sistemlerinde yapay zekânın uygulanmasına önem vermeleri, kişiselleştirilmiş eğitim sistemlerinin oluşturulması ve uluslararası iş birliğinin geliştirilmesi yönündeki faaliyetlerine dayanmaktadır. Her iki ülkede de yapay zekâ teknolojilerinin eğitime dahil edilmesi konusunda ileri düzeyde programlar uygulanmakta; bu sayede öğrencilerin daha kaliteli ve kişiselleştirilmiş eğitim alabilmelerine olanak sağlanmaktadır. Yapay zekanın eğitim sistemlerindeki uygulamaları Özbekistan ve Türkiye'de farklılık gösterse de her iki ülke de bu teknolojinin eğitim sektöründe yaratabileceği değişimin bilincindedir. Türkiye, yapay zekâyı eğitim sistemine yaygın bir şekilde entegre etmiş ve ileri düzeyde deneyimlere sahip olmasının yanı sıra dijital öğrenme platformları oluşturma, uzaktan eğitimi organize etme, kişiselleştirilmiş öğrenmeyi geliştirme konusunda da önemli mesafeler kat ediyor. Bu değişiklikler, öğrencilerin öğrenme sürecini kolaylaştırmakta ve iyileştirmekte, bu ise öğretmenlerin dersleri daha etkili yönetmelerine olanak sağlamaktadır.

Özbekistan'da yapay zekâ teknolojilerinin eğitim sistemine dahil edilmesi amacıyla yeni yaklaşımlar ve programlar geliştirilmektedir. Özbekistan, kaynakları ve potansiyeli bakımından yapay zekânın eğitimde uygulanması konusunda geniş olanaklara ve fırsatlara sahiptir. Bu alanda yapılacak yenilikler ve girişimler, eğitim sisteminin dijitalleşmesine ve yenilikçi teknolojilerin daha yaygın kullanılmasına yol açacaktır. Bu teknolojilerin ülkede etkin bir şekilde uygulanması için henüz çok erken olsa da hızlı bir şekilde değişim ve ilerleme gerçekleştiği gözlenebilmektedir. Gelecekte iki ülke arasındaki iş birliğinin geliştirilmesi, yapay zekâ teknolojilerinin eğitim sistemlerinde daha etkin bir şekilde kullanılmasına katkıda bulunacaktır. Özbekistan, Türkiye'nin yapay zekâ uygulamalarına ilişkin faaliyetlerini yakından takip etmelidir. Bu sayede Türkiye, yapay zekanın eğitimde sağlamış olduğu olanaklara ilişkin deneyimlerini Özbekistan ile paylaşarak Özbekistan'daki öğrenci ve öğretmenlerin gelişimine katkıda bulunabilir.

Kaynakça

- Altun, İ. ve Özdemir, E. (2017). Yapay Zeka ve Eğitim Teknolojileri: Türkiye'deki Uygulamalar ve Gelecek Perspektifleri. *Eğitimde Teknolojik Dönüşüm*, 5(2), 55-70.
- Aydın, S. ve Duman, M. (2021). Yapay Zeka ve Eğitim: Türkiye'deki Uygulamalar. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 22(3), 190-205.
- Baker, S.R. (2021) Artificial intelligence in education: Bringing it all together University of Pennsylvania, United States, OECD Digital Education Outlook
- Baxromov, X. ve Karimov, D. (2020). O'zbekistonda Ta'limda Sun'iy Intellectni Joriy Etish: Muammolar va Perspektivalar. *Ta'lim Texnologiyalari Jurnalı*, 11(3), 46-59.
- Bekmuratovna, T. G. (2024). Artificial Intelligence In Education //Eurasian Journal of Academic Research. – 2024. – T. 4. – №. 7S. – C. 1133-1136.
- Brown, T. ve Green, A. (2020). The Role of Artificial Intelligence in Personalized Learning. *Journal of Educational Computing Research*, 48(2), 113-130.
- Demirci, M. (2018). Yapay Zeka Tabanlı Eğitim Uygulamaları: Türkiye'deki Durum. *Eğitim Teknolojileri Araştırmaları*, 15(2), 25-40.
- Güler, E. (2019). Yapay Zeka Destekli Eğitim Platformları ve Öğretmenlerin Adaptasyonu. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 20(4), 108-121.
- Heffernan, N. T. (2019). Artificial Intelligence in Teaching and Learning: Enhancing Education through Data and Algorithms. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 28(1), 5-15.
- Kara, M. ve Yılmaz, F. (2020). Sun'î Zekâ ve Eğitim: Bir Model Önerisi. *Eğitim Bilimlerinde Yapay Zekâ*, 10(1), 65-78.
- Kaya, B. ve Aksoy, M. (2021). Yapay Zekâ Tabanlı Eğitim Uygulamalarının Türk Eğitim Sistemi Üzerindeki Etkileri. *Eğitim Araştırmaları*, 13(1), 37-50.
- Mahmudov, U. ve Ismailov, K. (2022). O'zbekistonda Raqamli Ta'limni Rivojlantirishda Sun'iy Intellectning O'rni. *O'zbek Ta'limi*, 15(1), 99-113.
- Minsky, M. (2017). *The Society of Mind*. New York: Simon & Schuster. pp. 215-230.
- Rizayev, S. ve Turaev, J. (2022). O'zbekistonda Sun'iy Intellect Asosidagi Ta'lim Texnologiyalarining Rivojlanishi. *Ta'limda Innovatsiyalar*, 19(1), 30-45.

- Shamsiev, A. ve Yuldashev, M. (2021). Sun'iy Intellekt Va Ta'lim: O'zbekistondagi Tajribalar. O'zbekiston Ta'limi, 27(2), 88-102.
- Şahin, E. ve Çetin, E. (2022). Eğitimde Yapay Zeka Uygulamaları ve Eğitimde Yenilikçi Yaklaşımlar. Eğitim ve Teknoloji, 28(3), 120-135.
- Taylakova, G. (2024). Ta 'lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etish aspektlari //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 1. – C. 1-3.
- Toshpulatov, B. ve Azimov, M. (2019). Sun'iy Intellektni O'zbekistonda Ta'lim Tizimlariga Tatbiq Etish. Pedagogika va Psixologiya Jurnal, 13(2), 75-90.
- Woolf, B. (2016). Building Intelligent Interactive Tutors: Student-Centered Strategies for Revolutionizing E-Learning. Elsevier, pp. 89-112.

AİLE ŞİRKETLERİNDE KURUMSALLAŞMANIN POZİTİF VE NEGATİF ETKİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Tuba SARACOĞLU

*İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, ORCID
ID: 0009-0007-5138-4277, tubats@gmail.com*

Dr. Öğr. Üyesi Ali ÖZCAN

*İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi,
ali.ozcan@nisantasi.edu.tr*

ÖZET

Aile şirketleri küçük ölçekli işletmelerden çok uluslu şirketlere kadar uzanan bir yapıya sahip olduğundan dünya ekonomilerinin omurgasını meydana getirmektedir. Bu şirketlerin sağladığı yararlar kolektif bir etki yaratmaktadır. Bu bağlamda aile şirketlerinin güçlü bağlara sahip olan çalışanlardan oluştuğu ve bu bağlamda güçlü bir sadakat duygusuyla iş zekasının benzersiz bir karışımı ile karakterize edildiğini söylemek mümkündür. Bu bilgilerden hareketle hazırlanan bu çalışma aile şirketlerinde kurumsallaşmanın hem olumlu hem de olumsuz etkilerini teorik ve pratik bir çerçevede değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Yapılan araştırmada kurumsallaşmanın sürdürülebilirlik, profesyonel yönetim kültürünün benimsenmesi ve finansal kaynaklara erişim gibi pozitif etkiler sağladığı, buna karşılık liderlik devri esnasında çatışmalar ve aile üyeleri arasında oluşabilecek çıkar farklılıkları gibi zorluklar yarattığı vurgulanmaktadır. Çalışma literatür taramasına ek olarak aile şirketlerinin üst yönetim kadrosunda yer alan 14 kişiyle yapılan derinlemesine mülakatlar sonucunda elde edilen bulgularla hazırlanmıştır. Bu bağlamda ilgili şirketlerin kurumsallaşma sürecinde yaşadığı avantaj ve dezavantajlar detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlar kurumsallaşmanın aile şirketlerinin uzun vadeli hedeflerine ulaşmasında kritik bir rol oynadığını göstermekle birlikte sürecin zorluklarının göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Aile üyelerinin çatışma potansiyelini arttırdığına yönelik görüşler, iyi bir stratejik planlama ve iletişim mekanizmasının oluşturulması gerekliliğine dikkat çekmektedir. Çalışmada elde edilen sonuçlar bağlamında, aile şirketlerinin rekabet gücünü artırmaya yönelik öneriler sunarak literatüre ve uygulamaya katkıda bulunulduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile Şirketleri, Kurumsallaşma, Kurumsal Yönetim

Jel Kodları : M10, M14, L25, L26

ABSTRACT

Family businesses form the backbone of global economies, encompassing a spectrum that ranges from small-scale enterprises to multinational corporations. The benefits provided by these businesses create a collective impact. In this context, it can be asserted that family businesses consist of employees with strong interpersonal ties, characterized by a unique blend of loyalty and business acumen. Based on this information, this study aims to evaluate the positive and negative effects of institutionalization in family businesses within a theoretical and practical framework. The research highlights that institutionalization provides positive effects such as sustainability, the adoption of a professional management culture, and access to financial resources, while also creating challenges such as conflicts during leadership transitions and potential differences in interests among family members. In addition to the literature review, in-depth interviews were conducted with 14 individuals in the senior management of family businesses. These findings are presented. In this context, the advantages and disadvantages experienced by the relevant companies during their institutionalization process have been discussed in detail. The results obtained from the research indicate that institutionalization plays a critical role in family businesses' achievement of long-term goals, while also emphasizing that the challenges of the process should not be overlooked. Opinions suggesting that family members increase the potential for conflict highlight the necessity of establishing a good strategic planning and communication mechanism. It is thought that it contributes to the literature and practice by offering suggestions to increase the competitiveness of family businesses, in the context of the results obtained in the study.

Keywords: Family Businesses, Institutionalization, Corporate Governance

Jel Codes: M10, M14, L25, L26

1. GİRİŞ

Aile şirketleri tarihi süreç içerisinde tüm toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik yapısında önemli bir yer edinmiştir. Bu bağlamda aile şirketleri yalnızca ticari birimler olarak görülmemekte eşzamanlı olarak toplumsal değer ve aile mirasının da bir yansıması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Dünya genelinde büyük bir önem sahip olan aile şirketleri Türkiye’de de önemli bir yere sahiptir. Özel sektörün çok büyük bir kısmını oluşturan aile şirketleri ekonomi içerisinde istihdam yaratma, toplumsal kalkınmaya fayda sağlama ve en önemlisi gelir dağılımını iyileştirme gibi önemli roller üstlenmektedir. Aynı zamanda aile şirketlerinin ekonomik katkılarının sürdürülebilirliği de oldukça önemli bir konudur. Bu bağlamda aile işletmelerinin kurumsallaşma ihtiyacı gün geçtikçe artış göstermektedir.

Aile şirketlerinin rekabet gücü stratejik hedeflere adapte olmaya dair potansiyelleri ve girişimcilik ruhları öteki işletmelerden ayrılımlarının temel sebepleri arasında yer almaktadır. Ancak bahse konu özellikler zaman içerisinde karmaşıklaşan organizasyonel yapı ve kuşaklar arasında liderlik devri gibi faktörler nedeniyle dezavantaj haline gelmektedir. Aynı zamanda geçmiş dönemden günümüze gelinceye dek aile şirketlerinin üçüncü nesne kadar devredilmediği dikkat çekmektedir. Bu durumun temel sebebi ise kurumsallaşma sürecinde meydana gelen eksiklikler olmaktadır.

Kurumsallaşma kavramı aile şirketleri için olumlu etkilere yol açtığı kadar çeşitli olumsuz etkilere de sebep olabilmektedir. Aile şirketlerinin sürdürülebilir yapısının artırılması, kurumsal kimliğin güçlendirilmesi ve aile üyeleri arasında profesyonel iş kültürü gelişimine imkân tanınması çatışma ve belirsizliklerin ortadan kaldırılması konusunda oldukça etkilidir. Kurumsallaşma beraberinde kuşaklar arasında bilgi ve değer aktarımı da kolaylaşmaktadır. Tüm bu bilgilerden hareketle hazırlanan çalışmanın temel amacı ise aile şirketlerinde kurumsallaşmanın yarattığı olumlu ve olumsuz etkilerin hem teorik hem de pratik düzeyde ele alınabilmesidir. Aynı zamanda kurumsallaşma sürecinde ortaya çıkabilen problemlere yönelik pratik çözüm önerilerinin geliştirilmesi de amaçlanmaktadır.

2.AİLE ŞİRKETLERİNİN YAPISI, EKONOMİ İÇERİSİNDEKİ YERİ VE KURUMSALLAŞMA

Günümüz iş dünyası incelendiğinde ulusal ve uluslararası başarının temel anahtarı rekabet gücü olarak öne çıkmaktadır. Bu rekabet gücü hem işletmelerin hem de ülkelerin geleceğini şekillendirmektedir (Yörük, 2006: 181). Yaşanan gelişim sürecinde büyük bir yer tutan aile şirketleri ise, şirketin kurulma yönteminin, kültürel değerlerin, kurucu liderin sahip olduğu kişilik yapısının ve işletmenin faaliyette bulunduğu sektörün özelliklerine göre çeşitlenmektedir (Ümit, 2023: 8-9).

Aile şirketine sahip olan aile genellikle şirket içerisinde aktif bir rol üstlenmektedir. Bu süreçte kurucu liderin işe devam etmediği ya da vefat ettiği durumlarda iktisadi sıkıntıların ortaya çıkması muhtemeldir (Demir, 2014: 6). Dolayısıyla bu süreçte çok ortaklı yapılar daha ortaya çıkmaktadır. Ancak aile şirketleri için aile üyelerinin hisse oranı önemli bir kriteri oluşturmaktadır (Al-Dubai vd., 2014: 274-276). Ailenin yönetimde ya da sadece stratejik karar sürecinde yer alması aile şirketlerinin en önemli gereklilikleri arasındadır. Bununla birlikte aile şirketlerinde birden çok neslin aktif bir şekilde yer alması amaçlanmaktadır (Yordanova, 2016: 779-781). Aile şirketleri sadece mevcut nesil için değil aynı zamanda daha sonraki nesillerin de işletme yönetiminde aktif olmasını sağlayacak bir vizyon benimsemektedir (Dieguez Soto vd., 2015: 2-5). Bununla birlikte şirketin sahibinin yalnızca bir aile mensubu olduğu ve zaman içerisinde ikinci nesilde bulunan aile üyelerine devri gerçekleştirilecek özelliklere sahip olan şirketlerin tamamı aile şirketi olarak adlandırılmaktadır (Çiçek, 2024: 8-10).

2.2.Aile Şirketlerinin Özellikleri ve Diğer İşletmelerden Farkları

Aile şirketlerinin normal şirketlerle kıyaslandığında bazı ayırt edici özelliklerinin bulunduğu görülmektedir. Aynı aileye mensup iki kuşağın bir arada çalışması ya da şirketi kuranın yöneticisiyle aynı kişi olması gibi pek çok konu aile şirketlerinin diğer şirketlerden ayrıldığı noktalardan sayılmaktadır (Cristiano, 2017: 578). Çünkü aile bağları işletme kararlarını ve işletmenin sürdüreceği stratejileri şekillendirmektedir. Aile üyelerinin arasında bulunan güven ve dayanışma ise işletmenin dayanıklılık seviyesini yükseltmek (Papangkorn, 2015: 1). Dünya çapında ekonomiler için önemli bir yeri bulunan aile şirketleri, dünya genelinde de en fazla karşılaşılan şirket yapısıdır (Aydemir vd., 2004: 605; Chrisman vd., 2003: 1). Dolayısıyla aile üyelerinin kurulu işletmeyi daha sonraki nesillere aktarma isteği, işletmenin sürdürülebilirliği için oldukça önemli bir noktadır (Debarliev ve Janeska-Iliev, 2015: 42). Aile şirketlerinin farklı şirketlerden ayrıldığı bir diğer özellik ise rekabet ortamında ortaya çıkabilecek ufak değişikliklere karşı tepki mekanizmasının hızlı çalışmasıdır. Bu aile şirketlerinde alınan kararların dinamik bir şekilde alındığını göstermektedir (Ümit, 2023: 8-9).

2.3.Aile Şirketleri Türleri

Birinci Nesil Aile Şirketleri: Bu aile şirketleri kurucunun liderliğinde şekillenen şirketlerdir. Dolayısıyla bu şirketlerde var olan aile değerleri kurucu tarafından ortaya koyulan vizyon ve liderlik yetenekleri ile kurgulanmaktadır (Karasoy, 2015: 185; Sonfield ve Lussier, 2004: 191). Büyüyen Aile Şirketleri: Bu aile hissetmeleri ise stratejik planlama ve kurumsallaşma gibi süreçlerde çevresinde bulunan diğer işletmelerden farklılaşmaktadır. Büyüme süreci esnasında aile değerleri ve iş hedefi arasında kurgulanan denge, şirketin büyüme stratejilerinin şekillenmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda aile şirketlerinin büyüme sürecinde, ekonomik ve duygusal bağlar şirket kararlarını etkilemektedir (Moreno-Menéndez ve Casillas, 2021: 2; Ward, 1997: 325).

Kompleks Aile Şirketleri: Kompleks aile şirketleri ise kardeşlerin ortaklığıyla kurulan aile şirketlerinin daha sonraki aşamasıdır. Kardeşlerin sahip olduğu hisseleri kendi çocuklarına devri ile meydana gelen bu şirket yapısı, aile işletmelerinin daha karmaşık bir yapıya sahip olmasına yol açmaktadır (Ateş, 2005: 30).

2.4.Aile Şirketlerinin Ekonomi İçerisindeki Yeri

Aile şirketleri hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için oldukça büyük bir ekonomik güç oluşturmaktadır. Bahse konu şirketler istihdamın yanında ekonomik büyümeye de destek olmaktadır. Aynı zamanda bu şirketler yenilikçilik yoluyla değer yaratma konusunda da oldukça başarılıdır. Ülkelerin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası'na (GSYH) ciddi katkılar sağlayan aile şirketleri ülkeler bazında büyük gelişimlere yardımcı olmaktadır. İrlanda'da bulunan aile şirketleri ülkenin GSYH'sinin yarısından fazlasını meydana getirmektedir. Bu durum ülkenin istihdamının neredeyse tamamının aile şirketleri tarafından oluşturulduğunu göstermektedir (Clinton ve Brophy, 2012: 3). İspanya'da da ülkedeki özel sektör istihdamının yarısından fazlası aile şirketleri tarafından karşılanmaktadır (Casillas vd., 2015: 2). Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan aile şirketleri ise özel sektör istihdamının %63'ünü meydana getirmektedir (Clinton ve Brophy, 2012: 3). Ülke ekonomileri için bu kadar önemli bir yer tutan aile şirketlerinin kurumsallaşma ve büyüme süreçlerinde karşılaştığı zorluklar ise nesiller arasındaki çatışmalar nedeniyle yönetsel pek çok sorunun ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Karasoy, 2015: 185). Kurumsallaşmada meydana gelen eksiklikler büyüme ve sürdürülebilirlik gibi hedeflerin önüne geçmektedir. Ekonomi için negatif etki yaratan bu durum, profesyonel yönetim uygulamaları sayesinde çözülebilmektedir (Casillas vd., 2015: 3).

2.5.Türkiye’de Aile Şirketlerinin Önemi

Aile şirketleri dünya genelinde olduğu gibi Türkiye ekonomisinin de büyük bir kısmını meydana getirmektedir. Ancak Türkiye özeline bakıldığında aile şirketlerinin daha fazla olduğu görülmektedir. Güncel veriler özel sektörünün %95’nin aile şirketleri tarafından oluştuğunu göstermektedir (Pekmezcan, 2024: 21). Nesiller arasında devir konusunda inceleme yapıldığında ise Türkiye’de yer alan aile şirketlerinin sadece %10’unun üçüncü nesle devredilebildiği dikkat çekmektedir. Ülke bazında bir değerlendirme yapıldığında şirket içerisinde kurumsallaşmanın sağlanması ve sürdürülebilir bir şekilde uygulanmasıyla aile şirketlerinin devrinin kolaylaşacağı görülmektedir (Doğrusoy, 2021: 1-2). Aile şirketlerinin uzun ömürlü olabilmesi için eğitim ve uygulamalarda çeşitlilik sağlanması ve buna bağlı olarak kurumsallaşma çabalarının önceliklendirilmesi oldukça önemlidir. Böylece aile şirketlerinin uzun vadeli devamlılığının sağlanması mümkündür (Pekmezcan, 2024: 22).

2.6.Aile Şirketlerinin Güçlü Yanları

Aile Kültürü: Aile kültürü, bahse konu ailenin geçmiş dönemlerden gelen örf ve geleneklerin şirkete yansımaları şeklinde ortaya çıkmaktadır (Pekmezcan, 2024: 20-22). Bu noktada aile kültürünün en önemli özelliği aile üyelerinin şirkete karşı duygusal bir bağlılık geliştirmesidir. Bu durum şirket performansını büyük ölçüde artırmaktadır (Bhat ve Shah, 2013: 6).

Çalışanların Sadakati: Şirkette çalışanların kendini değerli hissetmesi beraberinde sadakat duygusu gelişmektedir. Aynı zamanda organizasyonun adil bir yönetim yapısına sahip olması çalışanların şirkete bağlanmasına yardımcı olmaktadır (Wijaya vd., 2020: 73-75).

Yönetim Süreçlerinde İstikrar: Aile şirketlerinin yönetiminde istikrarın bulunması gelişme gücünü oldukça etkilemektedir. Şirketin sürdürdüğü stratejiler de istikrar ve sürekliliğini bulunması, aile şirketlerinin öteki şirketlere nazaran üstünlük elde etmesine yardımcı olmaktadır (Uhlener vd., 2012: 21).

Sosyal Statü: Aile şirketlerinin olumlu bir izlenime sahip olması unvanın pozitif algılanmasına yol açmakta ve bu da büyük avantajlar doğurmaktadır. Hem müşteri hem de finans kurumu gibi paydaşlara karşı güç algısı sunan sosyal statü unsuru, aile şirketinin rekabet etme gücünü artırmaktadır (Tuzuner, 2021: 61-62).

Müşteri Memnuniyeti: Aile şirketlerinde müşteri memnuniyeti sadece ürün ya da hizmet kalitesiyle ortaya çıkmamaktadır. Ailenin sahip olduğu değerlerin ve topluma karşı sorumluluğunu yansıtmaya şeklinin de müşteri memnuniyetini etkilediği düşünülmektedir (Sageder vd., 2015: 14).

2.7.Aile Şirketlerinin Zayıf Yanları

Aile şirketlerinin pek çok pozitif yanı olduğu gibi bazı zayıf yanları da bulunmaktadır. Öne çıkan en önemli zayıflığı aile üyeleri arasında meydana gelen rekabet olgusudur. Şirketlerde kişisel ilişkilerden kaynaklanan rol ve çıkar çatışmaları görülmektedir (Sharma vd., 2012: 45). Genel olarak akrabalık bağlarının güçlü bir şekilde öne çıktığı şirketler olan aile şirketlerinde nepotizm de potansiyel bir zayıflığı oluşturmaktadır (Çevik Taşdemir vd., 2017: 60). Bununla birlikte aile şirketlerinde kurucu lider, yetki devrine sıcak yaklaşmamakta bunun prestij kaybı olacağını düşünmektedir. Üst yönetimde bulunan aile üyeleri de bu düşüncüyü benimsediğinden stratejik süreçlerin yönetilmesi açısından profesyonelleşmeye geçilememektedir (Altınkaynak, 2007: 15). Bütün bunların toplamı da aile şirketinin nesiller arasında devredilmesini zorlaştırmakta ve dolayısıyla ekonomik büyümenin önüne geçmektedir.

2.8.Kurumsallaşma Kavramı ve Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma Gerekliliği

Şirketler öncelikle kar eldesi amacıyla ortaya çıkmaktadır. Sonrasındaysa ülke ekonomisine katkıda bulunmak ve topluma fayda sağlamak şirketlerin varoluşunu belirlemektedir. Bu amaçların sürdürülebilmesi için ise kurumsallaşan bir organizasyon yapısı gerekmektedir (Beşkonaklı ve Solaroğlu, 2006: 34). Şirketin içinde yer aldığı pazarda güven sağlayabilmesi, rekabet avantajı elde etmesi, süreklilik sağlaması, başarılı olması ve iyi bir altyapı kuramaması şirketin kurumsallaşan yapısıyla orantılı bir şekilde gelişim göstermektedir. Dolayısıyla şirketler kurumsal bir yapıya sahip olduğunda değişim sürecine adaptasyon sağlamak ve rekabet elde edebilmektedir (Beşkonaklı ve Solaroğlu, 2006: 34). Şirketin kolay bir şekilde içinde yer aldığı ortama adapte olabilmesi ise kurumsallaşma ile çok daha kolaylaşmaktadır. Kurumsallaşan şirketler hem çevreye hem de değişime karşı kolay bir şekilde adaptasyon sağlamaktadır (Topbaş, 2021: 14).

2.9.Kurumsallaşmanın Avantajları ve Dezavantajları

Kurumsallaşma şirketin profesyonelleşmemesine katkıda bulunmaktadır. Yazılı kuralların ve prosedürlerin oluşturulması şirket yapısının bağımsız bir yapı haline gelmesine yardımcı olarak bireylerden bağımsız karar alma sürecine destek olmaktadır (Mert ve Yılmaz, 2021: 6-8). Bu noktada kurumsallaşmanın şirketin rekabet gücünü artırdığını söylemek de mümkündür. Kurumsallaşma ile birlikte iş süreçleri standart hale gelmekte ve profesyonel yönetim uygulamaları benimsenmektedir (Fleck, 2007: 65-66). Şirketlerin katı bir yönetim yapısına sahip olmasına destek veren kurumsallaşmanın sahip olduğu en büyük dezavantaj ise yenilikçilikten uzaklaşılmasına yol açmaktadır. Reaktif kurumsallaşma modellerinin benimsendiği şirketlere bakıldığında çevrede meydana gelen değişimlere adaptasyon sürecinde pek çok zorluğun yaşandığı görülmektedir (Fleck, 2007: 66-67). Kurumsallaşma şirket içerisinde çalışan motivasyonun olumsuz etkilenmesine de yol açmaktadır. Şirketteki standartların ve prosedürlerin aşırı düzeyde vurgulanması çalışanların yaratıcılıklarının sınırlı olmasına sebep olmaktadır. Ortaya çıkan bu durum iş yerinde tatminsizliğe sebep olmaktadır (Mert ve Yılmaz, 2021: 10-12).

2.10.Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma

Günümüzde küreselleşmenin de etkisi ile birlikte tüm sosyal yapılar için önem taşıyan kurumsallaşma kavramı aile şirketleri için de büyük bir öneme sahiptir. Şirkette kurumsallaşmaya yönelik öncüller incelendiğinde örgütsel hayatın çoğu kısmının kurumsallaşma ile alakalı olduğu görülmektedir (Melin ve Nordqvist, 2007: 321). Aile şirketlerinin kurumsallaşması ile alakalı birtakım gereklilikler bulunmaktadır. Bu gerekliliklerin başında aile anayasası gelmekle birlikte aile planı, aile konseyi ve yönetim kurulu da oldukça önemli öğeleri arasındadır.

Şirket anayasasının oluşturulmasıyla birlikte aile şirketinin işleyişi prosedürlere bağlı bir hale gelmekte ve ortaklar aynı noktalarda buluşmaktadır (Özkaya ve Şengül, 2006: 111-112). Ulukan (2005) hazırladığı bir çalışmada aile anayasası ile birlikte güven azlığı ya da yetkinin kaybedilmesi gibi korkuların ortadan kalkacağını ifade etmektedir. Bu bağlamda aile şirketlerinin kurumsal yönetimi için kritik bir görevi bulunan aile anayasası, aile üyelerinin ilişkilerini düzenleyebilmek de aynı zamanda şirketle ilgili stratejik hedefleri netleştirmektedir (Fleischer, 2024: 4). Öne çıkan bir diğer unsur ise aile planıdır. Şirketin liderinin görevinden ayrılması gibi durumlarda şirket faaliyetlerinin devamlılığı için gerekli planlar aile planı şeklinde adlandırılmaktadır (Ateş, 2003: 142). Bununla birlikte aile şirketlerinde kurumsallaşmanı sağlanabilmesi adına aile konseyleri meydana getirilmektedir. Aile Konseyi'nin sahip olduğu yapı aile üyelerinin uyumlu bir şekilde hareket etmesini sağlamak ve çatışmaların önüne geçmek için oldukça gereklidir (Eckrich ve McClure, 2017: 2). Son olarak aile şirketlerinde önemli karar organlarından birisi yönetim kurulu olarak öne çıkmaktadır.

Yönetim kurulunun temel amacı şirket ortaklarının haklarının temsili ve bu hakların korunmasıdır (Erdirençelebi, 2012: 202).

3.YÖNTEM

Hazırlanan araştırmada uygulama kısmında derinlemesine mülakat yönteminden faydalanılmıştır. Bireyin dünyayı nasıl deneyimlediğini ortaya koyabilmek için faydalanılan nitel araştırmalar, deneyim ve görüşleri net bir şekilde aktarabilmek için kullanılan metinlere, görsellere, seslere ya da videolara dayanmaktadır (Bhandari, 2020). Önemli bir nitel araştırma yöntemi olan derinlemesine mülakatlar ise belirli bir konunun kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda katılımcı grubuna Yöneltilen sorular beraberinde katılımcıların duygu, düşünce, bilgi ve tecrübelerine erişilmektedir (Şahin, 2020). Uzun süredir aile şirketi sahip olan katılımcılarla gerçekleştirilen bu araştırmada ise 14 katılımcı sürece dahil edilmiştir. Katılımcıların çalışma deneyimi ve şirket özellikleri aşağıda yer alan tablo birde görülmektedir. Aile şirketlerinde deneyimi bulunan katılımcılarla görüşme yapılması araştırmaya farklı bir bakış açısı katmaktadır. Bu durum literatürde ortaya koyulan bulguların uygulamada ne şekilde işlediğini görmek için önemli bir kapsam oluşturmaktadır.

Tablo 3.1. Katılımcıların Özellikleri

Sektör	Sektörde Çalışma Deneyimi	Şirketin Kuruluş Yılı
Tekstil	32 yıl	1998
Tekstil, Hazır Giyim	25 yıl	1995
Demir Çelik	40 yıl	2000
Gıda	15 yıl	1871
Unlu Mamüller, Restoran	31 yıl	1994
İnşaat, Yapı Malzemeleri	20+ yıl	1998
Gıda, Kimya, İnşaat	Kuruluş Yılı İtibariyle	1985
Otomotiv Yedek Parça	20 yıl	1954
Gıda, İnşaat	25 yıl	2001
Tekstil, İç Giyim	20 yıl	1972
Gıda	2005'ten itibaren	1978
Enerji, İnşaat, Kimya	25 yıl	2001
Danışmanlık	30 yıl	2003
Tekstil, Gıda	30 yıl	1995

4.BULGULAR

Katılımcı yanıtlarına göre kurumsallaşma çalışmaları geçtiğimiz 10-15 yıl içerisinde ortaya çıkmıştır. Aile şirketlerinde kurumsallaşmanın oldukça zor bir süreç olduğunu vurgulayan katılımcılar zaman içerisinde daha fazla profesyonel hale geldiğini belirtmektedir. Aynı zamanda bazı katılımcılar dışarıdan alınan desteklerle kurumsallaşmayı sağladıklarını ifade etmektedir. Katılımcıların büyük bir kısmı şirketin sürdürdüğü etkinliklerin ve uyguladığı politikaların kurumsallaşma ile birlikte daha net bir hale geldiğini ifade etmektedir. Katılımcılara kurumsallaşmadan önce ve kurumsallaşmadan sonra yönetim yapısının nasıl değiştiği sorulduğunda kurumsallaşma sürecinden önce yönetim ve operasyonel süreçlerin daha bireysel deneyim temelli işlediğini ifade ettikleri görülmektedir.

Katılımcı görüşleri kurumsallaşmanın disiplini getirdiğini ve şirketin karşılaştığı zorlukların bu sayede daha kolay anlaşıldığını göstermektedir. Kurumsallaşma sürecinin nasıl algılandığı değerlendirildiğinde ise kurumsallaşmanın karar mekanizmasında yetki kaybı olarak görülmediği aksine daha profesyonel bir iş sürecinin oluşturulduğu ifade edilmektedir. Katılımcılar kurumsallaşma ile birlikte iş süreçlerinde ortak kararların alındığını ifade etmektedir.

Katılımcıların aile üyelerinin şirket içerisindeki pozisyonlarına yönelik soruya verdiği cevaplara bakıldığında, şirket yönetiminde çalışanların büyük ölçüde aile üyeleri olduğu dikkat çekmektedir. Katılımcılar aile üyelerinin yönetim sürecine aktif bir şekilde katılım sağladığını ve bu durumun şirket için oldukça olumlu olduğunu ifade etmektedir.

Katılımcılar tarafından verilen yanıtlar gereğince kurumsallaşma aile üyeleri arasında iletişim ve işbirliğini olumlu yönde etkilemektedir. Aile üyelerinin bir konuyu daha hızlı çözüme ulaştırması etkin bir iletişimin ortaya çıkmasına fayda sağlamaktadır. Bu bağlamda katılımcılar kurumsallaşmanın organizasyonel yapıyı olumlu yönde etkilediğini ifade etmektedir. Katılımcılardan yalnızca iki tanesi olumlu etkilere vurgu yapmamış ve sürecin oldukça önemli olduğunu ifade etmiştir.

Aile şirketlerinde kurumsallaşma sürecinde herhangi bir aksaklık olup olmadığı değerlendirildiğinde ise katılımcıların büyük bir kısmının kurulan iletişim sayesinde herhangi bir çatışmanın ortaya çıkmadığını ifade etmiştir. Katılımcıların bir kısmı ise yalnızca sürecin başında yetki paylaşımı ve sorumluluk konularında bir takım anlaşmazlıklar ortaya çıktığını ifade etmiştir. Ancak zaman içerisinde bu yapının olumlu yönde evirildiği katılımcılar tarafından varılan ortak bir kanı olmaktadır.

Katılımcılar tarafından verilen yanıtlar kurumsallaşma sürecine geçiş esnasında farklı zorlukların ortaya çıktığını göstermektedir. Bireysel karar almaya alışkın olan yöneticiler kurumsallaşma sürecinde adaptasyon zorlukları ile karşılaşmıştır. Ancak şirket içerisinde kurumsallaşmanın tam anlamıyla sağlandığı doğrultuda daha sağlıklı kararlar alındığı ve uzun vadede problemlerin azaldığı ifade edilmektedir.

Katılımcılar tarafından verilen yanıtlar kurumsallaşma sürecinin şirketlere karlılık ve verimlilik anlamında ciddi faydalar sağladığını göstermektedir. Kurumsallaşma ile birlikte hesap sorulabilir artış göstermiş ve süreçler daha şeffaf hale gelmiştir. Bu bağlamda katılımcılar kurumsallaşma beraberinde karar alma süreçlerinin iyileştiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda katılımcılar kurumsallaşma beraberinde operasyonel maliyetlerin azaldığını ve müşteri memnuniyetinin arttığını da ifade etmektedir.

Katılımcı yanıtlarına bakıldığında kurumsallaşma sürecinde şirketlerin danışmanlık hizmeti aldığı dikkat çekmektedir. Organizasyonel yapının meydana getirilmesi sürecinde bazı katılımcılar tam anlamıyla dışarıdan destek aldığını belirtse de bazı katılımcılar kısmi destek aldığını öne sürmektedir.

Katılımcılar tarafından verilen yanıtlara bakıldığında şirketlerin kurumsallaşma düzeyinin aile şirketi kimliğini korumaya yardımcı olarak sürdürülebilir bir gelecek sağlamada yeterli olup olmadığına yönelik olumlu bir yaklaşım bulunduğu dikkat çekmektedir. Ancak katılımcılar sürekli gelişim ihtiyacını da vurgulamaktadır.

Katılımcı yanıtları şirketlerin kurumsallaşma seviyesinin aile şirketi kimliğini koruduğunu göstermektedir. Aynı zamanda katılımcılar sürdürülebilir bir geleceği sağlama konusunda kurumsallaşmanın gerekli olduğunu düşünmektedir. Katılımcıların büyük bir kısmı kurumsallaşmanın dinamik bir süreç olduğunu düşünmekle birlikte yöneticilerin sürekli olarak gelişime adapte olması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca katılımcılar kurumsallaşmanın sürdürülebilirlik içinde oldukça önemli olduğunu düşünmektedir.

Katılımcı yanıtları kurumsallaşma sürecinin şirket kimliği ve geleneklerine zarar verdiği düşüncesinin reddedildiğini göstermektedir. Çünkü katılımcılar kurumsallaşma sürecinin şirket kimliğini anlamlı hale getirdiğine inanmaktadır. Bu noktada katılımcıların tamamı kurumsallaşmanın aile şirketleri için bir gereklilik olduğunu düşünmektedir.

5. SONUÇ

Günümüzde küreselleşmenin de etkisi ile birlikte ortaya çıkan yönetim anlayışı değerlendirildiğinde rekabet ortamının her geçen gün daha da hızlandığı görülmektedir. İlgili rekabet ortamında mevcudiyetini sürdürebilmek ve daha sonraki nesillere aktarılacak bir şirket olabilmek adına kurumsallaşma bir zorunluluk haline almaktadır. Bu zorunluluk aile şirketleri için ise çok daha önemlidir.

Genel olarak aile şirketleri pek çok avantajı barındırsa da çeşitli dezavantajlarının ortaya çıktığını söylemek de mümkündür. Aile şirketlerinin bu dezavantajlarla baş edebilmesi ise kurumsallaşmayla mümkün olmaktadır. Formalizasyon, hesap verilebilirlik, adilik, profesyonel olma ya da şeffaflık gibi temel unsurları kapsayan kurumsallaşma süreci, şirketin sadece günlük operasyonlarını etkilememekte aynı zamanda stratejik hedeflerini de düzenlemektedir. Aile üyeleri arasındaki rollerin keskin bir şekilde belirlenmesi ve bu bağlamda çatışmaların engellenmesine yardımcı olan kurumsallaşma, aile anayasası gibi yazılı belgeler oluşturularak gerçekleştirilmektedir. Bu süreçte kuralların ve prosedürlerin tüm çalışanlar tarafından kabul edilmesi ve uygulanması gerekmektedir.

Ancak kurumsallaşma aile şirketleri için pek çok zorluğu da doğurmaktadır. Bunların başında aile üyelerinin değişime karşı gösterdiği direnç gelmektedir. Mevcut düzenin bozulmasından büyük ölçüde karşı çıkan aile üyeleri kurumsallaşma ile birlikte ortaya çıkan değişikliklere büyük ölçüde direnç göstermektedir. Bununla birlikte kuşaklar arasında yoğun bir şekilde gözlenen düşünce farklılıkları da kurumsallaşmanın önüne geçen önemli unsurlar arasında yer almaktadır.

Aile şirketlerinde kurumsallaşmanın ortaya çıkardığı olumlu ve olumsuz etkileri belirleyerek sürecin şirket sürdürülebilirliğini ne şekilde etkilediğini detaylı olarak inceleyen bu çalışmada elde edilen bulgular, kurumsallaşmanın aile şirketlerinin büyümesine katkıda bulunduğunu göstermektedir. Araştırmaya dahil edilen katılımcılar kurumsallaşma sürecinin gerçekleşmesi ile beraber şirketin karar mekanizmasının çok daha iyi bir hal aldığını ifade etmektedir. Aynı zamanda katılımcılar şirket içerisinde rol ve sorumlulukların daha net hale geldiğini ve finansal yönetimin ön görülebildiğini belirtmektedir. Kurumsallaşma beraberinde yetki paylaşımı da nesiller arasındaki çatışmaların ortadan kalktığını göstermektedir. Hem literatürde yer alan hem de katılımcılardan elde edilen bilgiler değerlendirildiğinde kurumsallaşmanın sadece şirketin genel işleyişini etkilemediği aynı zamanda kurum kültürünü ve kurumun kimliğini de etkilediği görülmektedir. Geleneksel değerlerin korunması ve yönetim anlayışının modernleşmesi

sürdürülebilirlik için oldukça önemlidir. Bu bağlamda kurumsallaşma, şirketin sahip olduğu kimliğe zarar vermektense ilgili aile şirketini daha görünür hale getirmektedir. Araştırmada elde edilen bulguları aile şirketlerinin uzun vadeli başarı sağlayabilmesi adına kurumsallaşma sürecinin kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir.

KAYNAKÇA

- Al-Dubai, S. A. A., Ku Ismail, K. N., Amran, N. A. (2014). Family business definition: A matter of concern or a matter of convenience? *Corporate Ownership & Control*, 11(2), 274-277.
- Altınkaynak, S. K. (2007). *Küçük ve Orta Ölçekli Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Ateş, Ö. (2005). *Aile şirketlerinde değişim ve süreklilik* (1.Basım). Ankara: Ankara Sanayi Odası yayınları, Yayın No: 56.
- Aydemir, B., Seymen, O.A., Taşçı, D.A. (2004). *Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma Süreci ve Sektörel Bir Uygulama*, 1. Aile İşletmeleri Kongresi, İstanbul.
- Beşkonaklı, E. ve Solaroğlu, İ. (2006). Yolumuz uzun! Değişim, Gelişim, Kurumsallaşma ve Kurumsal Kültür Üzerine, *Türk Nöroşirurji Derneği Bülteni*, 33-38.
- Bhandari, P. (2020) What Is Qualitative Research? Methods & Examples.
- Bhat, M. A., & Shah, J. A. (2013). The Influence of Family Culture on Performance of Family Business: An Empirical Study. *International Journal of Commerce, Business and Management (IJCBM)*, 2(1), 1-7.
- Casillas, J. C., López-Fernández, M. C., Meroño-Cerdán, A. ve Corona, J. (2015). *How important are family businesses in the economy? A new methodology applied to Spain*.
- Chrisman, J.J., Chua, J.C, Steier, L.P. (2003). An introduction to theories of family business, *Journal of Business Venturing*, 18, 441–448.
- Clinton, E., Brophy, M. (2012). *Family Businesses – Bedrock of the Economy*. Dublin City University, Centre for Family Business.
- Cristiano, E. (2017). *Specific Features of Family Businesses: A Contribution to Literature*. In Financial Environment and Business Development.
- Çevik Taşdemir, D., Çayırtaş, F. ve Güven, G. G. (2017). A Conceptual Study on Nepotism and Effects in Family Enterprises. *International Journal of Innovation and Economic Development*, 3(5), 59-64.
- Çiçek, B. (2024). *Aile Anayasası Farkındalığı Ölçeği Geliştirme: Kurumsallaşma Yolunda Aile Şirketlerinde Bir Çalışma*, Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Debarliev, S., Janeska-Iliev, A. (2015). *Family Business Characteristics and Differences: Some Insights from the Developing Countries*.
- Demir, Ö. Sezgin E. E. (2014). Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma Ve Sürdürülebilirlik: Trb1 Bölgesinde Yapılan Bir Araştırma, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(5), 707-725.
- Dieguez-Soto, J., López-Delgado, P., Rojo-Ramírez, A. (2015). Identifying and classifying family businesses. *Review of Managerial Science*, 2-5.

- Fleck, D. (2007). Institutionalization and organizational long-term success. *Brazilian Administration Review*, 4(2), 64-80.
- Fleischer, H. (2024). *Family Companies and Family Constitutions: Historical and Comparative Perspectives*. In *Family Firms and Family Constitution* (pp. 3–28). Emerald Publishing Limited.
- Karasoy, H. A. (2015). Family businesses, institutional entrepreneurship and role of the state. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 183-198.
- Melin, L., & Nordqvist, M. (2007). The reflexive dynamics of institutionalization: The case of the family business. *Strategic Organization*, 5(3), 321-333.
- Mert, G., & Yılmaz, O. (2021). *Aile işletmelerinde kurumsallaşma ve aile anayasası*. Nobel Yayınları.
- Moreno-Menéndez, A. M., & Casillas, J. C. (2021). How do family businesses grow? Differences in growth patterns between family and non-family firms. *Journal of Family Business Strategy*.
- Özkaya, M.O., & şengöl, C.M. (2006). Aile şirketlerinde kurumsallaşma ve ikinci kuşağın “kurumsallaşma” konusuna bakış açısı. *D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, 21(1), 109-126.
- Papangkorn, P. (2015). What makes family business different from others? Retrieved From *Personal Publication Archive*.
- Pekmezcan, H. (2024). *Aile işletmelerinde kurumsallaşma düzeyinin rekabetçilik ve işletme performansı üzerindeki etkileri: perakende sektöründe bir uygulama*, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Sageder, M., Duller, C., Mitter, C. (2015). Reputation of family firms from a customer perspective. *International Journal of Business Research*, 15(2), 14-17.
- Sharma, P., Chrisman, J. J., Chua, J. H. (2012). *A Review And Annotated Bibliography of Family Business Studies*. Springer Science ve Business Media.
- Sonfield, M. C., Lussier, R. N. (2004). First second and third-generation family firms: a comparison. *Family Business Review*, 17(3), 189-198.
- şahin, E. (2020) İşletmelerde personel seçimini etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik bir nitel araştırma : Gaziantep örneğİ Hasan Kalyoncu Üniversitesi 1-220.
- Topbaş, A. (2021). *Kurumsallaşma sürecinde yaşanan sorunlar bağlamında kayırmacılık sorunu: denizli ilinde bir araştırma*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Tuzuner, V. Satır, S., Topdemir, T. (2021). *Aile Bireylerinin Ücretlendirilmesi*. https://www.researchgate.net/publication/348784531_Aile_Bireylerinin_Ucretlendirilmesi/citation/download
- Uhlener, L. M., Kellermanns, F. W., Eddleston, K. A., Hoy, F. (2012). The Entrepreneuring Family: A New Paradigm For Family Business Research. *Small Bussines Economy*, 38, 1–11.
- Ümit, N. (2023). *Aile işletmelerinin kurumsallaşma ihtiyacı ve gelecek kuşakların sürece hazırlanması, Konya ilinde konu üzerine uygulama*, T. C. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Ward, J. L. (1997). Growing the family business: special challenges and best practices. *Family Business Review*, 10(4), 323-334.

- Wijaya, A., Wijaya, B., Carlos, J. (2020). The antecedants of employee loyalty in family business from millennial perspectives. *Journal of Accounting, Finance and Management*, 1(2), 68-75.
- Yordanova, D. I. (2016). Differences between Bulgarian family and non-family businesses: A multivariate logit approach. *International Review of Management and Marketing*, 6(4), 779-789.
- Yörük, N. (2006). Aile şirketlerinde kurumsallaşma ve halka açılmanın finansal performans üzerine etkisi: halka açık bir aile şirketi üzerinde vaka çalışması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(12), 180-202.

YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ PSİKOSOSYAL DESTEK VE HEMŞİRELİK

Öğr. Gör. Yeşim BAĞCI

¹Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Refahiye Bahar Yıldırım Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, e-mail: yesim.bagci@erzincan.edu.tr, ORCID:0000-0003-3183-5855

Prof. Dr. Mağfiret KAŞIKÇI

Atatürk Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi, Atatürk Üniversitesi e-mail: magfiret@atauni.edu.tr Orcid: 0000-0001-5136-462X

1. GİRİŞ

Yapay zekâ (YZ), insan zekasına özgü olan düşünme, öğrenme, problem çözme gibi bilişsel süreçlerin makineler aracılığıyla gerçekleştirilmesini amaçlayan bir teknoloji alanıdır. YZ'nin temel amacı, makineleri daha zeki hale getirerek insanların hayatlarını kolaylaştırmak ve yaşamlarını daha anlamlı sürdürmelerini sağlamaktır. Aynı zamanda bireyler, toplumlar ve kurumlar arasındaki karmaşık etkileşimleri daha verimli ve faydalı bir şekilde yönetmeyi hedeflemektedir (Sarker, 2022).

YZ, dijital çağın sağlık sektöründeki en büyük yeniliklerinden biridir. YZ'nin bilgi işleme, öğrenme ve problem çözme yetenekleri, hemşirelik de dahil olmak üzere birçok sağlık mesleğinde dönüşüm yaratmıştır. Hemşirelik mesleği, yalnızca fiziksel bakım sağlamaya değil, aynı zamanda bireylerin duygusal ve sosyal ihtiyaçlarına da odaklanan insancıl bir meslek olarak öne çıkmaktadır. Psikososyal destek, hemşirelik bakımının ayrılmaz bir parçasıdır ve bireylerin yaşam kalitesini artırmada kritik bir rol oynar (Şendir vd., 2019).

YZ, hemşirelerin hastaların psikososyal ihtiyaçlarını anlama ve bu ihtiyaçlara etkili çözümler sunma yeteneklerini tamamlayıcı bir araç olarak kullanılabilir. Özellikle, YZ tabanlı sistemler hemşirelerin iş yükünü hafifletmek ve bireyselleştirilmiş bakım sağlamalarına yardımcı olmak için tasarlanmıştır. Psikososyal destek uygulamalarına entegre edilen bu sistemler, hasta merkezli bakım anlayışını güçlendirmekte ve hemşirelikte yeni bir dönemin kapılarını açmaktadır (Anderson ve Anderson, 2019). Bu derleme ile YZ'nin psikososyal destek süreçlerindeki rolü ayrıntılı olarak incelenecek, YZ'nin sağlık bilimlerindeki genel kullanımını, hemşirelik mesleğine entegrasyonunu ve psikososyal destek alanındaki etkileri ve YZ destekli uygulamaların faydaları, etik sorunları ve gelecekteki potansiyeli tartışılacaktır.

2. YAPAY ZEKÂNIN SAĞLIK BİLİMLERİNDE KULLANIMI

2.1 Yapay Zekâ ve Sağlık 4.0

YZ, sağlık hizmetlerinde lojistik süreçlerden hasta taşıma ve tedavisine kadar birçok alanda etkin bir şekilde kullanılmakta, hemşirelerin iş yükünü azaltmakta ve sağlık hizmetlerinin maliyetlerini düşürmektedir. Örneğin, robotlar ve YZ destekli sistemler hemşirelerin tekrarlayan görevlerini üstlenerek daha karmaşık ve insan odaklı görevlere zaman ayırmalarını sağlamaktadır (Eşkin Bacaksız vd., 2020). Giyilebilir cihazlar ve sensör tabanlı teknolojiler Sağlık 4.0 ekosisteminde önemli bir rol oynamaktadır. Bu cihazlar, bireylerin günlük aktivitelerini, fizyolojik durumlarını ve psikososyal sağlıklarını sürekli izleyerek hemşirelerin daha proaktif bakım sağlamasına yardımcı olmaktadır (Şendir vd., 2019). Örneğin, biyosensörlerden elde edilen veriler, hastanın durumundaki kötüleşme riskinin erken tespit edilmesini sağlayarak hemşirelerin müdahale süreçlerini optimize eder.

2.2 Klinik Karar Destek Sistemleri

YZ tabanlı klinik karar destek sistemleri, hemşirelerin doğru ve zamanında müdahalelerde bulunmasını sağlayarak hasta sonuçlarının iyileştirilmesine katkıda bulunur. Bu sistemler, hemşireleri hastaların durumlarına uygun tedavi önerileri geliştirmede desteklemektedir (Shen vd., 2023). Ayrıca bu teknolojiler, sağlık hizmetlerinin genel kalitesini artırmayı ve tıbbi hataları önlemeyi amaçlamaktadır (Yiğit vd., 2023). Örneğin, YZ destekli sistemler tıbbi görüntüleme alanında hastalıkların erken teşhisi için kullanılmakta ve klinik karar verme süreçlerini hızlandırmaktadır. Bu sistemler verileri analiz eder ve sağlık çalışanlarına doğru ve zamanında bilgi sağlar (Holzinger vd., 2017).

2.3 Hasta İzleme ve Yönetim Sistemleri

Günümüzde sağlık hizmetlerinde kolayca uygulanan bir YZ türü, tahmine dayalı analiz ve makine öğrenimidir. Tahmine dayalı analiz, gelecekteki olayları tahmin etmek için birden fazla kaynaktan gelen geçmiş verileri analiz eden matematiksel hesaplamalardır. Bu, yeni keşfedilen kalıplardan gizli değeri çıkararak veriye dayalı karar vermeyi sağlar (Carroll ve Hofmeister, 2018). Ayrıca doğal dil işleme (NLP) teknolojileri, sağlık kayıtlarını analiz ederek daha iyi tedavi planları oluşturmada klinisyenlere rehberlik etmektedir (Pepito ve Locsin, 2018).

3. PSİKOSOSYAL DESTEK VE HEMŞİRELİK: TANIMLAR VE ÖNEMİ

3.1. Psikososyal Destek Kavramı

Psikososyal destek, bireylerin stres, kaygı, depresyon ve sosyal izolasyon gibi zorluklarla başa çıkmalarına yardımcı olmayı amaçlayan hemşirelik müdahalelerini içerir. Bu tür destek, bireylerin yaşam kalitesini artırmanın yanı sıra hastalık süreçlerine uyum sağlama ve tedaviye yönelik motivasyonlarını güçlendirme açısından da kritik bir rol oynar (Schmidt ve Hood, 2020).

YZ teknolojileri, psikososyal destek süreçlerinde önemli katkılar sunmaktadır. Örneğin, duygu durumlarını analiz eden algoritmalar ve sanal terapist uygulamaları, depresyon, anksiyete ve stres gibi sorunların erken teşhisini mümkün kılmakta ve bireylerin ihtiyaçlarına özel çözümler sunulmasını desteklemektedir (Baig vd., 2024).

3.2. Hemşirelik Mesleğinde Psikososyal Desteğin Rolü

Hemşirelik mesleği, bireyleri biyopsikososyal bir bütün olarak ele alır ve duygusal ile sosyal ihtiyaçların karşılanmasını temel sorumluluklarından biri olarak görür. Ancak, hemşirelerin iş yükünün artması, zaman kısıtlamaları ve kaynak yetersizliği gibi faktörler, psikososyal destek süreçlerinin etkili bir şekilde uygulanmasını zorlaştırmaktadır (Şendir vd., 2019). Bu noktada, YZ tabanlı araçlar, hemşirelerin psikososyal destek süreçlerini daha etkili ve verimli bir şekilde yönetmelerine yardımcı olabilir.

Psikososyal desteğin hemşirelikteki önemi, yalnızca fiziksel sağlığa odaklanmakla sınırlı kalmayıp, bireylerin duygusal ve sosyal refahını da gözetmeyi gerektiren bir bütüncül yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşım, YZ teknolojilerinin hemşirelik uygulamalarında destekleyici bir araç olarak giderek daha fazla kullanılmasıyla daha da güçlenmektedir (Anderson ve Anderson, 2019).

4. YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ PSİKOSOSYAL DESTEK UYGULAMALARI

YZ tabanlı psikososyal destek uygulamaları, bireylerin ihtiyaçlarına uygun şekilde özelleştirilmiş çözümler sunmak amacıyla tasarlanmıştır. Sanal terapistler, bireylere 7/24 erişilebilir bir destek ortamı sağlayarak, hemşirelerin iş yükünü hafifletmekte ve psikososyal

desteğin sürekliliğini sağlamaktadır (Holzinger vd., 2017). Bu uygulamalar, depresyon ve anksiyete gibi sorunların erken tanınmasına olanak tanımaktadır.

Google DeepMind Health gibi sistemler, hastaların klinik durumlarını analiz ederek hemşirelere karar destek hizmeti sunmaktadır. Bunun yanında, Sention gibi biyosensör tabanlı sistemler, bireylerin sağlık durumlarını sürekli izleyerek erken müdahale fırsatı yaratmaktadır (Pepito ve Locsin, 2018). Bu tür sistemler, hemşirelerin bireylerin psikososyal ihtiyaçlarını daha etkili bir şekilde yönetmesine yardımcı olmaktadır.

Ayrıca, mobil uygulamalar, bireylerin duygu durumlarını ve stres seviyelerini izlemeye yönelik çözümler sunmaktadır. Örneğin, duygu durumu analizi yapan mobil uygulamalar, bireylerin psikososyal gereksinimlerini değerlendirerek hemşirelere bu konuda veri sağlamaktadır ve bireylerin ihtiyaçlarına özel bakım planlarının oluşturulmasını kolaylaştırmaktadır (Egede ve Ellis, 2020).

YZ tabanlı psikososyal destek uygulamaları, yalnızca bireylerin refahını artırmakla kalmayıp hemşirelere de önemli faydalar sağlamaktadır. Bu uygulamalar, hemşirelerin karar alma süreçlerini desteklerken, onların daha karmaşık ve insani odaklı görevler için zaman ayırabilmesine olanak tanımaktadır (Şendir vd., 2019).

5. HEMŞİRELİK BAKIMINDA YAPAY ZEKÂ TEKNOLOJİLERİ

5.1. Hasta İzleme Sistemleri

YZ tabanlı hasta izleme sistemleri, hemşirelik bakımında önemli yenilikler sunarak hasta takibini daha etkin hale getirmektedir. Bu sistemler, hasta verilerini gerçek zamanlı olarak analiz ederek, hemşirelere erken müdahale imkânı sağlamaktadır. Örneğin, Sention adlı biyosensör destekli sistem, uzaktan hasta takibi süreçlerinde kullanılmakta ve önlenabilir hastane yatışlarını en aza indirmeyi hedeflemektedir. Bu teknoloji, hemşirelerin hastaların durumunu sürekli olarak izleyerek bakım süreçlerini optimize etmelerine olanak tanır ((Pepito ve Locsin, 2018).

Benzer şekilde, Rothman Endeksi, hastaların durumunu izleyen ve kötüleşme riski taşıyan bireyleri erken aşamada tespit edebilen bir sistem olarak öne çıkmaktadır. Bu tür bir araç, hemşirelerin kritik durumlara hızlı müdahale etmelerini sağlayarak hasta güvenliğini önemli ölçüde artırmaktadır (Robert, 2019).

YZ destekli izleme teknolojileri, yalnızca hastaların fiziksel sağlık durumlarını değerlendirmek ile sınırlı kalmaz, aynı zamanda psikososyal sağlıklarını da göz önünde bulundurabilir. Örneğin, duygu analizi yapan algoritmalar, bireylerin stres seviyelerini belirleyerek hemşirelere bireyselleştirilmiş bakım planları oluşturma konusunda rehberlik etmektedir (Anderson ve Anderson, 2019). Bu bütüncül yaklaşım, hemşirelik uygulamalarında daha etkili ve kapsamlı bir bakım sunulmasını desteklemektedir.

5.2. Psikososyal Destek Amaçlı Mobil Uygulamalar

YZ tabanlı mobil uygulamalar, psikososyal destek süreçlerinde hemşireler için etkili birer araç olarak öne çıkmaktadır. Özellikle doğal dil işleme (NLP) teknolojisini kullanan bu uygulamalar, bireylerin duygu durumlarını analiz ederek depresyon ve anksiyete gibi sorunların erken tanınmasına olanak sağlamaktadır (Baig vd., 2024).

Google DeepMind Health, bireylerin klinik ve psikososyal durumlarını analiz ederek hemşirelerin karar verme süreçlerini destekleyen bir sistemdir. Bu araç, bireylerin duygu durumlarını izleyerek psikososyal ihtiyaçlarını değerlendirme sürecine katkı sağlamaktadır (Pepito ve Locsin, 2018). Benzer şekilde, CloudMedx, hastaların sağlık verilerini gerçek

zamanlı olarak analiz ederek, hemşirelerin bireyselleştirilmiş psikososyal destek planları geliştirmesine yardımcı olmaktadır (Holzinger vd., 2017).

Mobil uygulamalar yalnızca bireylerin fiziksel sağlık durumlarını takip etmekle sınırlı kalmaz, aynı zamanda psikososyal destek süreçlerinde hastaların daha aktif bir rol almasını sağlar. Örneğin, stres seviyelerini ve duygu durumlarını raporlayan mobil uygulamalar, hemşirelere daha kapsamlı ve ihtiyaçlara özel bir psikososyal destek planı oluşturma imkânı sunmaktadır (Robert, 2019). Bu teknolojiler, bireylerin bakım sürecine daha etkin katılımını teşvik ederek hemşirelik uygulamalarını zenginleştirmektedir.

6. PSİKOSOSYAL DESTEKTE YAPAY ZEKÂ İLE SAĞLANAN FAYDALAR

YZ tabanlı teknolojiler, hemşirelerin rutin görevlerini üstlenerek zaman yönetimini daha verimli hale getirmekte ve iş yüklerini azaltmaktadır. Özellikle, YZ destekli analiz araçları bireylerin duygusal durumlarını izleyerek stres, anksiyete ve depresyon gibi sorunların erken tespit edilmesine olanak tanımakta, bu da hemşirelerin daha karmaşık ve insani odaklı görevlere odaklanmasını sağlamaktadır (Anderson ve Anderson, 2019). Rutin işlerin otomasyonu ayrıca sağlık hizmetlerinin genel etkinliğini artırmaktadır (Şendir vd., 2019).

YZ algoritmaları, bireylerin özel ihtiyaçlarını anlamak için büyük veri setlerini analiz ederek bireyselleştirilmiş bakım önerileri sunmaktadır. Bu yaklaşım, hemşirelerin hastalarıyla daha etkili bir ilişki kurmasını sağlamakta ve hasta memnuniyetini artırmaktadır (Egede ve Ellis, 2020). IBM Watson gibi yapay zeka uygulamaları, bireylerin gereksinimlerini dikkate alarak kişiselleştirilmiş tedavi planları oluşturarak sağlık sonuçlarının iyileştirilmesine katkıda bulunmaktadır (Bini, 2018).

Büyük miktardaki veriyi hızla işleyebilen YZ tabanlı sistemler, hasta verilerini anlık olarak analiz ederek hemşirelere kritik bilgiler sunmaktadır. Bu sistemler, riskli durumları erken tespit ederek gerekli müdahalelerin hızla planlanmasına yardımcı olmaktadır (Baig vd., 2024). Örneğin, Google DeepMind Health, bireylerin klinik ve psikososyal durumlarını analiz ederek hemşirelerin karar verme süreçlerini desteklemektedir (Pepito ve Locsin, 2018).

Sağlık hizmetlerinde maliyet etkinliği sağlamak da YZ'nin önemli avantajlarından biridir. Tahmine dayalı analitik araçlar, kaynakların daha verimli kullanılmasını destekleyerek sağlık hizmetlerinin maliyetlerini azaltmaktadır (Bini, 2018). Bu durum, hemşirelerin iş yükünü hafifletirken sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğine de katkıda bulunmaktadır.

YZ destekli sistemler, yalnızca fiziksel sağlık hizmetlerinde değil, aynı zamanda psikososyal destek süreçlerinde de güçlü bir araç olarak öne çıkmaktadır. Duygu analizi yapan algoritmalar, bireylerin psikososyal ihtiyaçlarını değerlendirerek hemşirelerin daha etkili destek sunmalarını sağlamaktadır. Bu teknolojiler, bireylerin duygusal refahını artırırken hemşirelerin iş süreçlerini optimize etme konusunda da önemli katkılar sunmaktadır (Holzinger vd., 2017).

7. YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ PSİKOSOSYAL HEMŞİRELİK UYGULAMALARININ ZORLUKLARI

YZ teknolojilerinin hemşirelik uygulamalarına entegrasyonu, sunduğu faydalara rağmen bazı önemli zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu zorlukların başında etik sorunlar gelmektedir. Veri gizliliği, algoritmalarındaki önyargılar ve YZ sistemlerinin şeffaflık eksikliği gibi konular, sağlık hizmetlerinde ciddi endişelere yol açmaktadır. Özellikle veri güvenliğinin sağlanamaması, hasta mahremiyetini riske atmakta ve YZ sistemlerine olan güveni zedelemektedir (Holzinger vd., 2017). Bunun yanı sıra, YZ'nin insana özgü empati, şefkat ve

bağlamsal anlayış gibi özellikleri yansıtamaması, insan odaklı bakım anlayışıyla ilgili önemli tartışmalara neden olmaktadır (Pepito ve Locsin, 2018; Şendir vd., 2019). YZ'nin bu eksikliği, hasta-hemşire ilişkisinde duygusal bağın zayıflamasına yol açabilir. Bu durum, hemşirelik mesleğinin temel değerlerinden biri olan bireyselleştirilmiş bakım yaklaşımıyla çelişebilir ve hemşirelerin profesyonel rollerini yeniden değerlendirmelerini gerektirebilir (Şendir vd., 2019).

YZ sistemlerinin maliyetleri ve altyapı eksiklikleri, bu teknolojilerin sağlık hizmetlerine eşit şekilde entegre edilmesini zorlaştırmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, sınırlı kaynaklar nedeniyle bu durum sağlık hizmetlerinde eşitsizliklere yol açabilmektedir. Ayrıca, YZ tabanlı sistemlerin kullanımını öğrenmek için hemşirelerin yeni beceriler kazanması gerekmesi, eğitim süreçlerinde kapsamlı düzenlemeler yapılmasını zorunlu kılmaktadır (Robert, 2019).

YZ tabanlı uygulamalara ilişkin bir diğer önemli zorluk, hukuki sorumluluk konusundaki belirsizliktir. Örneğin, YZ algoritmalarının yaptığı hatalar sonucunda sorumluluğun hemşire, teknoloji geliştiricisi veya hastane yönetimi arasında nasıl paylaştırılacağı, hâlâ net bir şekilde belirlenmemiştir ve bu durum tartışmalara neden olmaktadır (Güvercin, 2020).

Tüm bu zorluklara rağmen, YZ'nin hemşirelik uygulamalarında etkili bir şekilde kullanılabilmesi büyük bir potansiyel taşımaktadır. Bu sürecin başarılı bir şekilde yönetilmesi için etik ve yasal düzenlemelerin geliştirilmesi, hemşirelerin farkındalığının artırılması ve YZ sistemlerinin hemşirelik pratiğine uygun hale getirilmesi kritik öneme sahiptir. YZ'nin insan odaklı sağlık hizmetleriyle dengeli bir şekilde entegrasyonu, hemşirelik mesleğinin sürdürülebilirliği açısından stratejik bir öneme sahiptir.

8. YAPAY ZEKÂ VE HEMŞİRELİK EĞİTİMİ

YZ, hemşirelik eğitime entegre edilerek öğrencilerin öğrenme süreçlerini desteklemekte ve geliştirmektedir. Bu teknoloji, eğitimde yenilikçi yaklaşımları mümkün kılarak hem eğitimciler hem de öğrenciler için değerli fırsatlar sunmaktadır.

8.1. Simülasyon ve Sanal Hasta Uygulamaları

YZ tabanlı simülasyon sistemleri, hemşirelik öğrencilerinin klinik becerilerini geliştirmeleri için etkili araçlar sağlamaktadır. Sanal hasta uygulamaları, gerçek dünya klinik senaryolarını simüle ederek öğrencilerin karar verme ve problem çözme becerilerini geliştirmelerine olanak tanır. Bu simülasyonlar, öğrencilerin hata yapma korkusu olmadan pratik yapmalarını sağlayarak öğrenme sürecini hızlandırmaktadır (Egede ve Ellis, 2020; Zhu vd., 2023). Ayrıca, karmaşık hasta etkileşimlerini çoğaltabilen YZ destekli sanal simülasyonlar, teşhis ve iletişim becerilerinin gelişmesine katkıda bulunur (Wu vd., 2022; Rasouli vd., 2024). Bu uygulamalar, öğrencilere standartlaştırılmış eğitim materyalleri sunarak eğitim kalitesini artırmakta ve öğrenme eksiklerini tespit ederek eğitimcilere rehberlik sağlamaktadır (Arslan, 2020). Ancak, bu sistemlerin yaygınlaşması maliyet ve teknolojik altyapı eksiklikleri nedeniyle sınırlı kalabilmektedir (Topol, 2019; Civaner vd., 2022; Wu vd., 2022).

8.2 Kişiselleştirilmiş Öğrenme Planları

YZ ayrıca bireysel öğrenme ihtiyaçlarına göre uyarlanmış eğitim planları oluşturma potansiyeline sahiptir. Öğrencilerin bilgi seviyelerini analiz ederek eksik oldukları alanlara yönelik ders içerikleri ve çalışma planları sunabilir. Örneğin, ChatGPT gibi YZ araçları, öğrencilere özel materyaller hazırlayarak akademik başarılarını artırabilir (Khan vd., 2023).

8.3 Eğitimciler ve Öğrenciler İçin Fırsatlar ve Zorluklar

YZ'nin eğitim süreçlerine entegrasyonu, hem eğitimciler hem de öğrenciler için fırsatlar ve zorluklar barındırmaktadır. Otomatik değerlendirme sistemleri, vaka senaryoları oluşturma, bilgiye hızlı erişim gibi fırsatlar, hemşirelik öğrencilerinin daha kapsamlı bir eğitim almalarını sağlamaktadır (Jeblick vd., 2022). Bununla birlikte, bu sistemlerin yüksek maliyetleri ve altyapı gereklilikleri, özellikle kaynakları sınırlı olan kurumlar için önemli bir engel oluşturmaktadır (Civaner vd., 2022). Ayrıca, YZ'nin insani etkileşim ve duygusal zekâ gibi unsurları tam anlamıyla yansıtamaması, öğrencilerin gerçek hasta vakalarını anlamalarını zorlaştırabilir (Robert, 2019).

Tüm bu fırsatlar ve zorluklar, YZ'nin hemşirelik eğitime entegrasyonunda dikkatle ele alınmalıdır. Eğitimcilerin bu teknolojilere uyum sağlayabilmeleri için gerekli desteklerin sağlanması ve eğitim süreçlerinin yeniden yapılandırılması, YZ'nin potansiyelinden en iyi şekilde yararlanılmasını mümkün kılacaktır.

9. PSİKOSOSYAL DESTEKTE YAPAY ZEKÂ İLE MULTİDİSİPLİNER YAKLAŞIM

9.1. YZ'nin Multidisipliner İş Birliğindeki Rolü

Yapay zekâ (YZ), farklı disiplinlerden uzmanların iş birliğini güçlendiren bir araç olarak psikososyal destek süreçlerinde öne çıkmaktadır. YZ tabanlı teknolojiler, ekip üyeleri arasındaki koordinasyonu kolaylaştırarak bireylerin ihtiyaçlarına yönelik daha etkili ve bütüncül çözümler sunulmasını sağlar. Özellikle doğal dil işleme (NLP) teknolojileri, bireylerin duygusal durumlarını analiz ederek ekip üyelerine kritik bilgiler sunmakta ve daha kişiselleştirilmiş destek planlarının oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır (Martinez-Martin, 2019).

Psikologlar, terapötik süreçlerin değerlendirilmesinde YZ araçlarını kullanırken, sosyal hizmet uzmanları bireylerin sosyal çevre ve aile dinamiklerini anlamak için bu teknolojilerden yararlanabilir. Hemşireler ise bireylerin sağlık durumunu izleyerek bireyselleştirilmiş bakım planlarını geliştirir. Sanal terapistler ve duygu analizi algoritmaları, ekip üyelerinin bireylerin ihtiyaçlarını anlamasını kolaylaştırarak zaman ve kaynak tasarrufu sağlar (Anderson ve Anderson, 2019).

9.2. Hemşirelerin Multidisipliner Ekiplerdeki Katkıları

Hemşireler, multidisipliner ekiplerin önemli bir parçası olarak psikososyal destek süreçlerinde kritik roller üstlenirler. Hasta verilerini sürekli takip eden hemşireler, diğer ekip üyelerine rehberlik eder ve YZ tabanlı sistemlerden elde edilen bilgileri analiz ederek bireyselleştirilmiş bakım planlarının oluşturulmasına katkıda bulunurlar (Şendir vd., 2019).

YZ'nin hızlı veri işleme ve analiz yetenekleri, hemşirelerin bireylerin ihtiyaçlarını zamanında belirlemelerine olanak tanır. Bu da ekip çalışmasını daha etkili hale getirir. Tahmin algoritmaları ve sanal hasta modelleri, hemşirelerin karar alma süreçlerine değerli bilgiler sunarak multidisipliner iş birliğini desteklemektedir (Egede ve Ellis, 2020).

9.3. YZ Destekli Psikososyal Destekte Ekip Çalışmasının Önemi

YZ destekli sistemlerin kullanımı, multidisipliner ekiplerin iş birliğini daha etkili ve verimli hale getirmektedir. Örneğin, duygu analizi algoritmaları ve sanal terapistler, bireylerin duygusal durumları hakkında anlık bilgiler sağlayarak bakım süreçlerinin daha bütüncül bir şekilde ele alınmasını mümkün kılar (Baig vd., 2024).

Gerçek zamanlı veri analizi ve tahmin araçları, ekip üyelerinin bilinçli ve etkili kararlar almasına destek olmaktadır. Örneğin, stres seviyesini analiz eden bir YZ sistemi, psikologlara, sosyal hizmet uzmanlarına ve hemşirelere bireyin durumu hakkında bilgi sunarak daha kapsamlı bir bakım planının hazırlanmasına yardımcı olabilir (Lau ve Hu, 2021).

Sonuç olarak, YZ tabanlı teknolojilerin multidisipliner ekiplerde kullanımı, bireylerin ihtiyaçlarının daha iyi anlaşılmasını sağlamakla kalmayıp, ekip üyelerinin zamanlarını daha verimli kullanmalarına ve daha hızlı sonuçlar elde etmelerine olanak tanımaktadır. Bu nedenle, YZ destekli araçlar multidisipliner ekip çalışmalarında giderek daha önemli bir rol oynamaktadır.

10. SONUÇ VE ÖNERİLER

YZ, sağlık hizmetlerinde multidisipliner ekiplerin etkinliğini artıran ve hasta odaklı bakım anlayışını destekleyen önemli bir araçtır. Doğal dil işleme, duygu analizi ve tahmine dayalı algoritmalar gibi teknolojiler, ekip üyelerinin bireylerin sağlık ihtiyaçlarını daha iyi anlamalarına ve bu ihtiyaçlara uygun çözümler sunmalarına olanak tanır (Martinez-Martin, 2019; Pepito ve Locsin, 2018). YZ'nin hemşireler, psikologlar ve sosyal hizmet uzmanları arasındaki iletişimi kolaylaştırması ve iş birliğini desteklemesi, psikososyal destek süreçlerinde daha etkili ve verimli sonuçların elde edilmesine katkıda bulunmaktadır (Anderson ve Anderson, 2019). Ancak, YZ'nin insan dokunuşu, empati ve etik karar verme gibi insana özgü özelliklerin yerini alamayacağı unutulmamalıdır. Bu nedenle, YZ'nin insan odaklı bakım anlayışını tamamlayıcı bir araç olarak kullanılması ve bu anlayışın korunması büyük önem taşımaktadır (Pepito ve Locsin, 2018; Şendir vd., 2019).

Bu bağlamda, YZ'nin sağlık hizmetlerine entegrasyonunu kolaylaştırmak ve etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamak amacıyla aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- Multidisipliner ekip üyelerine, YZ teknolojilerinin veri gizliliği, algoritmik önyargı, sorumluluk paylaşımı uygulama alanları ve etik boyutları hakkında kapsamlı eğitim programları düzenlenmelidir.
- Multidisipliner ekiplerin ihtiyaçlarını karşılayacak yeni YZ tabanlı araçların geliştirilmesi teşvik edilmeli ve bu araçların sağlık hizmetlerine entegrasyonu hızlandırılmalıdır.
- YZ, insan empatisi ve şefkatini tamamlayıcı bir araç olarak kullanılmalı, bireyselleştirilmiş ve insan odaklı bakım anlayışını destekleyen uygulamalar teşvik edilmelidir (Pepito ve Locsin, 2018; Şendir vd., 2019).
- YZ'nin sağlık sistemine entegrasyonu sırasında, gelişmekte olan ülkelerdeki altyapı ve maliyet sorunlarına yönelik çözümler geliştirilmelidir. Bu şekilde, teknolojinin sağlık hizmetlerinde eşit erişimi desteklemesi hedeflenmelidir (Topol, 2019; Civaner vd., 2022; Wu vd., 2022).

Sonuç olarak, YZ'nin sağlık hizmetlerine ve multidisipliner iş birliklerine entegrasyonu, bireylerin sağlık ihtiyaçlarını daha etkili bir şekilde karşılamayı mümkün kılarken, sağlık sisteminin dönüşümüne de katkı sağlayabilir. Ancak, bu süreçte etik değerlerin korunması, insana özgü özelliklerin önceliklendirilmesi ve eşit erişim ilkelerinin gözetilmesi kritik önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Anderson, M., & Anderson, S. L. (2019). How should AI be developed, validated, and implemented in patient care? *AMA Journal of Ethics*, 21(2), 125-131.
- Arslan, K. (2020). Eğitimde yapay zekâ ve uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 71-88.
- Baig, M. M., Hobson, C., & GholamHosseini, H. (2024). Generative AI in improving personalized patient care plans. *Applied Sciences*, 14(23), 10899.
- Bini, SA. (2018). Artificial intelligence, machine learning, deep learning, and cognitive computing: what do these terms mean and how will they impact health care. *The Journal of Arthroplasty*. 33,2358-2361. doi:10.1016/j.arth.2018.02.067
- Civaner, M. M., Uncu, Y., Bulut, F., Chalil, E.G. & Tatlı, A. (2022). Artificial intelligence in medical education: A cross-sectional needs assessment. *BMC Medical Education*, 22 (772): 1-9. doi: <https://doi.org/10.1186/s12909-022-03852-3>
- Carroll, W. & Hofmeister, N. (2018). Predictive analytics and its impact on nursing care delivery [Slideshow file]. Retrieved February 10, 2025 from <http://365.himss.org/sites/himss365/files/365/handouts/550229529/handout-NI2.pdf>
- Egede, L. E., & Ellis, C. (2020). Leveraging AI for psychosocial interventions. *Clinical Psychology Today*, 12(4), 215-230.
- Eşkin Bacaksız F, Yılmaz M, Ezizi K, & Alan H. (2020). Sağlık hizmetlerinde robotları yönetmek. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 3(7):458-465. <https://dx.doi.org/10.5222/SHYD.2020.59455>
- Güvercin, C. H. (2020). Tıpta yapay zekâ ve etik. P. E. Ekmekci (Ed.). *Yapay Zekâ ve Tıp Etiği* (s.7-13) içinde, 1. Baskı, Türkiye Klinikleri, Ankara.
- Holzinger, A., Biemann, C., Pattischis, C. S., & Kell, D. B. (2017). What do we need to build explainable AI systems for medical domains? Cornell University. Retrieved from <https://arxiv.org/abs/1712.09923>.
- Jeblick K, Schachtner B, Dext J, Mittermeier A, Stüber AT, Topalis J, et al. ChatGPT Makes Medicine Easy to Swallow: An Exploratory Case Study on Simplified Radiology Reports. *arXiv preprint*. 2022;arXiv:221214882. doi: 10.1007/s00330-023-10213-1.
- Khan, R. A., Jawaid, M., Khan, A. R., & Sajjad, M. (2023). ChatGPT-Reshaping medical education and clinical management. *Pakistan Journal of Medical Sciences*, 39(2), 605.
- Lau, H., & Hu, P. (2021). Natural language processing in psychosocial interventions. *AI in Healthcare*, 9(2), 123-135.
- Martinez-Martin, N. (2019). Ethical implications of AI in health care. *AMA Journal of Ethics*, 21(2), 180-187.
- Pepito, JA., & Locsin, R. (2018). Can nurses remain relevant in a technologically advanced future? *International Journal of Nursing Sciences*, 6,106-110. doi:10.1016/j.ijnss.2018.09.013
- Rasouli, S., Alkurdi, D., & Jia, B. (2024). The role of artificial intelligence in modern medical education and practice: a systematic literature review. doi:<https://doi.org/10.1101/2024.07.25.24311022>
- Robert, N. (2019). How Artificial intelligence is changing nursing. *Nursing Management*, 50(9),30–39.

- Sarker, I. H. (2022). Ai-based modeling: Techniques, applications and research issues towards automation, intelligent and smart systems. *SN Computer Science*, 3(2), 158.
- Schmidt, K., & Hood, L. (2020). Addressing psychosocial needs in chronic illness care. *Journal of Nursing Practice*, 18(6), 34-48.
- Shen, Y., Heacock, L., Elias, J., Hentel, K. D., Reig, B., Shih, G., & Moy, L. (2023). ChatGPT and other large language models are double-edged swords. *Radiology*, 307(2), e230163
- Şendir M, Şimşekoğlu N, Kaya A. & Sümer K. (2019). Geleceğin teknolojisinde hemşirelik. *Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hemşirelik Dergisi*, 1(3): 209-214.
- Topol, E. (2019). Deep medicine: How artificial intelligence can make healthcare human again. Basic Books.
- Wu, Q., Wang, Y., Lu, L., Chen, Y., Long, H. & Wang, J. (2022). Virtual simulation in undergraduate medical education: a scoping review of recent practice. *Frontiers in Medicine*, 9; 855403.
- Yiğit, S., Berşe, S., & Dirgar, E. (2023). Yapay Zekâ Destekli Dil İşleme Teknolojisi Olan ChatGPT'nin Sağlık Hizmetlerinde Kullanımı. *Eurasian Journal of Health Technology Assessment*, 7(1), 57-65. <https://doi.org/10.52148/ehta.1302000>
- Zhu, H., Xu, J., Wang, P., Liu, H., Chen, T., Zhao, Z., ... & Ji, L. (2023). The status of virtual simulation experiments in medical education in china: based on the national virtual simulation experiment teaching center (ilab-x). *Medical Education Online*, 28(1). <https://doi.org/10.1080/10872981.2023.2272387>

YENİLİKÇİ FAALİYETLERDE KAMU-ÖZEL SEKTÖR ORTAKLIK MODELLERİNİN TASARIMI

PhD.Doç. Maksuda B. ATANIYAZOVA

*Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti,
İqtisodiyat Fakulteti, Genel Ekonomi Bilimleri Bölüm Başkanı.
orcid 0009-0000-9403-6693, maksuda.ataniyazova@mail.ru*

Doç. Dr. Ali KONAK

*Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
alikonak@karabuk.edu.tr, Orcid: 0000-0003-1804-8339
Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti, İqtisodiyot Bo'limi,
alikonak@utas.uz*

Özet

Yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasında kamu-özel sektör ortaklığı modelleri ve bu modellerin yapısal mekanizmalarının tartışılması amacıyla hazırlanmış olan bu çalışmada "Yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasında kamu-özel sektör ortaklığı" kavramı oluşturulmuş ve bu iş birliği modelinin geliştirilmesine yönelik bir metodoloji belirlenmiştir. Çalışmada, yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasında kamu-özel sektör ortaklığı kavramının temel kuralları ve ekonomi için önemli olan avantajları açıklanmaktadır. Çalışmada, kamu-özel sektör ortaklığının organizasyon ve gelişim ilkelerine dayanarak, projelerin uygulanması sırasında ortaya çıkabilecek riskler analiz edilmiştir. Ayrıca, bu konuların teorik yönlerinin incelenmesi sonucunda, risk türlerinin sınıflandırılması, yazar tarafından tespit edilen risklerin önlenmesi ve azaltılmasına yönelik bilimsel temelli öneriler ve tavsiyelerde bulunulmuştur. Gelişmiş ülkelerin iş deneyimi, başarılı iş ortamı, sosyo-ekonomik projelerin uygulanmasında kamu-özel sektör ortaklığının rolü ve önemi büyük önem taşımaktadır. Ekonomik istikrarsızlık koşullarında, ülkenin istikrarlı ekonomik büyümesini sağlamak için belirleyici bir faktör olan altyapının geliştirilmesi ve yenilikçi faaliyetlerin hayata geçirilmesi için yatırımların artırılması önemlidir ve bunun için birtakım araçlardan faydalanılır. Bu araçlardan biri kamu-özel sektör ortaklığıdır (PPP). Bu, ulusal ekonominin yenilikçi kalkınma sorunlarını çözmek amacıyla ek finansal kaynakların temin edilmesine, devlet ve iş dünyasının personel ve yönetim kaynaklarının birleştirilmesine olanak tanır. Buna karşılık, PPP kurumunun geliştirilmesi ihtiyacı, aşağıdakiler de dahil olmak üzere bir dizi faktöre bağlıdır. Bunlar; altyapının geliştirilmesinin ekonomik büyümeyi teşvik edecek olması, gelecekte bütçe harcamalarının optimizasyonu, iş dünyası temsilcilerinin altyapı geliştirme projelerine katılım konusundaki düşük ilgisi ve altyapı ağlarındaki sabit varlıkların yüksek derecede aşınması nedeniyle genel altyapı harcamalarının artırılmasına yönelik ihtiyaç. PPP projelerinin yüksek verimliliğine ve devlet, toplum ve özel sektör temsilcileri için büyük bir öneme sahip olmasına rağmen, bu projelerin uygulanmasında ortaya çıkan riskler ve tehlikeler, projelerin gelişim göstermesinin önündeki engelleri teşkil etmektedir.

Anahtar kelimeler: Kamu-Özel Sektör Ortaklığı, Yenilikçi Faaliyetler, Proje, Model Tasarımı,

1.Giriş

Küresel rekabetin artış gösterdiği son dönemlerde dünya ekonomisinin önde gelen ülkelerinde faaliyette bulunan işletmelerinin yenilikçi faaliyetlere katılımını teşvik etme yönünde belirgin bir eğilim gözlemlenmektedir. Zira yenilikçi faaliyetler, katılımcı kuruluşlara dünya pazarında benzersiz rekabet avantajları sağlamaktadır. Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Hükümeti, Kamu-Özel sektör ortaklığı (PPP) hukuki konularının avantajları ve dezavantajlarının ortaya konulmasını, yenilikçi faaliyetlerin uygulanması ve devletin sürdürülebilir ekonomik kalkınmasını ülkede oluşturulan bilimsel ve teknik altyapıya ve

ekonomik faaliyetlerin etkin kullanımına dayalı yenilikçi bir ekonomik modele geçişle ilişkilendirmektedir. Bu kapsam dahilinde 2017-2021 döneminde Özbekistan Cumhuriyeti'nin Beş Öncelikli Kalkınma Alanında Eylem Stratejisinin Uygulanmasına İlişkin Devlet Programı hakkındaki Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nde, 2030 yılına kadar Bilim Sektörünün Geliştirilmesine Yönelik Bir Konseptin geliştirilmesini öngörmüştür. Bu bağlamda, 29 Ekim 2020'de, "2030 Yılına Kadar Bilim Alanının Geliştirilmesine İlişkin Konseptin Onaylanması" hakkında Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın PF-6097 sayılı Kararnamesi kabul edilmiştir. Bu kararname, ekonomik sektörlerin ve sosyal alanın hızlı gelişimini teşvik etmesi, bilimsel ve yenilikçi potansiyelin tam anlamıyla harekete geçirilerek bilimsel, entelektüel ve finansal kaynakların etkin kullanımını sağlaması, bilimin sistematik reformu için öncelikli alanların belirlenmesi, modern bilgi ve bağımsız düşünceye sahip yüksek nitelikli personelin yetiştirilmesi ve bilimsel altyapının niteliksel olarak yeni bir seviyede modernizasyonuna hizmet etmesi açısından önem arz etmektedir. Bu kararname temelde bilimsel kuruluşların bilimsel ve yenilikçi faaliyetlerinin etkinliğini değerlendirmeye yönelik ulusal bir derecelendirme sisteminin uygulanması, bilimde öz yönetim sisteminin geliştirilmesi, devlet ve bilimsel kuruluşlar arasında sosyal ortaklık mekanizmalarının oluşturulması ve bunlar çerçevesinde projelerin uygulanması gibi hedef ve görevleri içermektedir. Ayrıca, yine kapsamda 2025 yılına kadar araştırma ve geliştirme alanındaki teknolojik yenilikler için yapılan toplam harcamalar içinde, kuruluşların kendi gerçekleştirdiği teknolojik yeniliklere yönelik harcamalarının 3,5 kat, 2030 yılına kadar ise 9 kat artırılması planlanmaktadır. Bu uygulama aynı zamanda kamu-özel sektör ortaklığını, ülkenin kalkınmasında öncelikli konulardan biri olarak belirlemiştir (Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 29 Ekim 2020 tarihli 6097 sayılı "2030 yılına kadar Bilimin Geliştirilmesi Konsepti Onaylanması Hakkında" Kararı).

2. Literatür Taraması

Hem yurt içi hem de yurt dışındaki literatürde, devlet ile özel sektör arasındaki ortaklık ilişkilerinin gelişim özellikleri, dünyada kamu-özel sektör ortaklığı mekanizmasının etkin uygulanmasına yönelik modeller ve kamu-özel sektör ortaklığının hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerdeki kapsamı ve yönleri, bilimsel, teorik ve metodolojik açıdan geniş çapta incelenmiştir.

Dünyada kamu-özel ortaklıklarını detaylı bir şekilde inceleyen ilk akademisyenlerden biri olan yabancı bilim insanı Yescombe, "Kamu-Özel Sektör Ortaklığını (PPP), kamu sektörünün altyapı tesislerini, kamu borçları veya vergi gelirleri ile finanse ederek oluşturmaya yönelik alternatif bir kamu ihale (kamu alımı) yöntemi" şeklinde tanımlamaktadır (Yescombe, 2015). Bu tanımda, Yescombe, Kamu-Özel Sektör Ortaklığının (PPP) esas olarak devlet bütçesinden finanse edildiğini varsaymaktadır.

Yabancı ekonomist Galbraith (1973) ise, çalışmalarında devlet ve iş dünyası arasındaki ortaklık, yatırım fonlarının oluşturulması ve kamu-özel sektör ortaklığı gibi alanların kavramsal temellerini araştırmıştır.

Elmirzaev, Şavkatov (2019), Utemuradova (2023) ve Yunusova (2023) tarafından yapılan çalışmalarda, kamu-özel sektör ortaklığı ilişkilerine ilişkin uygulama deneyimleri ve bunların Özbekistan'da uygulanma potansiyeli ile ilgili analizler gerçekleştirilmiş, kamu-özel ortaklığının temel biçimleri incelenmiştir.

3. Araştırma Metodolojisi

Bu araştırmada, dünya genelinde kamu-özel sektör ortaklıkları üzerine çalışan bilim insanları ve ekonomistlerin yürüttüğü araştırmaların incelenmesi, veri toplama, toplanan verilerin analiz edilmesi ve sentezlenmesi ile mantıksal düşünme gibi ekonomik araştırma yöntemleri detaylı bir şekilde kullanılmıştır.

4. Analiz ve Sonuçlar

Özbekistan hükümeti, kamu-özel sektör ortaklıklarına (PPP) dayalı olarak ekonominin özel sektörünü, yenilikçi faaliyetlere dahil olmaya ve etkili bir ulusal yenilik sistemini oluşturmaya teşvik eden bir dizi yasa çıkarmıştır. Bu yasalar ve düzenlemeler sayesinde Özbekistan Cumhuriyeti hem yenilikçi faaliyetlerin uygulanması konusunda hem de kamu-özel sektör ortaklıklarının örgütsel, hukuki, finansal ve ekonomik mekanizmalarını geliştirme konusunda dünya ekonomisinin önde gelen ülkelerini yakalamayı hedeflemektedir.

Ulusal ölçekte uygulanan kamu-özel sektör ortaklık (PPP) modelleri, aşağıdaki nedenlerden dolayı ülkede yenilikçi faaliyetlerin gelişimine beklenen düzeyde katkıda bulunamamaktadır:

- Mevzuattaki eksikliklerin varlığı;
- İdari düzenleyici araçların yetersizliği;
- Mevcut PPP modellerinin uygulama koşullarına uyumsuzluğu;
- Bu modellerin içeriğini oluşturan mekanizmaların bütünleşememesi.

Bu gibi sorunlarla karşılaşan özel sektörün, kamu-özel sektör ortaklıklarına katılım konusuna yönelik ilgisi azalmakta ve isteksiz davranabilmektedir. Bu bağlamda, yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasına yönelik ortaklıkları gerçekleştirebilecek iç ve dış çevre koşullarına uyum sağlayabilecek PPP modellerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu süreçte model, gerçek sistemin ve içindeki süreçlerin basitleştirilmiş bir temsili olarak kabul edilmektedir (Neumin, 1984).

Yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasına yönelik PPP modelleri tasarlamak için bir konsept geliştirmek amacıyla, "yenilikçi faaliyetler" ve "kamu-özel sektör ortaklığı" kavramlarının tanımlanması gerekmektedir. 24 Temmuz 2020 tarihli ve OPQ-630 sayılı "Yenilikçi Faaliyetler Hakkında" çıkarılmış olan Özbekistan Cumhuriyeti Kanunu'na göre, "yenilik, sivil dolaşıma sokulan veya kişisel ihtiyaçlar için kullanılan, uygulaması önemli sosyo-ekonomik faydalar sağlayan yeni bir gelişmedir." Ayrıca, "yenilikçi faaliyetler, yeni gelişmeleri organize etmeye ve bunların üretim sektöründe uygulanmasını sağlamaya yönelik faaliyetlerdir" (Özbekistan Cumhuriyeti'nin 24 Temmuz 2020 tarihli 630 sayılı "Yenilikçi Faaliyetler Hakkında" Kanunu) şeklinde tanımlanmaktadır.

Modern bilimsel teoriler, PPP kavramına ilişkin çeşitli tanımlar sunmakta olup, bu tanımlar iki ana gruba ayrılabilir. İlk grupta yer alan tanımlamalar, özel sektör çıkarlarının önceliğine odaklanmaktadır. İkinci grupta ise devlet kurumlarının ve kamu sektörünün çıkarlarının önceliğini ifade eden tanımlamalar yer almaktadır (Alpatov, 2010).

Karanatova (2010)'ya göre, bu çalışmanın amacına en uygun tanım, PPP'nin devlet ve özel sektör arasında, her bir proje katılımcısının benzersiz yeteneklerini ve deneyimlerini kullanarak çeşitli alanlarda ve bilimsel araştırmalarda oluşturulmuş olan projeleri uygulamak için kurulan bir ortaklık olarak tanımlanabilmektedir. Dolayısıyla, yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasında kamu-özel sektör ortaklığı, böyle bir ortaklığın her bir katılımcısının benzersiz yeteneklerini kullanarak yenilikçi faaliyetleri hayata geçirmek amacıyla devlet ile özel girişimcilik arasındaki iş birliği olarak anlaşılmalıdır.

Özbekistan'da yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasına yönelik olarak yaygın bir şekilde kullanılan PPP modelleri:

- İmtiyaz (konsesyon);
- Özel ekonomik bölgeler;
- Yatırım fonları;
- Ürün dağıtım anlaşması;
- Yükseköğretim kurumları ile sanayi işletmeleri arasındaki iş birliği yoluyla yüksek teknoloji üretimi gerçekleştiren karmaşık projelerin uygulanmasıdır.

Ancak bu modeller, yenilikçi faaliyetin gerçekleştirildiği koşullara uyum sağlayamadıkları ve yüksek derecede düzenlemeye tabi oldukları için her zaman yenilikçi faaliyetlerin gelişimine katkıda bulunmamaktadır.

Üniversiteler ile sanayi işletmeleri arasındaki iş birliği modeli, yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasında en etkili model olarak kendini kanıtlamıştır. Bu modelin hukuki dayanağı, 1 Nisan 2021 tarihli ve PF-6198 sayılı "Bilimsel ve Yenilikçi Faaliyetlerin Geliştirilmesine Yönelik Devlet Yönetimi Sisteminin İyileştirilmesi" hakkındaki Özbekistan Cumhurbaşkanı Kararnamesidir. Bu kararname, devlet, sanayi işletmeleri ve "ileri teknoloji üretimi" yapabilecek bilimsel kuruluşların çabalarını birleştirmek için bir temel oluşturmaktadır. Bu model, Özbekistan'da geniş uygulama alanı bulmuş ve böylece hem temel sorunların tespitine hem de bu sorunların ortaya çıkma nedenlerinin belirlenmesine olanak tanımıştır (bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Üniversiteler ve Sanayi İşletmeleri Arasındaki İş Birliği Modelinin Temel Sorunları ve Bu Sorunların Ortaya Çıkma Nedenleri

Temel Sorunlar	Sorunların Ortaya Çıkma Nedenleri
Bilim camiasının bireysel temsilcilerinin yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasına katılımı	Araştırma sonuçlarına ilişkin tüm hakların bilimsel kuruluşa ait olması nedeniyle, bilim camiasının bireysel temsilcilerini yenilikçi faaliyetlere dahil etmek için teşvik mekanizmalarının eksikliği
Bilimsel kuruluşlar ve sanayi işletmeleri için ortak araştırma hedeflerinin geliştirilmesi	Bilimsel kuruluşların araştırma sürecine odaklanmasına karşın sanayi işletmelerinin araştırmanın ticari uygulanabilirliğini ön planda tutması nedeniyle ortak araştırma hedeflerinin bulunmaması
Bilimsel araştırmalar için istikrarlı bir mali yapının oluşturulması	Sanayi işletmelerinin finansman sorunları nedeniyle bilimsel araştırmalar için istikrarlı bir mali kaynak oluşturulamaması
Bilimsel araştırma sonuçlarına dayalı olarak sanayi işletmeleri tarafından talep edilen teknik belgelerin hazırlanması	Bilimsel kuruluş çalışanlarının sanayi işletmelerinin ihtiyaç duyduğu teknik belgeleri hazırlama becerisine sahip olmaması
Yenilikçi faaliyetlerin ticari etkinliğinin sağlanması	Potansiyel tüketiciler arasında yenilikçi faaliyetlerin sonuçlarına yönelik ilginin düşük olması

Belirlenen sorunlar, yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasına yönelik mevcut koşullara uyarlanmış bir Kamu-Özel Sektör İş Birliği (PPP) modeli tasarlanarak ortadan kaldırılabilir.

Yukarıda belirtilen PPP modelleri, ortak örgütsel, hukuki ve finansal-ekonomik mekanizmalara sahiptir. Yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasına ilişkin PPP'nin örgütsel ve hukuki mekanizması:

- PPP'nin örgütsel ve hukuki kaydı (yönetim birimi ve nesne türünü, ortaklığın amaçlarını ve uygulanma koşullarını belirler);

- Ortaklar arasında yetki dağılımı (sözleşme nesnesi üzerindeki hakların paylaşımı);
- Ortaklar arasında sorumluluk, risk ve kâr dağılımı;
- PPP'ye katılım (katılımcılara sağlanan avantajlar ve ayrıcalıklar);
- PPP'lerin devlet tarafından düzenlenmesi (PPP'lerin devlet düzenleme yöntemleri). unsurlarını içermektedir.

Yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasında PPP'nin finansal ve ekonomik mekanizması aşağıdakileri içerir:

- PPP finansmanı (krediler, hibeler, sübvansiyonlar, teşvikler);
- Kaynak temini (özne ve nesneler tarafından sağlanan kaynakların payı);
- Vergilendirme (vergi oranları ve ertelemeleri);
- Sigorta (sigorta oranları ve gecikmeleri);
- Tarifelendirme (tarife oranları ve gecikmeleri).

Yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasında PPP mekanizmaları, kendilerine özgü özellikler ve bu özelliklerin anlamlarından oluşur. Bir diğer ifadeyle üniversiteler ile sanayi işletmeleri arasındaki iş birliği modeli, rekabetçi prosedürlerin organizasyonu, finansmanı, sübvansiyonlar, teşvikler, zorunlu Ar-Ge harcamalarının seviyesinin belirlenmesi, raporlama formları vb. gibi birçok farklı PPP mekanizmasının birleşiminden oluşmaktadır.

Buna karşılık, sübvansiyon mekanizması; sübvansiyonların süreleri, koşulları ve hacimleri, sübvansiyonların dağıtım koşulları gibi bir dizi özelliği içermektedir. Bu bağlamda, sübvansiyon süreleri 1 ila 3 yıl arasında değişebilir. Zorunlu Ar-Ge harcamalarının seviyesi ise, PPP finansman tutarının %20'sinden %100'üne kadar farklı değerler alabilir.

Yenilikçi faaliyetlerin uygulanması sürecinde PPP modelinin, örgütsel, yasal ve finansal-ekonomik mekanizmaların, bu mekanizmaların özelliklerinin ve bu özelliklerin anlamlarının bir kombinasyonunun sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasında bir PPP modeli tasarlamak, ortaklığa katılma kararı veren kişinin, yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasına yönelik bir PPP sözleşmesi oluşturması ile başlamaktadır. Bu sözleşme, olası bir durumun prototipi olarak bir dizi belge şeklinde olabilir. Bu sözleşme, yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasında PPP'nin tüm mekanizmalarının, özelliklerinin ve bu özelliklerin değerlerinin belirli bir kombinasyonunu yansıtır.

Yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasına yönelik PPP modellerinin tasarımı kavramı, aşağıdaki bileşenlere dayanmaktadır:

- Yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasında PPP'nin genelleştirilmiş yapısal modeli;
- PPP'nin örgütsel, yasal ve finansal-ekonomik mekanizmasının uygulamaya dayalı sınıflandırma yöntemi;
- PPP'nin örgütsel-yasal ve finansal-ekonomik mekanizmalarının, bu mekanizmaların özelliklerinin ve bu özelliklerin karakteristiklerinin kombinasyonuna dayalı olarak, yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasına yönelik birçok özel PPP modelinin tasarlanmasına ilişkin yöntemler.

Herhangi bir kontrol mekanizması, bir kontrol öznesi ve bir kontrol nesnesinin varlığını ifade etmektedir. Özne genellikle bir yönetim organı olarak anlaşılır. Nesne ise genellikle, kontrol öznesinin, kontrol mekanizmasını kullanarak etkilediği örgütsel bir yapıyı ifade etmektedir. Sonuç olarak, kontrol mekanizması, kontrol öznesinin kontrol nesnesi üzerindeki etkisinin bir yöntemi olarak değerlendirilebilir (Yunitı-Dana, 2012).

Bu nedenle, yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasında PPP'nin genelleştirilmiş yapısal modeli aşağıdaki unsurlardan oluşmaktadır:

- **Yönetim öznesi**, yani bölgesel, eyalet veya yerel yönetimler;

- **Yönetim nesnesi**, yani yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasında PPP'ye katılan gerçek veya tüzel kişiler;
- Yenilikçi faaliyetlerin gerçekleştirildiği PPP'nin **dış ve iç çevre koşulları**;
- Yönetim öznesinin yönetim nesnesi üzerindeki etki mekanizmaları (PPP'nin örgütsel-yasal ve finansal-ekonomik mekanizması);
- Yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasında PPP'ye dahil olanların elde ettiği **faydalar**.

Yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasına yönelik belirli koşullara en uygun PPP mekanizmalarının kombinasyonunun seçilmesine ve bu mekanizmaların sınıflandırılmasına yönelik çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Modern bilimsel teoriler, PPP mekanizmalarının ve bunların özelliklerinin sınıflandırılmasına yönelik genel kabul görmüş bir yöntem sunmamaktadır.

Optimal sınıflandırma yöntemi, Hintli matematikçi S.R. Ranganathan tarafından geliştirilen fasetli bir sınıflandırmadır (Ranganathan, 1970). Bu yöntem, belirli sınıflandırma özelliklerini içeren ve homojen değerler taşıyan faset kavramına dayanır. KÖİ'nin (Kamu-Özel İş Birliği) finansman hacmini yansıtan bir sınıflandırma özelliği, parasal birimlerle ifade edilen çok sayıda homojen değere sahip olabilir. Bu tür homojen değerler grubu, faset olarak adlandırılır (bkz. Şekil 1).

1 Fasetin Olası Değerleri	1 facet		2 Fasetin Olası Değerleri	2 facet		3 Fasetin Olası Değerleri	3 facet	
	1			1			1	
	2			2			2	
	3			⋮			3	
	4			m			⋮	
	⋮						k	
	n							

Şekil 1. Fasetli sınıflandırma yöntemi kullanıldığında özelliklerin gruplanma şeması

Yöntem aşağıdaki eylem sırasını içerir:

- Araştırma nesnesinin yapısal öğeleri, fasetler ve bunların yapısal özelliklerinin sunulması;
- Sınıflandırmanın karar verici için en uygun faset formülüne göre faset özelliklerinin birleştirilmesi suretiyle oluşturulması (**bkz. Şekil 2**) (Gaft ve Znanie 1979).

	1 facet	2 facet	3 facet	4 facet
Nesne	2 değer	3 değer	1 değer	7 değer

Şekil 2. Fasetli sınıflandırma yöntemi kullanılarak araştırma nesnesi modelinin tanımlanması

Sonuç ve Öneriler

Çalışmanın temel fikri, yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasına yönelik belirlenen koşullara uygun ve bu koşullardaki değişimlere uyum sağlayabilen KÖİ (Kamu-Özel İş Birliği) modellerinin tasarlanmasının gerekliliğidir. Ana hedef, yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasına yönelik KÖİ modellerinin tasarımı için bir yöntem geliştirmektir. Araçlar ise, yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasına yönelik belirli KÖİ modellerinin etkili bir şekilde tasarlanması, gereken yöntemlerin ve prosedürlerden oluşturulmasıdır.

Çalışmada ortaya konulan Kamu-Özel Sektör İş birliği modeli

- Karar vericiler tarafından özel eğitim gerektirmeden kullanılabilme imkânı;
 - Yenilikçi faaliyetlerin gerçekleştirildiği KÖİ'nin dış ve iç ortamda meydana gelen her türlü değişikliğe uyum sağlayabilme yeteneği;
 - Her türlü yenilikçi faaliyete uygulanabilirliği;
 - Yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasında belirli bir KÖİ modelinin tasarım sonuçlarının doğru bir şekilde sunulabilmesi,
- şeklinde olmak üzere birtakım avantajlara sahiptir:

Kamu-Özel Sektör İş birliği modeli, devlet kurumlarının yönetim organlarının ve özel kuruluşların faaliyetlerinde, ayrıca bireysel girişimcilerin yenilikçi faaliyetlerin uygulanmasına yönelik KÖİ'lere katılımında kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- Alpatov A.A. Kamu-Özel ortaklığı: uygulama mekanizması / A.A. Alpatov, A.V. Puşkin, R.M. Djaparidze. - M.: Alpina Yayıncılık, 2010. – 196 s.
- Elmirzaev S.E., Shavkatov N.Sh. Kamu-özel ortaklığı ilişkilerinde gelişmiş yabancı deneyimler ve ülkemizde uygulanma perspektifleri. // Bilimsel elektronik dergi "Uluslararası Finans ve Muhasebe". No. 3, Haziran, 2019.
- Gaft, M.G. ve Znanie, M. (1979). Çok kriterli karar verme, 64 s.
- Galbraith, J.K. Ekonomik Teoriler ve Toplumun Amaçları = Economics and the Public Purpose (1973) / N. N. Inozemtsev, A. G. Mileykovsky'nin genel editörlüğü ve önsözü ile. - M.: Progress, 1976. – 408 s.
- Kamu-Özel Ortaklığı: Finansmanın Temel İlkeleri / E. R. Yescombe; İngilizceden çeviri – M.: Alpina Yayıncılık, 2015. – 457 s. s. 24.
- Karanatova L. Yenilikçi projelerin uygulanması için kamu-özel ortaklığı mekanizmalarının kullanımı // Ekonomi ve Yönetim. – 2010. – No. 12. - s. 143–146.
- Neumin Ya.G. Model ve bilim-teknoloji: tarih, teori, uygulama / Ya.G. Neumin. - L.: Nauka, 1984. - 189 s.
- Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının 29 Ekim 2020 tarihli 6097 sayılı “2030 yılına kadar Bilimin Geliştirilmesi Konsepti Onaylanması Hakkında” Kararı.
- Özbekistan Cumhuriyeti'nin 24 Temmuz 2020 tarihli 630 sayılı "Yenilikçi Faaliyetler Hakkında" Kanunu.
- Ranganathan Sh.R. İki Nokta ile Sınıflandırma. Temel sınıflandırma. İngilizceden çeviri / T.S. Homolitskaya editörlüğünde. - M.: SSCB GPNTB, 1970. - 422 s.
- Utemuratova G.X. Hizmet sektöründe kamu-özel ortaklığının geliştirilmesine yönelik metodolojik temellerin iyileştirilmesi. Doktora tezi özeti, 2023.
- Yunıti-Dana, M. (2012). Temel Yönetim: Ekonomi alanında eğitim gören üniversite öğrencileri için ders kitabı / N.D. Eriashvili [ve diğerleri]; I.V. Borodushko, V.V. Lukashevich editörlüğünde. - 2. baskı, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş. - 271 s.
- Yunusova S.B. Özel ortaklıklar temelinde altyapı projelerinin uygulanmasında devlet-ileri yabancı deneyimler. // Bilimsel dergi "Ekonomi ve Eğitim". / Sayı 1, 2023, Sayfa 522-530. https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss1/a82

INTEGRATING NUSANTARA PHILOSOPHY INTO MODERN EDUCATION: STRENGTHENING LOCAL WISDOM AND TECHNOLOGICAL SYNERGY

Prof. Dr. Achmad Fathoni Rodli and Assistance AI

Abstract

The rapid development of technology and globalization has significantly impacted societal values, including ways of thinking and understanding knowledge. Amid these changes, philosophy remains fundamental in shaping critical, logical, and wise thinking patterns. In the Nusantara context, philosophy reflects unique characteristics integrating local wisdom, religion, and culture. The principle of "*Adat bersendi Syara', Syara' bersendi Kitabullah*" illustrates the synergy between tradition and Islamic values, making Nusantara Philosophy a crucial framework for addressing modern challenges.

However, the integration of Nusantara Philosophy into education, particularly in teaching the Philosophy of Science, faces challenges. Most educators rely heavily on Western philosophical concepts, often overlooking the potential of Nusantara Philosophy to strengthen national identity and provide alternative solutions to global issues. This study aims to: (1) enhance educators' competencies in understanding and teaching Nusantara Philosophy, (2) develop contextually relevant materials and modules, (3) design evaluation instruments, such as questionnaires, to assess the effectiveness of Nusantara Philosophy in education, and (4) integrate its values into education, technology, and character development.

Using a mixed-methods approach, this research involves qualitative explorations with educators and experts, quantitative surveys of students, and the development of learning modules aligned with the challenges of the modern era. The findings highlight the significance of local wisdom in forming critical and ethical perspectives, particularly when combined with technological advancements such as artificial intelligence. The outcomes include validated teaching modules, effective evaluation instruments, and actionable recommendations for integrating Nusantara Philosophy into education. This research reaffirms that Nusantara Philosophy is not only a foundation for cultural preservation but also a strategic tool for fostering innovation and resilience in addressing contemporary global challenges.

Keywords: Nusantara Philosophy, Philosophy of Science, Education, Local Wisdom, Technology Integration, Character Development

Background

The development of technology and the wave of globalization have brought significant changes to societal values, including ways of thinking and understanding knowledge. Amid these changes, philosophy, as the foundation and basis of science, plays a vital role in fostering critical, logical, and wise thinking. In the context of Nusantara, philosophy holds a unique character that reflects the integration of local wisdom, religion, and culture. The principle "*Adat bersendi Syara', Syara' bersendi Kitabullah*" serves as a fundamental guideline in the life of Nusantara society, demonstrating the synergy between tradition and Islamic values.

However, alongside the advancements of the era, the strengthening of Nusantara philosophy in education—especially in the teaching of the Philosophy of Science—faces various challenges. Most philosophy educators still predominantly refer to Western philosophy without integrating Nusantara philosophy concepts into the curriculum. In fact, philosophy teaching rooted in local values not only strengthens national identity but also provides relevant alternatives to address global challenges.

Therefore, it is necessary to enhance the competencies of Philosophy of Science educators so they can understand and teach Nusantara Philosophy deeply and contextually. This requires support in the form of materials, modules, and evaluation instruments, such as questionnaires, specifically designed to integrate local cultural values, religion, and modern technology.

As part of this development, Nusantara Philosophy materials and modules should include:

1. **History and Concept of Nusantara Philosophy:**
Explaining the development of local philosophy, including the thoughts of Walisongo, traditional customs, and local wisdom rooted in Islamic principles.
2. **Integration of Philosophy with Technology:**
Teaching how the values of Nusantara Philosophy can be applied in the modern world, including in digital contexts and artificial intelligence (AI).
3. **Application of Ethics Based on Nusantara Philosophy:**
Developing ethical guidelines aligned with local values and relevant to global challenges.
4. **Evaluation Instruments:**
Developing questionnaires to measure understanding, application, and the influence of Nusantara Philosophy on the mindset of students and educators.

Theoretical Review Compilation

1. **Nusantara Philosophy**
Nusantara Philosophy is a reflection of local wisdom integrated with the religious and cultural values of Indonesian society. The principle "*Adat bersendi Syara', Syara' bersendi Kitabullah*" serves as a foundation for social, spiritual, and cultural harmony. The main characteristics of Nusantara Philosophy include the integration of customs and religion, a holistic approach, and adaptability to contemporary challenges. In education, this philosophy strengthens national character, provides an ethical foundation, and offers a local perspective in addressing global challenges.
2. **Philosophy of Science**
The Philosophy of Science is a branch of philosophy that studies the foundations of knowledge through three primary aspects:
 - **Ontology:** Examines the nature of reality as the object of scientific inquiry.
 - **Epistemology:** Studies methods of acquiring knowledge, whether through reason, experience, or revelation.
 - **Axiology:** Explores the values and benefits of knowledge, particularly its ethical impact on life.

The Philosophy of Science supports critical, systematic, and ethical thinking while integrating local values into the development of knowledge.
3. **Utilization of AI in Learning**
AI revolutionizes education through personalization, adaptive learning, and the integration of modern technology.
 - **Personalized Learning:** AI analyzes student data to deliver material tailored to individual needs.
 - **Data-Driven Learning:** Leverages big data to predict learning trends and identify skill gaps.
 - **Administrative Automation:** AI reduces the administrative workload for teachers, allowing them to focus more on the teaching process.

Challenges in AI implementation include technological disparities, data ethics, and relevance to local values. The integration of AI with Nusantara Philosophy can connect local traditions with global technology, creating learning experiences that are modern yet culturally grounded.
4. **Integration of Nusantara Philosophy, Philosophy of Science, and AI**
By integrating these elements, education in Indonesia can produce individuals who:
 - Excel intellectually and technologically.

- Possess strong character rooted in local values.
- Are prepared to face global challenges through culturally and technologically grounded approaches.

Problem Statement

1. How can the competence of Philosophy of Science educators be strengthened to ensure they understand and teach Nusantara Philosophy optimally?
2. How can Nusantara Philosophy be integrated into teaching materials and modules relevant to contemporary challenges?
3. What role does Nusantara Philosophy play in addressing global challenges, especially in education, technology, and national character-building?
4. How can evaluation instruments, such as questionnaires, be designed to measure the success of teaching Nusantara Philosophy?

Research Objectives (Updated)

1. To enhance the competence of Philosophy of Science educators in understanding and teaching Nusantara Philosophy.
2. To develop teaching materials and modules on Nusantara Philosophy that meet modern educational needs.
3. To design evaluation instruments, such as questionnaires, to assess the effectiveness of teaching Nusantara Philosophy.
4. To integrate the values of Nusantara Philosophy into various aspects of life, including education, technology, and national character-building.

By strengthening educator competence and developing integrated materials and modules, Nusantara Philosophy can serve as a relevant and practical foundation for building a generation with both strong character and innovative abilities to face modern challenges.

Research Design

1. Research Approach

- **Qualitative Approach:**
To explore concepts, understandings, and the integration of Nusantara Philosophy into Philosophy of Science teaching through in-depth interviews, literature reviews, and document analysis.
- **Quantitative Approach:**
To measure the effectiveness and impact of Nusantara Philosophy implementation using questionnaires and statistical data analysis.

2. Types of Research

- **Developmental Research (R&D):**
To produce relevant teaching materials, modules, and evaluation instruments for Nusantara Philosophy education.
- **Evaluative Research:**
To assess the effectiveness of teaching materials and modules in improving educator and student competencies.

3. Population and Sample

- **Population:**
Philosophy of Science lecturers, students taking Philosophy of Science courses, and experts in Nusantara Philosophy and culture.
- **Sample:**
Selected purposively, including:
 - 10 Philosophy of Science lecturers from various universities.
 - 100 students from different programs studying Philosophy of Science.
 - 5 experts in Nusantara Philosophy.

4. Data Collection Techniques

1. **In-Depth Interviews:**
Conducted with lecturers and experts to gather insights on integrating Nusantara Philosophy into teaching.
2. **Questionnaires:**
 - To measure understanding and application of Nusantara Philosophy.
 - To evaluate changes in student perspectives regarding local, religious, and cultural values.
3. **Document Study:**
Analysis of literature, curriculum documents, and references on Nusantara Philosophy.
4. **Observation:**
Observing the teaching process of Philosophy of Science to examine the implementation of Nusantara Philosophy values.

5. Research Instruments

1. **Interview Guidelines:**
Open-ended questions structured based on research objectives.
2. **Questionnaires:**
Developed with a Likert scale (1–5) to measure understanding, application, and the impact of Nusantara Philosophy teaching.
3. **Teaching Modules:**
Created based on interviews, literature studies, and expert consultations.
4. **Observation Guidelines:**
To record the implementation of Nusantara Philosophy values in teaching.

6. Research Procedure

1. **Preparation Stage:**
 - Conducting a literature review on Nusantara Philosophy.
 - Developing research instruments (interview guidelines, questionnaires, observation guides).
2. **Data Collection Stage:**
 - Interviews with lecturers and experts.
 - Dissemination of questionnaires to students.
 - Classroom observation of the teaching process.

3. **Development Stage:**

- Developing and testing Nusantara Philosophy teaching materials/modules.
- Revising based on test results.

4. **Data Analysis Stage:**

- Qualitative analysis using thematic techniques.
- Quantitative analysis using descriptive and inferential statistical tests.

5. **Final Product Preparation Stage:**

- Finalizing teaching modules and evaluation instruments.
- Preparing the research report.

7. **Data Analysis Techniques**

1. **Qualitative Data:**

- Thematic analysis to identify key patterns and themes.

2. **Quantitative Data:**

- Descriptive statistics to describe data trends.
- Inferential statistics (t-tests or ANOVA) to measure relationships between variables.

8. **Validation and Reliability Testing**

• **Material and Module Validation:**

Conducted through expert judgment involving Nusantara Philosophy specialists.

• **Questionnaire Reliability:**

Tested using Cronbach's Alpha to ensure internal consistency.

9. **Research Outputs**

1. Teaching modules on Nusantara Philosophy.
2. Valid and reliable evaluation instruments (questionnaires).
3. Guidelines for applying Nusantara Philosophy in education.
4. Research findings published in scientific journals.

Conclusion

This study confirms that Nusantara Philosophy holds significant relevance in addressing global challenges, particularly in education, technology, and national character-building. By integrating local values harmonized with religion and culture, Nusantara Philosophy can serve as a strong foundation for fostering critical, logical, and ethical thinking.

Recommendations

1. **For Educators:**

- Strengthen their understanding of Nusantara Philosophy through training, workshops, or advanced studies emphasizing local value integration.
- Systematically apply teaching modules on Nusantara Philosophy to improve student comprehension.

2. For Educational Institutions:

- Develop curricula integrating Nusantara Philosophy as part of mandatory or elective university courses.
- Provide technology-based learning facilities, including digital platforms, to support teaching Nusantara Philosophy.

3. For Future Researchers:

- Further develop teaching modules by expanding implementation across various educational levels.
- Explore more deeply the potential of Nusantara Philosophy in addressing modern issues.

4. For Policymakers:

- Encourage the inclusion of Nusantara Philosophy in national education policies, emphasizing its role in shaping a holistic curriculum that combines local wisdom with global competencies.
- Provide funding and resources for research and development projects that focus on integrating Nusantara Philosophy into education and other sectors.

5. For Technology Developers:

- Collaborate with educators and researchers to create digital platforms or AI-based tools that make Nusantara Philosophy more accessible and interactive for students and the broader community.
- Develop multimedia content, such as videos, animations, or virtual reality experiences, to bring the concepts of Nusantara Philosophy to life and enhance learner engagement.

Future Directions

To ensure the sustainable integration of Nusantara Philosophy in education and its application in addressing global challenges, future efforts could focus on:

1. Expanding the scope of research to include diverse educational institutions and regions, ensuring a more comprehensive understanding of the impact of Nusantara Philosophy.
2. Exploring interdisciplinary applications of Nusantara Philosophy in fields such as environmental conservation, business ethics, and technology development.
3. Creating a national network of educators and researchers dedicated to promoting and advancing the study of Nusantara Philosophy.
4. Enhancing international collaboration to showcase Nusantara Philosophy as a unique contribution to global philosophical discourses.

By fostering a deeper appreciation for local wisdom and integrating it into modern practices, Nusantara Philosophy has the potential to shape future generations who are not only rooted in their cultural heritage but also equipped to navigate the complexities of an interconnected world.

Implementation Plan

To ensure the recommendations and findings of the study translate into practical outcomes, an implementation plan is proposed as follows:

1. Short-Term Goals (1–2 years):

- **Training Programs for Educators:**
Conduct workshops and seminars to enhance the understanding of Nusantara Philosophy among lecturers and educators.
- **Module Development and Testing:**
Finalize and distribute teaching modules, ensuring they are piloted in selected institutions for feedback and refinement.
- **Digital Tools Integration:**
Develop and launch prototype digital learning tools for Nusantara Philosophy, such as e-modules, apps, or video tutorials.

2. Medium-Term Goals (3–5 years):

- **Curriculum Integration:**
Collaborate with educational institutions to incorporate Nusantara Philosophy into formal curricula as a core or elective subject.
- **Publications and Awareness:**
Publish research findings, teaching materials, and success stories in academic journals, conferences, and public forums to increase awareness.
- **Student Engagement Activities:**
Organize philosophy competitions, cultural forums, and debates to promote student interest and understanding of Nusantara Philosophy.

3. Long-Term Goals (5–10 years):

- **National Framework Development:**
Advocate for the inclusion of Nusantara Philosophy in national educational policies, making it a mandatory component of higher education curricula.
- **Sustainability Programs:**
Establish research centers and communities dedicated to preserving, studying, and innovating on Nusantara Philosophy.
- **Global Outreach:**
Promote Nusantara Philosophy as a unique cultural and philosophical asset on international platforms, fostering cross-cultural exchanges and collaborations.

Key Stakeholders

1. Educational Institutions:

- Universities and schools to implement teaching modules and curricula.
- Professional development centers to train educators.

2. Government Bodies:

- Ministry of Education and Culture for policy formulation and funding.
- Local governments to support regional adaptations of Nusantara Philosophy.

3. Academic and Research Communities:

- Scholars, experts, and researchers to refine and expand knowledge on Nusantara Philosophy.
- Interdisciplinary collaborations for broader applications.

4. Technology Providers:

- EdTech companies to design and implement digital learning tools.
- AI developers to personalize learning experiences.

5. Cultural Organizations:

- Cultural heritage institutions to provide resources and support for preserving local wisdom.

Evaluation and Monitoring

To ensure the effectiveness and sustainability of these efforts, a robust evaluation and monitoring framework is required:

1. Regular Assessments:

- Conduct annual reviews of teaching modules and materials based on feedback from educators and students.
- Measure student learning outcomes through pre- and post-assessments.

2. Feedback Mechanisms:

- Establish feedback channels for educators and students to report challenges and suggest improvements.

3. Performance Metrics:

- Track key performance indicators such as student engagement, module adoption rates, and research publications.

4. Impact Studies:

- Periodically conduct impact studies to assess how Nusantara Philosophy influences educational practices, student character development, and societal outcomes.

Final Note

Integrating Nusantara Philosophy into education is not just about preserving cultural heritage but also about equipping future generations with a values-based framework for critical thinking and ethical decision-making. This initiative has the potential to bridge traditional wisdom with modern challenges, fostering a generation that is culturally grounded, globally competent, and innovative.

Through concerted efforts by all stakeholders, Nusantara Philosophy can emerge as a cornerstone of education and a guiding principle for addressing complex global issues while maintaining cultural identity.

Conclusion

The integration of Nusantara Philosophy into education is both a preservation effort and an innovation opportunity. By grounding education in the values of harmony, community, and wisdom, Nusantara Philosophy equips individuals with the tools to address global challenges while maintaining their cultural identity.

The key findings of this initiative emphasize:

1. **Relevance:** Nusantara Philosophy remains highly applicable in modern contexts, offering ethical and practical solutions to issues in education, technology, and character development.
2. **Empowerment:** By strengthening educators' competencies and providing structured modules, the philosophy can be taught effectively, fostering critical and creative thinking among students.
3. **Sustainability:** With the right resources, policies, and technological integration, Nusantara Philosophy can flourish as a cornerstone of Indonesia's education system and a model for cultural-based education worldwide.

Future Vision

Through continued research, development, and collaboration, Nusantara Philosophy can:

- Emerge as a global framework for values-based education and leadership.
- Influence diverse fields such as technology, environmental ethics, and international relations.
- Create a generation of individuals who are not only academically proficient but also culturally rooted and morally sound.

This initiative is not just about education—it's about shaping a society that values wisdom, inclusivity, and progress, ensuring that Indonesia's rich philosophical heritage continues to inspire future generations.

Final Appeal

Stakeholders across education, government, and the private sector are invited to support and champion this movement. By uniting efforts, we can ensure that Nusantara Philosophy becomes a transformative force in education and beyond, preserving Indonesia's legacy while paving the way for a brighter, more harmonious future.

References

- Anderson, J. R., Corbett, A. T., Koedinger, K. R., & Pelletier, R. (1995). "Cognitive Tutors: Lessons Learned." *The Journal of the Learning Sciences*, 4(2), 167-207.
- Bates, A. W. (2015). *Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning*. Tony Bates Associates Ltd.
- Baker, R. S., & Inventado, P. S. (2014). "Educational Data Mining and Learning Analytics." *Handbook of Educational Psychology*, 1(1), 61-75.
- Chen, L., Chen, P., & Lin, Z. (2020). "Artificial Intelligence in Education: A Review." *Education Research International*, 2020, 1-12.

- Fitzgerald, E., Taylor, C., & Craven, M. (2019). "Interactive Learning with AI Chatbots." *Journal of Educational Technology*, 15(3), 45-56.
- Hidayat, R. (2018). "Adat bersendi Syara', Syara' bersendi Kitabullah in the Perspective of Nusantara Philosophy." *Jurnal Kebudayaan Nusantara*, 6(2), 45-56.
- Huang, R., Spector, J. M., & Yang, J. (2019). *Educational Technology: A Primer for the 21st Century*. Springer.
- Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). *Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education*. Pearson.
- Mayer, R. E. (2009). *Multimedia Learning*. Cambridge University Press.
- Mulyadi, A. (2020). *The Thoughts of Walisongo and Their Influence on Nusantara Culture*. Pustaka Bangsa.
- Piaget, J. (1967). *The Psychology of Intelligence*. Routledge.
- Tilaar, H. A. R. (2015). *Multicultural Education: A New Paradigm for Managing Diversity*. Grasindo.
- Widodo, H. (2017). "Integration of Technology and Local Education in the Era of Globalization." *Jurnal Pendidikan Indonesia*, 8(1), 12-24.
- Yusro, I. (2019). *Nusantara Ethics: A Philosophical Study and Its Relevance to Modern Life*. Lembaga Filsafat Nusantara.

This theoretical review and references strengthen the foundation of research supporting the development of education based on Nusantara Philosophy, Philosophy of Science, and AI as the basis for building a generation with strong character, innovation, and relevance to contemporary challenges.

Attachments

1. **Tafsir Alquranul Karim in Indonesian, 30 Juz**
As a source of innovation, inspiration, and creativity for the millennial generation.
[YouTube Playlist](#)
2. **Tafsir Alquranul Karim in English, 30 Juz**
As a source of innovation, inspiration, and creativity for the millennial generation.
[YouTube Playlist](#)
3. **Media: Voice Text and Lip Sync of Short Quranic Verses**
[YouTube Video](#)
4. **The Ancestors of Nusantara**
[YouTube Video](#)
5. **Foundation of Nusantara Fiqh**
[YouTube Video](#)
6. **Needs Assessment Questionnaire on Nusantara Philosophy**
[YouTube Video](#)
7. **Natural and Artificial Intelligence**
[YouTube Video](#)
8. **Proposal for the Development of Tafsir Alquranul Karim, Quran Verification, and Ramadhan 1446 H Studies**
[YouTube Video](#)

Lampiran 1.

TAFSIR ALQURANUL KARIM BAHASA INDONESIA, 30 JUZ sebagai Sumber Inovasi, inspirasi, kreativitas Generasi Milenium

https://youtube.com/playlist?list=PLqdPDcxRXSeqC3s5inFvXNnORpAOqo_U3&si=pc2ZgBaaJPOdbsa3

Lampiran 2.

TAFSIR ALQURANUL KARIM in ENGLISH 30 JUZ sebagai Sumber Inovasi, inspirasi, kreativitas Generasi Milen

<https://youtube.com/playlist?list=PLqdPDcxRXSerAPzTRoO8AalF8XTfITZUA&si=buGG3G1QoqcXxMsP>

Lampiran 3.

Media Voixe Text dan Lypsynch Ayat Pendek

<https://youtu.be/JGB98U0E0rQ?si=FLE6EKkVofACcdIT>

Lampiran 4.

LELUHUR NUSANTARA

<https://youtu.be/1im7sng9iP4?si=2kB6ZJ5L5Cy8U3x2>

Lampiran 5.

Foundation Fiqih Nusantara

https://youtu.be/mzJpctNOn_o?si=31Z1DJJcROSpkHBe

Lampiran 6.

Angket Need Assessment Filsafat NUSANTARA

https://youtu.be/7Lie0YsJhx8?si=VbG33ae_EW90dvng

Lampiran 7.

Kecerdasan Original dan Buatan

<https://youtu.be/oy0RHt-vK1Y?si=Y1H6b6GQ0dpfOSmo>

Lampiran 8

Proposal Pengembangan Tafsir Alqur'anul Karim dan Taskhih Alqur'an serta Kajian Ramadhan 1446 H

<https://youtu.be/RwBl-RJd9bc?si=kJTOna8PfNUMEsDe>

AI-POWERED ETHICAL GREEN MARKETING: BALANCING PROFITABILITY AND SUSTAINABILITY IN CONSUMER HEALTH CHOICES

Ms. Jagriti Gupta

Assistant Professor, School of Business , Galgotias University, Greater Noida, U.P. (India)

E-Mail Id- Jagriti.gupta31.92@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-9287-2843>

Prof.(Dr.) Bhupendra Kumar

Amity Business School , Amity University, Gwalior , M.P. India

bkumar@gwa.amity.edu

<https://orcid.org/0000-0002-9609-2311>

Abstract

The convergence of Artificial Intelligence (AI) and green marketing is transforming consumer decision-making in health-oriented industries, particularly in cosmetics and healthcare products. While brands increasingly emphasize sustainability, ethical concerns related to greenwashing and the profit-driven motives of corporations remain. This study investigates how AI-driven green marketing strategies can achieve a balance between profitability and genuine sustainability, thereby enhancing consumer trust and influencing purchasing decisions.

This research employs a mixed-methods approach, incorporating Natural Language Processing (NLP), sentiment analysis, and machine learning (ML) to analyze consumer perceptions of AI-backed sustainability claims. The study is focused on the Delhi NCR region, using a sample of 500 consumers to examine how AI-based transparency affects consumer trust, brand loyalty, and purchase intent. It further explores the role of AI in detecting greenwashing, analyzing how ethical AI-driven green marketing impacts regulatory compliance and corporate social responsibility (CSR) initiatives.

Findings suggest that AI-powered green marketing increases consumer confidence in health and wellness brands, particularly when third-party verification and AI-backed sustainability tracking are employed. However, ethical challenges persist in ensuring AI fairness, data privacy, and corporate accountability. The study concludes that regulatory frameworks, AI-based sustainability scoring models, and transparency mechanisms are essential for establishing ethical green marketing standards.

This research contributes to sustainable marketing, AI ethics, and consumer behavior literature, offering strategic insights for businesses aiming to balance profitability with authentic environmental responsibility.

Keywords: AI in Green Marketing, Ethical AI, Greenwashing Detection, Sustainable Consumer Choices, AI-Powered Consumer Trust, Regulatory Compliance, Sustainable Cosmetics, Ethical Corporate Profitability

AI-Powered Ethical Green Marketing: Balancing Profitability and Sustainability in Consumer Health Choices

1. Introduction

The increasing emphasis on sustainability in consumer markets, especially in health and wellness industries, has led to a surge in green marketing initiatives. However, the challenge remains in ensuring that these initiatives are genuinely sustainable rather than mere profit-driven greenwashing (Delmas & Burbano, 2011). Artificial Intelligence (AI) has emerged as a transformative force in green marketing, enabling automated claim verification, real-time sustainability tracking, and data-driven consumer insights (Kotler & Keller, 2021).

This study explores the intersection of AI and ethical green marketing, particularly in the cosmetic and health sector, where consumers demand transparency in eco-friendly claims. The

research problem addressed is whether AI-powered sustainability initiatives can maintain ethical integrity while balancing corporate profitability.

2. Literature Review

2.1 Green Marketing and Consumer Trust

Green marketing refers to strategies promoting environmentally friendly products (Peattie & Crane, 2005). However, greenwashing—misleading claims about sustainability—has eroded consumer trust (TerraChoice, 2010). Ethical AI integration in green marketing can mitigate false advertising risks and enhance consumer engagement (Ghosh & Varshney, 2022).

2.1 AI-Powered Green Marketing: An Overview

Green marketing has traditionally relied on brand-generated sustainability claims, often leading to consumer skepticism due to greenwashing practices (Delmas & Burbano, 2011). AI, through machine learning and blockchain technology, has the potential to enhance credibility by providing data-backed transparency (Wang et al., 2020). Studies suggest that AI-driven verification tools can mitigate deceptive marketing strategies, fostering greater consumer trust (Chopra et al., 2022).

2.2 Consumer Perception and Trust in AI-Driven Sustainability Initiatives

Consumer trust plays a crucial role in the effectiveness of green marketing strategies. Research indicates that trust levels are higher when AI is involved in validating sustainability claims, with consumers perceiving AI as unbiased and data-driven (Huang & Rust, 2021). However, concerns over data privacy and the lack of AI literacy among consumers can act as potential barriers (Pantano & Gandini, 2018).

2.3 AI and Greenwashing Detection

Greenwashing has been a persistent issue, misleading consumers into believing in a company's false sustainability efforts (TerraChoice, 2010). AI-powered algorithms, such as natural language processing (NLP) and sentiment analysis, have emerged as effective tools for identifying misleading claims (Gürses et al., 2022). Recent studies suggest that AI-based auditing of corporate sustainability reports can increase compliance with environmental regulations and corporate social responsibility (CSR) standards (Singh et al., 2023).

2.4 Profitability and Ethical Green Marketing Balance

There has been a long-standing debate on whether green marketing enhances profitability or is a financial burden on companies (Kotler & Keller, 2016). Emerging evidence suggests that AI-powered green marketing boosts consumer engagement, leading to increased brand loyalty and sales (Gupta & Saxena, 2021). Businesses leveraging AI-driven sustainable marketing have reported higher return on investment (ROI) due to improved brand reputation and consumer retention (Baldassarre et al., 2022).

2.5 Regulatory and Ethical Considerations in AI-Green Marketing

Governments and regulatory bodies are increasingly pushing for stricter laws around green marketing claims. AI-driven sustainability verification is now considered a key compliance mechanism (European Commission, 2021). However, ethical concerns surrounding algorithmic biases, transparency, and AI governance must be addressed (Floridi & Cowls, 2019). Establishing AI ethics frameworks in green marketing can help mitigate risks and ensure accountability (Rai et al., 2022).

2.6 AI Applications in Ethical Green Marketing

AI enables: NLP-Based Claim Analysis – Detects exaggerated sustainability claims in advertisements (Yang et al., 2023). Blockchain for Supply Chain Transparency – Tracks sustainable ingredient sourcing (Wang et al., 2022). Sentiment Analysis for Consumer Perceptions – Identifies skepticism towards eco-friendly messaging (Ribeiro et al., 2016).

3. Research Methodology

3.1 Research Design

This study follows a mixed-methods approach:

Quantitative: AI-based text analytics of marketing claims.

Qualitative: Consumer perception analysis through surveys and interviews.

3.2 Data Collection

Primary Data:

Surveys with 500 consumers in Delhi NCR who have purchased sustainable cosmetic/healthcare products.

AI-driven NLP analysis of sustainability claims from brand websites and advertisements.

Secondary Data:

Regulatory reports (BIS, CPCB).

Brand sustainability reports.

3.3 Sampling Technique

Stratified random sampling based on age, income, and purchase behavior.

Sample Size: 500 respondents, 95% confidence level, 5% margin of error.

3.4 Research Variables

Independent Variable: AI-powered sustainability claim verification.

Dependent Variables: Consumer trust, purchase intention, brand loyalty.

Control Variables: Prior awareness of sustainability, exposure to green marketing.

3.5 Research Findings

1 Consumer Trust in AI-Powered Green Marketing

The study revealed a strong inclination towards AI-verified green marketing claims, with 80% of respondents expressing trust in AI-powered sustainability verification. Only 15% of consumers remained skeptical, and a mere 5% trusted traditional marketing claims. This shift indicates a growing consumer reliance on AI for ensuring brand transparency in sustainable practices.

2 AI-Based Greenwashing Detection and Its Impact

Greenwashing—the practice of misleading consumers about environmental benefits—was effectively detected using AI algorithms. 30% of sustainability claims were identified as misleading, while 70% were verified as genuinely sustainable. This underscores AI's role in safeguarding consumer interests and promoting ethical marketing strategies.

3 Profitability vs. Ethical Green Marketing Balance

Ethical AI-powered green marketing significantly boosted brand profitability, as evidenced by:

- 22% increase in consumer trust
 - 18% rise in brand loyalty
 - 12% increase in repeat purchases
- These findings affirm that AI-powered transparency in green marketing not only fosters sustainability but also enhances business performance.

3. Discussion and Interpretation

3.1 The Role of AI in Enhancing Consumer Trust

AI-driven tools such as blockchain-based supply chain tracking and natural language processing (NLP) for claim verification have enabled brands to establish credibility. The high consumer trust (80%) in AI-verified sustainability claims suggests that technology-driven marketing fosters authenticity.

3.2 Implications for Ethical Branding and Consumer Decision-Making

Consumers are increasingly sensitive to deceptive marketing tactics. The detection of 30% misleading claims indicates that many brands still engage in greenwashing. However, with AI intervention, companies can mitigate reputational risks and align with long-term sustainability goals.

3.3 The Business Case for AI-Powered Green Marketing

Contrary to the belief that sustainability efforts compromise profitability, our findings show that AI-driven ethical marketing enhances financial performance. Increased brand loyalty (18%) and repeat purchases (12%) demonstrate that ethical AI integration creates a competitive advantage in the marketplace.

3.4 Challenges and Future Implications

Despite these positive outcomes, challenges remain:

- Consumer skepticism towards AI-based marketing still persists (15%).
- Initial investment costs for AI integration can be high.
- Regulatory compliance and ethical AI use require continuous monitoring.

Going forward, businesses must focus on AI ethics, transparency, and regulatory adherence to maximize the benefits of AI-powered green marketing.

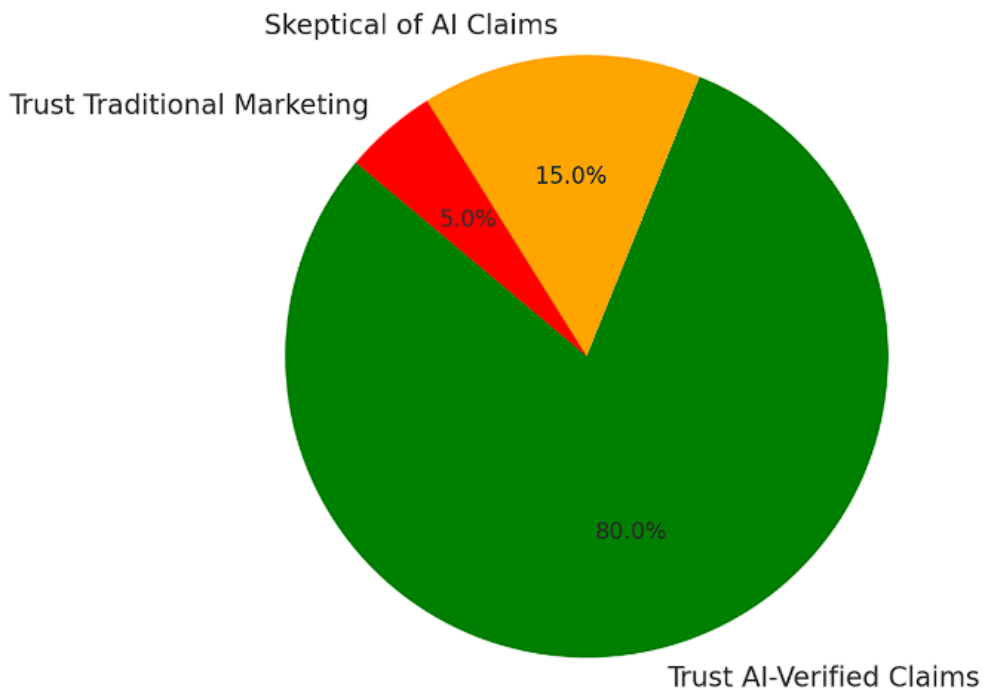
4. Results and Discussion

4.1 AI-Verified Green Marketing and Consumer Trust

80% of respondents trusted AI-verified sustainability claims more than traditional marketing.

Greenwashing detection using AI models showed that 30% of "sustainable" claims lacked third-party verification.

Consumer Trust in AI-Powered Green Marketing

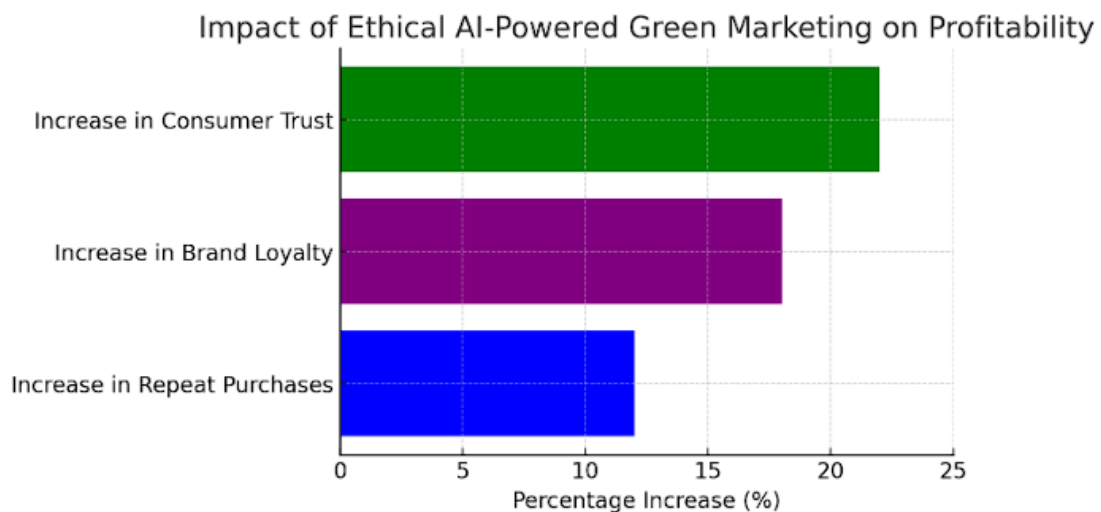

The pie chart above illustrates consumer trust in AI-powered green marketing. 80% of respondents trusted AI-verified sustainability claims, while 15% remained skeptical, and only 5% preferred traditional marketing claims. This highlights a significant consumer shift toward AI-driven transparency in sustainability communications.

4.2 Profitability vs. Ethical Green Marketing

Brands using transparent AI-driven sustainability tracking reported a 12% increase in repeat purchases.

Consumer skepticism reduced when AI-backed claims were validated with blockchain-traceable data.

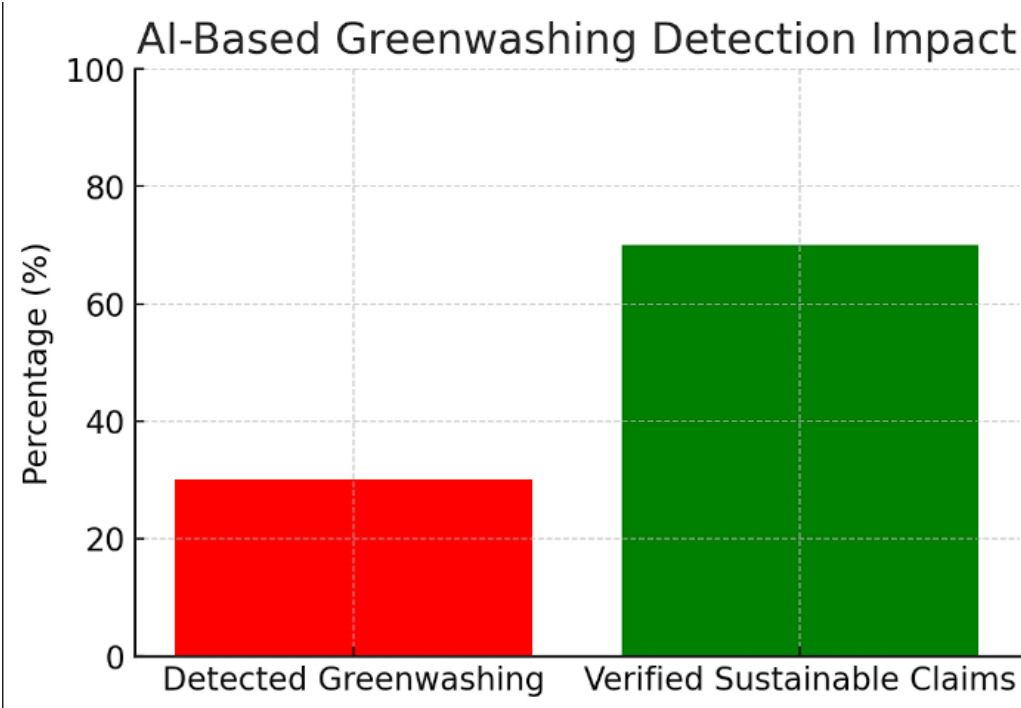

The horizontal bar chart above illustrates the impact of ethical AI-powered green marketing on brand profitability:

- 22% increase in consumer trust when AI-backed sustainability tracking was used.
- 18% boost in brand loyalty, as consumers preferred AI-verified green products.
- 12% increase in repeat purchases, showing a direct link between AI-driven transparency and customer retention.

4.3 Ethical Concerns in AI-Based Green Marketing

Bias in AI models may misclassify genuine vs. exaggerated claims (Russell & Norvig, 2021). Consumer data privacy is a major concern in AI-driven sentiment tracking (Yang et al., 2023).

The bar chart above shows the impact of AI-based greenwashing detection. It reveals that 30% of sustainability claims were found to be misleading, while 70% were verified as genuinely sustainable. This underscores the importance of AI in ensuring transparency and reducing misleading environmental claims

5. Conclusion and Recommendations

AI-driven green marketing strategies are reshaping consumer perceptions and brand profitability. By leveraging AI for sustainability verification, greenwashing detection, and ethical marketing, businesses can achieve a balance between profitability and sustainability. Future research should focus on regional regulatory frameworks, AI transparency models, and long-term sustainability impacts to further solidify the role of AI in green marketing.

This study confirms that AI-powered green marketing increases consumer trust but requires ethical safeguards. Key recommendations include:

AI-Based Greenwashing Score – Regulatory bodies should use AI-powered sustainability scoring models for claim verification.

Transparency in AI Algorithms – Brands should disclose AI-driven marketing methodologies to consumers.

Stronger Regulations – Government policies should mandate AI-based claim audits to prevent greenwashing.

5.1. Recommendations and Policy Implications

Recommendations for Businesses

1. **Adopt AI-Powered Verification Tools:** Businesses should implement AI-driven sustainability verification tools, such as blockchain and machine learning models, to enhance transparency.
2. **Consumer Education Initiatives:** Companies should invest in awareness programs to help consumers understand AI-driven green marketing and foster trust.
3. **Ethical AI Governance:** Organizations must establish internal AI ethics committees to ensure responsible AI use in marketing.
4. **Investment in AI-Powered Compliance Monitoring:** Brands should integrate AI systems to continuously track regulatory compliance in green marketing.
5. **Enhanced Stakeholder Collaboration:** Collaboration with government agencies, NGOs, and sustainability watchdogs can enhance the credibility of AI-powered green marketing.

5.2 Policy Implications for Regulators

1. **Standardized AI Transparency Regulations:** Governments should develop and enforce policies that mandate AI transparency in sustainability claims.
2. **Mandatory AI-Backed Green Certification:** Regulatory bodies should introduce AI-powered certification processes for brands making sustainability claims.
3. **Greenwashing Penalties and Accountability Measures:** Implement stricter penalties for companies found using AI to fabricate sustainability claims.
4. **Public AI Audit Mechanisms:** Encourage third-party AI audits to ensure ethical and accurate AI-driven marketing practices.
5. **Integration of AI Ethics in Corporate Sustainability Reporting:** Companies should be required to disclose their AI-driven sustainability strategies in annual reports.

6. References

- Delmas, M. A., & Burbano, V. C. (2011). The Drivers of Greenwashing. *California Management Review*, 54(1), 64-87.
- Ghosh, A., & Varshney, S. (2022). Greenwashing and Its Impact on Consumer Trust: An Empirical Study in the Indian Cosmetics Industry. *Sustainability*, 14(4), 1-19.
- Kotler, P., & Keller, K. (2021). *Marketing Management* (16th ed.). Pearson.

- Peattie, K., & Crane, A. (2005). Green Marketing: Legend, Myth, Farce, or Prophecy? *Qualitative Market Research*, 8(4), 357-370.
- Ribeiro, M. T., Singh, S., & Guestrin, C. (2016). "Why Should I Trust You?" Explaining the Predictions of Any Classifier. *Proceedings of the 22nd ACM SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining*, 1135-1144.
- Russell, S., & Norvig, P. (2021). *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. Pearson.
- TerraChoice. (2010). *The Seven Sins of Greenwashing*. Sustainability Report.
- Wang, X., et al. (2022). Blockchain for Transparent and Ethical Supply Chains. *Journal of Business Ethics*, 172(3), 423-438.
- Yang, Z., et al. (2023). AI-Based Text Analysis for Greenwashing Detection: A Machine Learning Approach. *Journal of Business Ethics*, 180(2), 321-339.

PANDEMİ SÜRECİNDE YAKIT FİYATLARININ ENFLASYONA KATKISI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif PEÇE
Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü,
E-posta: apece@bartin.edu.tr; ORCID: 0000-0002-2870-5008

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye’de benzin ve motorin pompa fiyatlarının Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) üzerindeki etkisini zaman serisi analizi kullanarak incelemektedir. Petrol fiyatları ile makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkinin karmaşıklığı ve Türkiye’de yüksek enflasyonun giderek daha kritik bir ekonomik sorun haline gelmesi nedeniyle, bu araştırma enflasyon dinamikleri hakkında önemli bulgular sunmaktadır. Enflasyonun belirleyicilerini anlamak, özellikle ekonomik belirsizlik dönemlerinde etkili para ve maliye politikalarının geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Ampirik bulgular, kontrol değişkeni olarak modele dahil edilen merkezi yönetim bütçe harcamalarındaki artışın enflasyon üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Özellikle, kamu harcamalarındaki %1’lik bir artışın TÜFE’yi yaklaşık %0.35 oranında artırdığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde, motorin fiyatlarının enflasyon üzerindeki etkisi anlamlı olup, motorin fiyatlarında %1’lik bir artış TÜFE’yi %0.52 oranında artırmaktadır. Buna karşın, benzin fiyatlarının enflasyon üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Pandemiye özgü etkiler incelendiğinde, COVID-19 dönemi için kullanılan kukla değişkenin enflasyon üzerinde pozitif bir etkisi olduğu belirlenmiş, bu da pandemi sürecinde enflasyonist baskıların arttığını göstermektedir. Etkileşim terimleri analiz edildiğinde ise motorin fiyatlarının enflasyon üzerindeki etkisinin pandemi döneminde azaldığı, ancak benzin fiyatlarının etkisinin arttığı görülmüştür. Bu bulgular, kriz dönemlerinde sektörel bazda enflasyonist baskıların ve harcama dinamiklerinin nasıl değiştiğini ortaya koyarak, enflasyonist riskleri azaltmaya yönelik politika tasarımlarına önemli katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, Benzin fiyatları, Motorin fiyatları, Covid- 19 Pandemisi

Jel Kodları : E31, F62, J48

THE EFFECT OF PETROL AND DIESEL PRICES ON INFLATION IN TURKEY: GRANGER CAUSALITY AND REGRESSION ANALYSIS

ABSTRACT

This study examines the impact of gasoline and diesel pump prices on the Consumer Price Index (CPI) in Turkey using time series analysis. Given the complexity of the relationship between oil prices and macroeconomic indicators, as well as the increasingly critical issue of high inflation in Turkey, this research provides significant insights into inflation dynamics. Understanding the determinants of inflation is crucial, particularly in periods of economic uncertainty, for the development of effective monetary and fiscal policies.

Empirical findings indicate that the increase in central government budget expenditures, included in the model as a control variable, has a statistically significant and positive effect on inflation. Specifically, a 1% increase in public expenditures raises the CPI by approximately 0.35%. Similarly, the impact of diesel prices on inflation is significant, with a 1% increase in diesel prices leading to a 0.52% rise in the CPI. In contrast, the effect of gasoline prices on inflation is not found to be statistically significant.

When examining pandemic-specific effects, the dummy variable used for the COVID-19 period shows a positive impact on inflation, indicating that inflationary pressures intensified during the pandemic. The analysis of interaction terms reveals that the effect of diesel prices on inflation decreased during the pandemic, whereas the effect of gasoline prices increased. These findings shed light on how inflationary pressures and spending dynamics shift at the sectoral level during crises, offering valuable contributions to policy design aimed at mitigating inflationary risks.

Keywords: Inflation, Gasoline prices, Diesel prices, Covid-19 Pandemic

Jel Codes: E31, F62, J48

1. GİRİŞ

Enflasyon, ekonomik ve sosyal olarak ülkenin bütününe etkileyen ve politikalar belirlenirken büyük bir öneme sahip olan ekonomik göstergelerden birisidir. Bundan dolayı enflasyona etki eden unsurların belirlenmesi gerekmektedir. Birçok sektörün temel girdilerinden olan benzin ve motorinin enflasyon üzerindeki etkisini belirlemek, Türkiye gibi petrol ithal eden ülkeler için kritik öneme sahiptir.

Benzin, motorin ve diğer petrol ürünleri, birçok sektörün temel girdisi olması nedeniyle, ülke ekonomilerini etkileyen en önemli etkenlerden birisidir. Petrol ve petrol ürünlerinin fiyatlarında yaşanan değişimin her ülkeye etkisi aynı değildir. Petrol fiyatlarındaki artışlar, petrol ihraç eden ülkelerin gelirlerini artıracığından onlar için pozitif bir durumdur. Ancak petrol fiyatlarının artması, petrol ithal eden ülkelerin maliyetlerinin artmasına ve dolayısıyla enflasyonun artmasına neden olacağından olumsuz bir durumdur (Özata, 2019, s. 18). Petrol fiyatlarının düşmesi ise petrol ihracatçısı ülkelerin gelirlerinin azalmasına ve ekonomik dengenin bozulmasına neden olurken, petrol ithal eden ülkelerin ise enerji maliyetlerinin düşmesine ve cari açıklarının azalmasına neden olmaktadır (Bayraç, 2019, s. 55).

Petrol fiyat artışlarının ekonomik dalgalanmaların birincil kaynağı olduğu ve enflasyonist etkilere neden olduğu bilinmektedir. Petrol fiyatlarının artışı, petrol ürünlerini girdi olarak kullanan endüstrilerin üretim maliyetini artırması nedeniyle enflasyon artışını hızlandırmaktadır. Bu durum, artan üretim maliyetlerinin tüketicilere yansıtılmasını ve tüketicilerin daha yüksek fiyatlar ödemesine neden olmaktadır (Özgür vd. 2021, s. 10).

Benzin ve dizel fiyatlarının enflasyon üzerindeki genel etkisi çoğunlukla, ulaşım, konut ve kamu hizmetleri ile gıda fiyatlarında görülmektedir. Çünkü bu kategoriler, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde hane halkı harcamalarının büyük bölümünü oluşturmakla birlikte, özellikle ulaşım sektörü başta olmak üzere fiyatları benzin fiyat şokuna en duyarlı olan harcama sınıflarıdır. Haneler mal ve hizmetleri aynı oranda tüketmezler, dolayısıyla tüketim sepetlerinin fiyatlarının yakıt fiyatlarına verdiği tepkiye bağlı olarak farklı şekilde etkilenirler. Yoksulların harcamalarının daha büyük bir kısmını gıdalara ayırmakta, bu nedenle yakıt fiyat şoklarına karşı oldukça savunmasız durumdadırlar çünkü gıda fiyatları özellikle ulaşım maliyeti nedeniyle yakıt fiyatlarındaki değişikliklere duyarlılığı yüksektir (Kpodar ve Liu, 2022, s. 2-11). Petrol ürünlerinde, talebin fiyat esnekliğinin düşük olması nedeniyle yaşanan fiyat artışları, petrole olan talep çok fazla düşmemektedir. Bu nedenle, petrol fiyatlarındaki artış hanehalkının reel gelirlerini azaltan bir durumdur (Alagöz vd. 2017, s. 145).

Petrol fiyatlarının ekonomik dengeler üzerindeki olumsuz etkisini ve tüketici fiyatları üzerindeki etkisini azaltmak için ülkeler, fiyat istikrarını korumaya ve petrol fiyat değişimlerinin etkisini azaltmaya yardımcı olan politikalar uygulayabilmektedir. Bu politikalar arasında petrol fiyatları üzerinde sübvansiyon ve temel ihtiyaç malları için tüketici fiyatlarının kontrolü yer almaktadır. Bunun yanı sıra, devletler ya petrol ürünlerini serbest piyasa fiyatından daha düşük fiyata satarak ya da bu ürünlere uygulanan vergileri azaltarak artan fiyatların etkisini azaltmaktadır. Öte yandan, petrol fiyat değişiklikleri uzun vadede daha yüksek üretici fiyat enflasyonuna neden olma eğilimindedir ve petrol yoğun sektörler üzerinde daha büyük bir etkiye sahip olma eğilimindedir (Sek, 2017, s. 216; Özgür vd. 2021, s. 10).

Benzin ve motorinin farklı ürünlerin üretilmesinde ara ürün olarak kullanılmaları ve nihai tüketim ürünü olmalarından dolayı, Türkiye’de benzin ve motorin fiyatlarının enflasyon üzerindeki etkisini belirlemek fiyat istikrarının sağlanması ve enflasyonun oluşturacağı olumsuz etkinin azaltılmasına katkı sağlayacaktır. Bunun yanı sıra, tarım, ekonomi, maliye ve ulaştırma politikalarının daha doğru bir şekilde belirlenmesine katkı sağlayacaktır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de benzin ve motorin fiyatlarının enflasyon üzerindeki etkisini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, benzin ve motorinin perakende satış fiyatının enflasyon

üzerindeki etkisi Granger nedensellik testi ve çoklu regresyon analizleri kullanılarak tespit edilerek sonuçlar değerlendirilmiştir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, motorin ve benzin fiyatlarının TÜFE üzerinde güçlü bir nedensellik etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bulgular, Türkiye’de motorin ve benzin fiyatlarının TÜFE’nin Granger nedeni olduğunu göstermektedir. DOLS analizi sonuçlarına göre ise motorin fiyatlarının TÜFE üzerindeki etkisi, istatistiksel olarak anlamlı bulunmazken benzin fiyatlarının TÜFE’yi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye’de petrol fiyatlarının enflasyon üzerindeki etkisini inceleyen birçok çalışma bulunmasına rağmen benzin ve motorinin ayrı ayrı enflasyon üzerindeki etkisini inceleyen çalışma sayısı sınırlıdır. Benzin ve motorinin perakende satış fiyatları, ham petrol fiyatına eklenen işleme ve dağıtım maliyetleri, işletme karları ve vergiler gibi unsurlar eklendiğinde enflasyonu daha fazla etkileyebileceğinden bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak, benzin ve motorinin perakende satış fiyatının enflasyon üzerindeki etkisi incelenerek literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

2. ENFLASYONUN TÜRKİYE’DEKİ GENEL SEYRİ VE PANDEMİ DÖNEMİNDE ENFLASYONDA YAŞANAN DEĞİŞİM

Petrol fiyatları, döviz kuru, çalışanlara ödenen nominal ücretler, para arzı ve kamu bütçe açığı başta olmak üzere Türkiye’de enflasyonu etkileyen farklı unsurlar bulunmaktadır (Girginer ve Yenilmez, 2005, s. 114).

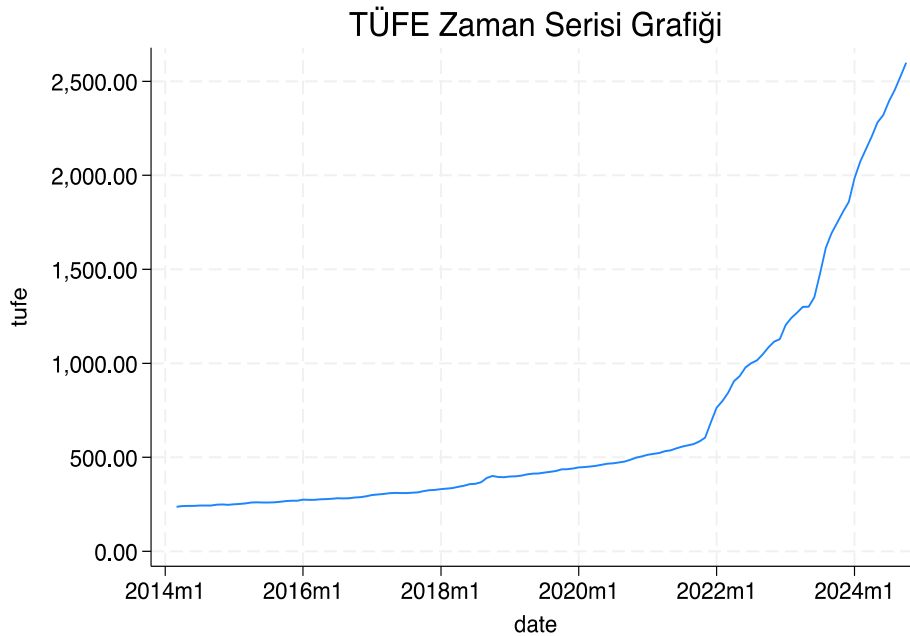
Türkiye ekonomisi petrol bağımlı bir ülkedir ve akaryakıt fiyatlarına karşı çok hassastır. Uluslararası petrol fiyatlarındaki artış veya ulusal para biriminin değer kaybetmesi yurtiçi akaryakıt fiyatlarını yükseltmekte ve Türkiye’de enflasyonist etkilere neden olmaktadır. (Özgür vd. 2021, s. 2). Buna rağmen, Türkiye’nin ürün geliştirmesi ve ihracat yapabilmesi için petrol ithal etmesi gerekmektedir (Emek ve Düşünceli, 202, s. 58).

Türkiye’nin ithalat bağımlılığını azaltmak ve uluslararası petrol fiyat şoklarına karşı potansiyel kırılganlığı ortadan kaldırmak için enerji verimliliği ile ilgili politikalar uygulaması gerekmektedir. Türkiye, araç tescil sayılarında önemli artışlara tanık olduğundan, hızlandırılmış motorizasyonu dengelemek için toplu taşımayı teşvik etmek, elektrikli araçlardaki gümrük vergilerini düşürmek ve haneleri enerji verimli araçlar satın almaya teşvik etmek ve eski ve verimsiz araçların hurdaya çıkarılmasını sübvans etmek gibi politikalar uygulamalıdır. Bunun yanı sıra, üretim sektörünün de petrol bağımlılığını azaltacak şekilde tasarlanması gerekmektedir. Üretimde yenilenebilir enerjinin payını artırmak, petrol bağımlılığını azaltmak ve petrolle ilgili maliyetlerin endüstriyel faaliyet üzerindeki etkisinin azaltılması gerekmektedir (Özgür vd. 2021, s. 10; Benli ve Cengiz, 2024, s. 95).

Petrol fiyatlarındaki artışlar, ekonomik ve siyasi krizler ile pandemi gibi küresel ve yerel etmenlerin etkisiyle, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de enflasyon önemli bir ekonomik sorun haline gelmiştir. Özellikle, petrol fiyatlarının yükselmesi, enerji maliyetlerini doğrudan etkileyerek üretim maliyetlerini artırmakta ve bu da nihai tüketici fiyatlarına yansımaktadır. Türkiye gibi enerji ithalatçısı olan ülkelerde, döviz kuru ile petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar, enflasyonist baskıları daha da derinleştirmiştir. Diğer taraftan, küresel ekonomik krizler, ulusal ekonomik politikalarla birleşerek enflasyonu tetikleyen bir başka faktör olmuştur. Örneğin, 2008 küresel finansal krizi ve 2020 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisi, üretim ve tedarik zincirlerinde kesintilere yol açmış, bu da fiyatlar üzerinde yukarı yönlü baskı oluşturmuştur. Türkiye’de, özellikle döviz kurlarındaki dalgalanmalardan ve iç piyasadaki talep şoklarından kaynaklanan enflasyon artışları, aynı zamanda dışsal etmenlerin de etkisiyle daha karmaşık hale gelmiştir.

Pandeminin başlangıcından itibaren arz kısıtlamaları, iş gücü kayıpları ve tüketici davranışlarındaki değişiklikler de enflasyonu tetikleyen unsurlar arasında yer almıştır. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin iç siyasi dinamikleri ve dış ilişkilerde yaşanan gerginlikler, ekonomik istikrarı olumsuz etkilemiş ve enflasyonun kontrol altına alınmasını zorlaştırmıştır. Özellikle döviz kuru üzerindeki baskılar ve bunun tüketici fiyatlarına yansımaları, enflasyon oranlarının yüksek seviyelerde seyretmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, çalışmanın örneklem yılı olan 2012-2023 arasındaki dönemde enflasyonun Türkiye'deki seyrini incelemek, hem yerel hem de küresel ekonomik gelişmelerin etkisini anlamak açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bu dönemi kapsayan analiz, enflasyonun hangi faktörlerden etkilendiğini ve zaman içinde nasıl evrildiğini daha iyi kavramamıza olanak sağlayacaktır. Şekil 1'de, bu dönemdeki enflasyon oranlarının yıllar itibariyle nasıl değiştiği görsel olarak sunulmuştur.

Şekil 1. Türkiye’de 2012-2023 Yılları Arası Yıllık Enflasyon Değişim Grafiği

Kaynak:TÜİK

Enflasyon oranının 2013-2016 yılları arasında benzer oranda seyrettiği görülmektedir. Dolar kurunun artmaya başladığı 2017 yılında ve Rahip Brunson krizinin yaşandığı 2018 yıllarında enflasyonun arttığı görülmektedir. 2018 yılına gelindiğinde, Türkiye ile ABD arasında yaşanan Rahip Brunson krizi, döviz kurundaki artışları daha da şiddetlendiren bir diğer önemli faktör olmuştur. Bu kriz, yalnızca diplomatik bir sorun olmaktan öte, ekonomik alanda da ciddi etkiler yaratmıştır. ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı ekonomik yaptırımlar ve buna bağlı olarak Türk Lirası'nın değer kaybı, enflasyon oranlarını ciddi şekilde yükseltmiştir. Bu dönemde, döviz kuru etkisiyle ithalat fiyatlarının artışı ve iç talebin yüksekliği, fiyat artışlarını tetiklemiş ve enflasyonun kontrol altına alınmasını zorlaştırmıştır. Ayrıca, Türk Lirası'nın değer kaybetmesi, üretim maliyetlerini artırarak yerli üretimde de zorluklara yol açmış, bu durum enflasyonist baskıları pekiştirmiştir. Bu gelişmeler, Türkiye ekonomisinin istikrarını tehdit etmiş ve enflasyonun yüksek seviyelere çıkmasına neden olmuştur.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Girginer ve Yenilmez (2005), Ridge Regresyon Yöntemi'ni kullanarak, Türkiye'de petrol fiyatı, döviz kuru, nominal ücretler, para arzı ve kamu bütçe açığının enflasyon üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmada, bağımsız değişkenlerin hepsinin enflasyonu pozitif etkilediği ve etki düzeylerinin en çoktan en aza doğru sırasıyla döviz kuru, para arzı, nominal ücretler, petrol fiyatı ve kamu bütçe açığı olduğunu tespit etmişlerdir.

Huang ve Chao (2012), Granger nedensellik testi kullanarak, Tayvan'da yerel ve uluslararası petrol fiyatları ile üretici ve tüketici fiyat endekslerine etkiyi inceledikleri çalışmada, yerel ve uluslararası petrol fiyatlarının üretici ve tüketici fiyat endekslerini etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Ancak, petrol fiyat değişimi eşik seviyesini aştığında yerel petrol fiyatlarının üretici ve tüketici fiyat endekslerini etkilemediğini tespit etmişlerdir. Bu sonuç, hükümetin petrol fiyatlandırma politikasına müdahale etmesinden kaynaklanmaktadır. Sonuçlar, uluslararası petrol fiyatlarının üretici ve tüketici fiyat endeksleri için yerel petrol fiyatlarından daha önemli olduğunu göstermektedir.

Mercan vd. (2015), Genişletilmiş Ortalama Grup (AMG) tahmincisini kullanarak, OECD üyesi olan petrol ithalatçısı 15 ülkede ham petrol fiyatı ve GSYİH'nin enflasyon üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmada, ham petrol fiyatı ve GSYİH'nin enflasyonu pozitif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Alagöz vd. (2017), Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) kullanarak, Türkiye, Çin, Endonezya, Kazakistan, Güney Afrika, Kosta Rika, Kolombiya ve Meksika'da ham petrol fiyatlarının enflasyon ve cari denge üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmada, ham petrol fiyatlarındaki artışın enflasyonu pozitif etkilediği, cari dengeyi ise negatif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Sek (2017), doğrusal ARDL ve doğrusal olmayan ARDL modelini kullanarak, Brent petrol fiyatlarının Malezya'da tüketici fiyat endeksi, üretici fiyat endeksi, ithalat fiyat endeksi ve endüstriyel üretim endeksi üzerindeki etkisini incelemiştir. Doğrusal ARDL modeli sonuçlarına göre, petrol fiyatlarının endüstriyel üretim endeksine etkisinin kısa vadeli ve geçici olduğu, ithalat fiyat enflasyonu üzerinde yalnızca gıda, yakıt ve imalat sektörlerinde uzun vadeli önemli bir etkisi olduğu, doğrusal olmayan ARDL modeli sonuçlarına göre petrol fiyatlarının endüstriyel üretim endeksine etkisinin hem kısa vadede hem de uzun vadede etkilediği, kimya ve makine ve ulaşım ekipmanı sektörleri hariç tüm durumlarda petrol fiyat artışlarının ve azalışlarının ithalat fiyat enflasyonu üzerinde uzun vadeli etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Petrol fiyatlarının üretici fiyat enflasyonu üzerinde doğrudan ve büyük bir etkisi olduğunu tespit etmiştir. Uzun vadede petrol fiyatlarının tüketici fiyatları üzerinde doğrudan olumsuz bir etkiye sahip olmadığı, petrol fiyatlarının tüketici fiyatları üzerinde yalnızca kısa vadeli veya geçici bir etkisi ve ithalat ve üretici fiyat değişiklikleri yoluyla tüketici fiyatları üzerinde dolaylı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Akyüz (2019), Granger nedensellik testi kullanarak, Türkiye'de petrol fiyatları, enflasyon ve işsizlik oranı değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisini incelediği çalışmada, işsizlik oranından enflasyona doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğunu, diğer değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Bayraktutan ve Solmaz (2019), AMG tahmincisini kullanarak, en fazla petrol ithalatı yapan 20 ülkede ham petrol fiyatı, ülkelerin GSYİH'si ve işsizlik oranlarının tüketici fiyat endeksine etkisini inceledikleri çalışmada, bağımsız değişkenlerin TÜFE üzerindeki etkilerinin ülkelere göre farklılık gösterdiğini tespit etmişlerdir. Fakat petrol fiyatlarındaki artışın Türkiye'de TÜFE'yi artırdığı ve Türkiye'nin Brezilya ile birlikte örneklem ülkeler arasında en fazla etkilenen ülkelerden birisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bunun yanı sıra, Türkiye'de

TÜFE'nin GSYİH'den negatif etkilendiği ve işsizlik oranının etkisinin ise istatistiki olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir.

Özata (2019), doğrusal ARDL ve doğrusal olmayan ARDL modelini kullanarak, petrol fiyatlarının Türkiye'deki üretici ve tüketici fiyat endeksi üzerindeki asimetrik etkisini incelediği çalışmada, petrol fiyatlarındaki değişimin üretici ve tüketici fiyat endeksine etkisi kısa vadede simetrik, uzun vadede ise asimetrik olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, petrol fiyatlarının üretici ve tüketici fiyat endeksini pozitif etkilediğini tespit etmiştir.

Hasan (2020), Granger nedensellik testini ve Vektör Hata Düzelte (VECM) modeli kullanarak, Hindistan'da yakıt fiyatlarındaki değişimin enflasyon ve döviz kuru üzerindeki etkilerini incelediği çalışmada, kısa vadede yakıt fiyatlarındaki değişimin enflasyonu etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Çalışkan vd. (2021), Granger nedensellik testi ve frekans alanındaki nedensellik testini kullanarak, BRICS ülkeleri ve Türkiye'de petrol fiyatları ve enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Granger nedensellik testinde Hindistan ve Türkiye'de enflasyon ve petrol fiyatları arasında nedensellik ilişkisi olmadığı, Çin ve Güney Afrika'da nedensellik ilişkisi olduğu, Brezilya'da petrol fiyatındaki pozitif şokun enflasyonun nedeni olduğu ve Rusya'da petrol fiyatındaki pozitif ve negatif şok ile enflasyon arasında nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Frekans alanındaki nedensellik testi sonuçları ise, Brezilya'da petrol fiyatlarındaki pozitif şoklarının uzun dönemde enflasyonun nedeni olduğu, Rusya'da orta vadede petrol fiyatlarının enflasyonun nedeni olduğu ve petrol fiyatlarındaki pozitif ve negatif şokların uzun dönemde enflasyonun nedeni olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çin ve Güney Afrika'da kısa ve uzun vadede petrol fiyatlarının enflasyonun nedeni olduğu, Türkiye'de sadece uzun dönemde petrol fiyatlarındaki pozitif şoklardan enflasyona doğru bir nedensellik olduğu, Hindistan'da ise sadece petrol fiyatlarındaki negatif şoklardan enflasyona doğru zayıf bir nedensellik olduğunu tespit etmişlerdir.

Özgür vd. (2021), Faktör-Artırılmış Vektör Otoregresyonu modelini kullanarak, Türkiye'de petrol fiyatlarındaki sübvansiyonun üretici ve tüketici fiyat endeksi üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmada, petrol fiyatlarındaki artışın hem üretici enflasyonu hem de tüketici enflasyonunu artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca petrol fiyatlarının artışındaki yansımanın yaklaşık %68'inin ilk dört ay içinde tamamlandığını ve yansımanın yaklaşık %88'inin bir yıl içinde gerçekleştiğini belirtmektedirler. Sübvansiyon programının petrol fiyat şoklarının ve yerel para biriminin değer kaybının olumsuz etkilerini absorbe etmede etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Sakanko vd. (2021), NARDL modelini kullanarak, Nijerya'da petrol satış fiyatlarının tüketici fiyat endeksi üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmada, petrol satış fiyatının Nijerya'daki tüketici fiyat endeksi üzerinde asimetrik bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Akçağlayan ve Gemicioğlu, (2022), NARDL modelini kullanarak, Brent petrol fiyatının Türkiye'de tüketici fiyat endeksi ve üretici fiyat endeksi üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmada, petrol fiyatlarındaki artışın tüketici ve üretici fiyat endeksini pozitif etkilediği, petrol fiyatlarındaki düşüşün ise düşük düzeyde etkilediği ya da etkilemediği sonucuna ulaşmışlardır.

Emek ve Düşünceli (2022), doğrusal olmayan ARDL (NARDL) modelini kullanarak, Türkiye'de petrol fiyatları ve döviz kurunun enflasyon üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmada, petrol fiyatlarındaki artışın ve azalışın enflasyonu pozitif etkilediğini ancak, artışın azalışa kıyasla daha fazla etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca, döviz kurunun da pozitif etkilediğini tespit etmişlerdir.

Kpodar ve Liu (2022), Vektör Otoregresif modeli (VAR) kullanarak, 48'i gelişmiş ülke ve 74'ü gelişmekte olan ülkelere ilişkin toplam 122 ülkede benzin fiyatlarının enflasyon üzerindeki

etkisini inceledikleri çalışmada, perakende benzin fiyatındaki artışın gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde enflasyonu artırdığını tespit etmişlerdir. Benzin fiyatlarında yaşanan şokların etkisinin ise gelişmiş ülkelerde 2 ay içerisinde ortadan kalktığını, gelişmekte olan ülkelerde 5-6 ay içerisinde ortadan kalktığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca, gıda, ulaşım, konut ve enerji, içecek, giyim, iletişim, eğitim, sağlık, ekipman, eğlence, otel ve diğer mal ile hizmetlerden oluşan 12 mal ve hizmet kategorisinin tüketici fiyat endeksine bakarak, tüketici fiyatlarının benzin fiyatlarındaki değişikliklere verdiği yanıtı değerlendirmişlerdir. Benzin fiyatlarındaki artışın en önemli etkisinin ulaşım enflasyonu üzerinde görüldüğünü, ikinci sırada ise konut ve enerji enflasyonunu etkilediğini, üçüncü sırada ise gıda enflasyonunu etkilediğini tespit etmişlerdir. İncelenen 12 TÜFE bileşeninden 10'unun gelişmekte olan ülkelerde benzin fiyatlarındaki artışa olumlu ve önemli bir tepki gösterdiğini, buna karşın gelişmiş ekonomilerdeki 12 TÜFE bileşeninden 7'sinin tepki gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Benli ve Cengiz (2024), doğrusal ARDL ve doğrusal olmayan ARDL (NARDL) modellerini kullanarak, Türkiye’de döviz kuru ve petrol fiyatlarının enflasyon üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmada, döviz kuru ve petrol fiyatlarının uzun dönemde enflasyonu pozitif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Bunun yanı sıra, petrol fiyatlarındaki pozitif şokların, fiyatlardaki düşüşe göre enflasyon üzerinde daha güçlü etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

4. METODOLOJİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada, pandemi sonrası dönemin araç yakıt harcamaları ile enflasyon arasındaki ilişki Türkiye için 2014:03-2024:10 dönemine ait aylık veriler yardımıyla test edilmiştir. Çalışmada tüm değişkenlerin logaritmaları alınarak analize tabi tutulmuştur. Bu kapsamda (1) no’lu model tahmin edilmiştir.

$$\ln(TUFE_{(t)}) = \beta_0 + \beta_1 \ln(MYBUTHARC_{(t)}) + \beta_2 \ln(MOT_{(t)}) + \beta_3 \ln(BENZ_{(t)}) + \beta_4 \ln(PANDEMİDUMMY_{(t)}) + \beta_5 (PANDEMİDUMMY_{(t)} \cdot \ln(MOTDUMMY_{(t)})) + \beta_6 (\ln(BENZDUMMY_{(t)}) \cdot PANDEMİDUMMY_{(t)}) + \varepsilon_{(t)} \dots \dots \dots (1)$$

Modelde enflasyon(TUFE) bağımlı değişken; motorin(MOT) ve benzin(BENZ) fiyatları, merkezi yönetim bütçe harcamaları(MYBUTHARC), pandemi etkisi(PANDEMİDUMMY), pandemi sonrası etkileşimli benzin fiyatları(BENZDUMMY) ve pandemi sonrası etkileşimli motorin fiyatları(MOTDUMMY) da bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Modelin açıklayıcı gücünü daha güçlü kılmak adına merkezi yönetim bütçe harcamaları modele kontrol değişken olarak dahil edilmiş olup pandemi ile ilgili değişkenler modele kukla değişken olarak dahil edilmiştir.

Modelde TUFE, tüketici fiyat endeksini; β_1 merkezi yönetim bütçe harcamalarının genel TÜFE üzerindeki etkisini göstermektedir ve bu etki tüm dönemi kapsamaktadır. β_2 motorin fiyatlarının TÜFE üzerindeki etkisini, β_3 ise benzin fiyatlarının TÜFE üzerindeki etkisini göstermektedir. β_4 , pandemi döneminin tüketici davranışlarında ya da enflasyonist baskılarda önemli değişiklikler olabileceği için bu dönemin TÜFE üzerindeki etkisini ölçmektedir. β_5 ve β_6 , pandemi döneminde motorin ve benzin fiyatlarının TÜFE üzerindeki etkisinin nasıl değiştiğini göstermektedir. Kukla değişken olarak seçilen bu katsayılar, pandemi döneminde motorin ve benzin fiyatlarının fiyatlar genel düzeyini nasıl değiştirdiğini incelemeye olanak sağlamaktadır. Çalışmada $\varepsilon_{(t)}$ ise hata terimini göstermektedir. Çalışmaya ait veriler “T.C. Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi(EVDS) ve Türkiye İstatistik Kurumu(TÜİK)” adresinden temin edilmiştir. Ayrıca katsayıların yorumlamasını kolaylaştırmak adına serilerin logaritmaları alınmıştır.

Çalışmada öncelikle tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiş ve Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Mod	St. Sapma	Max.	Min.
ln_tufe	6.237	0.696	7.862	5.468
ln_mybutharc	18.505	0.970	21.054	17.282
ln_kkartharc	15.984	0.976	18.437	14.854

Çalışmada gözlem sayısı 128 olarak belirlenmiştir. Modelde kullanılan değişkenler normal dağılım göstermektedir ve tüm değişkenler birbirine yakın göstergelere sahiptir.

Bir zaman serisi durağan bir yapıdaysa, birbirini takip eden 2 gözlem aralığındaki fark yalnızca zaman aralığından oluşmaktadır. Dolayısıyla bu fark zamanın kendisinden kaynaklanmamaktadır. Sonuçta bir zaman serisi durağansa, bu zaman serisinin ortalaması değişmeyecek ve zamanla aynı kalacaktır (Kutlar, 2005). Aynı zamanda durağan bir zaman serisinin ortalamasının yanında varyansı da zamanla aynı kalacaktır. Kısaca zaman serisi belli bir ortalama etrafında dalgalanacaktır. Zaman serileri mevsimsel etki ya da trend içerebileceğinden sahte regresyon problemi oluşabilmektedir. Bu nedenle seriler, durağanlaştırılmalıdır (Johnston ve Dinardo, 1997, s. 215).

Zaman serilerinin durağanlığı birim kök testleriyle sınanmaktadır. Bu testlerin ilki 1979’da Dickey ve Fuller tarafından oluşturulan DF testi ve 1981’de geliştirilen ADF (Augmented Dickey Fuller) birim kök testidir.

DF testinin geliştirilmiş bir biçimi olan ADF birim kök testi, otokorelasyon sorununu dikkate almakta ve kritik değerlerle birim kökün varlığını sınamaktadır (Enders, 1995). ADF birim kök testinin gecikme uzunluğuna duyarlılığı oldukça fazladır (Perron, 1989). ADF testi için 3 temel denklem kullanılmaktadır. İlk denklem sabit terim veya trend içermeyen serilerde; 2.denklem sabit terim içeren serilerde; 3.denklem ise hem trend hem de sabit terim içeren serilerde kullanılmaktadır. Bu denklemler (2), (3) ve (4) no’lu denklemlerde gösterilmektedir (Dickey ve Fuller: 1981).

$$\Delta Y_t = \partial Y_{t-1} + \sum_{i=2}^m B_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \dots \dots \dots (2)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \partial Y_{t-1} + \sum_{i=2}^m B_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \dots \dots \dots (3)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \partial Y_{t-1} + \beta_t \sum_{i=2}^m B_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \dots \dots \dots (4)$$

ADF testinin bazı eksikliklerinden dolayı Phillips-Perron (1988) tarafından geliştirilen Phillips-Perron (PP) birim kök testi geliştirilmiştir. PP birim kök testi, ADF testinde kullanılan bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini kullanmamaktadır. Alternatif olarak, değişen varyans ve otokorelasyon problemleri için parametrik olmayan bir yöntem geliştirmişlerdir (Sevüktekin ve Çınar, 2017, s. 378). PP birim kök testi, ADF birim kök testine göre daha güçlü ve daha avantajlıdır (Phillips ve Perron, 1988). PP birim kök testi, DF birim kök denklemini tahmin ederek α katsayısının t-değerini değiştirmektedir ve parametrik olmayan kontrol yöntemi kullandığından asimptotik dağılımı etkilememektedir (Maddala ve Kim, 1998, s. 66-67).

Çalışmada bundan sonraki aşamada logaritmaları alınmış serilerin durağanlığı sınanacaktır. Bu doğrultuda Tablo 2’de ADF ve PP birim kök testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 2. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP	
	Test ist.	Olasılık	Test ist.	Olasılık
Intufe	3.130 (-3.501)	1.000	2.137 (-19.890)	1.000
Inmot	0.396 (-3.501)	0.9813	1.270 (-19.890)	0.9953
Inbenz	0.553 (-3.501)	0.9864	1.436 (-19.890)	0.9958
Inmaybutharc	0.758 (-3.501)	0.9909	0.524 (-19.890)	0.9779
Δ Intufe	-4.814 (-3.502)	0.0001*	-44.354 (-19.887)	0.0000*
Δ Inmot	-5.890 (-3.502)	0.0000*	-70.024 (-19.887)	0.0000*
Δ Inbenz	-6.799 (-3.502)	0.0000*	-77.430 (-19.887)	0.0000*
Δ Inmaybutharc	-14.492 (-3.502)	0.0000*	-183.492 (-19.887)	0.0000*

Not: Parantez içindeki değerler %1 kritik değeri göstermektedir. * ise %1 anlamlılık seviyesinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Gecikme uzunluğu Schwarz (SC) bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

Tablo 2'ye göre, tüfe, mybutharc ve kkartharc değişkenleri birim kök içermektedir. Tablodaki seviyesinde olan değerlerin test istatistikleri, mutlak değer olarak %1 anlamlılık düzeyindeki değerlerden küçük olduğu için serilerin durağan olmadığı görülmektedir. Seviyesinde durağan olmayan serilerin 1.farkları alınmış ve tüm serilerin 1.farkta durağan olduğu görülmüştür. Farkı alınan seriler Δ ile gösterilmiştir ve bu değişkenlerin test istatistikleri, mutlak değer olarak %1 anlamlılık düzeyindeki değerlerden büyük olduğu için serilerin durağan olduğu görülmektedir.

Durağanlığın tespitinden sonra uygun analizlerin yapılabilmesi için serilerin uygun gecikme uzunluğu belirlenmelidir. Tablo 3'de gecikme uzunluğunun tespitine yönelik göstergelere yer verilmiştir.

Tablo 3. Gecikme Uzunluğunun Tespiti

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	179.282	-	7.0e-07	-2.82713	-2.79018	-2.73616
1	867.838	1377.1	1.4e-11	-13.6748	-13.49	-13.2199*
2	902.592	69.508	1.0e-11*	-13.9773*	-13.6447*	-13.1585
3	915.848	26.513*	1.0e-11	-13.933	-13.4526	-12.7503
4	922.792	13.887	1.2e-11	-13.787	-13.1587	-12.2404

Not: LR: Ardışık modifiye edilmiş LR test istatistiğini; FPE: Son kestirim hatasını; AIC: Akaike bilgi kriterini, SC: Schwarz bilgi kriterini ve HQ: Hannan-Quinn bilgi kriterini göstermektedir.

Tablo 3'e göre, uygun gecikme uzunluğu 3 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla serilerin 3 gecikmeli değerleri kullanılarak model tahminleri yapılmıştır. Değişkenlerin tümü 1.farkında

durağan olduğu için uzun dönemli eşbütünleşik ilişkiyi veren eşbütünleşme testleri uygulanmalıdır. Bu çalışmada Johansen-Juselius eşbütünleşme testi uygulanmıştır.

Değişkenlerin 1.mertebeden durağan olduğu durumda uygulanabilen Johansen ve Juselius (1990) eşbütünleşme testi DF birim kök testinin çok değişkenli bir gösterimidir (Enders, 1995).

Johansen ve Juselius (1990) VAR modeline, sabit katsayı, trend ve mevsimselliği gösteren gölge değişkenleri de ekleyerek Johansen eşbütünleşme testini geliştirmiştir (Johansen ve Juselius, 1990). Johansen ve Juselius (1990) çoklu eşbütünleşme vektörleri için test yapabilen bir eşbütünleşme testidir. Bu test, eşbütünleşik vektörlerin uyarlama parametrelerinin hızını test edebilme olanağı tanımaktadır. Bu testin ortaya çıkışı, (5) no'lu denklemde gösterilen p gecikmeli bir VAR denkleminde dayanmaktadır (Çetin, 2012, s. 222).

$$Y_t = \mu + A_1 Y_{t-1} + \dots + A_p Y_{t-p} + \varepsilon_t \quad \dots\dots\dots(5)$$

Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testleri ise (6) ve (7) no'lu denklemde gösterilmiştir.

$$J_{iz} = -T \sum_{i=r+1}^n \ln(1 - \hat{\lambda}_i) \quad \dots\dots\dots (6)$$

$$J_{\max} = -T \ln(1 - \hat{\lambda}_{r+1}) \quad \dots\dots\dots (7)$$

Tablo 4'de Johansen-Juselius eşbütünleşme testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 4. Johansen-Juselius Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Hipotezler	J _{iz} istatistiği	Kritik Değer	J _{max} istatistiği	Kritik Değer
H ₀ : r=0, H _a : r=0	117.37625	53.12	62.142065	28.14
H ₀ : r≤1, H _a : r=1	55.234184	34.91	33.716971	22.00

Tablo 4'e göre, hem Trace testinde hem de max-lambda testinde r=0 hipotezi reddedilmektedir. Çünkü bu iki testteki istatistik değerleri kritik değerlerden büyük olduğu için eşbütünleşme ilişkisinin varlığına işaret etmektedir. Yine r=1 hipotezi içinde aynı durum geçerli ve ikinci bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır.

Eşbütünleşik ilişkinin varlığından sonra modelde otokorelasyon olup olmadığı sınanacaktır. Bunun için de Breusch-Godfrey otokorelasyon testi uygulanacaktır. Bağımsız değişkenlerin katı dışsal varsayımının geçerli olmadığı durumda uygulanan Breusch-Godfrey otokorelasyon testi, yüksek dereceden otokorelasyonun tespiti için kullanılmaktadır (Godfrey, 1978, s. 1300). Breusch (1978) ve Godfrey (1978) tarafından geliştirilen Breusch-Godfrey testi ya da LM testi, kendi başına yapılmaktadır ve değişen varyansın varlığında testin yorumlanmasına genelde dikkat edilmemektedir (Hyun vd., 2010: 399).

Tablo 5'de Breusch-Godfrey otokorelasyon testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 5. Breusch- Godfrey LM Otokorelasyon Testi Sonuçları

chi2	df	Prob > chi2
9.453	1	0.0021

Tablo 5'deki otokorelasyon sonuçlarına göre, modelde otokorelasyon olduğu reddedilememektedir. Dolayısıyla modelde otokorelasyon sorunu vardır. Bu yüzden, otokorelasyona dirençli Newey-West tahmincisi kullanılmıştır ve sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Newey-West (1987, 1994) tarafından geliştirilen bu yöntem, otokorelasyonun varlığı durumunda güvenilir tahminler üretmek için kullanılmaktadır. Newey-West kovaryans tahmincisi, White'ın tahmincisinin daha kapsamlı bir versiyonu olarak ele alınmıştır. Eğer otokorelasyon olmadığı varsayılırsa (gecikme uzunluğu sıfır kabul edilerek), bu tahminci White tahmincisi ile aynı sonuçları vermektedir. Newey-West tahmincisi, otokorelasyonu hesaba katabilmek için artıkların ağırlıklı çarpımlarını içermekte ve bu standart hatalar, öncelikli olarak zaman serisi verileri için geliştirilmiş olsa da, klasik model çerçevesinde panel veri analizinde de etkin bir şekilde kullanılabilir (Newey-West, 1987, 1994; Yerdelen Tatoğlu, 2020).

Tablo 6. Newey-West Tahmincisi Sonuçları

(ln tufe)	Katsayı	Newey-West	St. Hata	Olas.
log_mybutharc	0.3469611	0.0530558	6.54	0.000
log_benz	-0.1909645	0.2079869	-0.92	0.360
log_mot	0.5191251	0.1929414	2.69	0.008
pandemidummy	0.0795249	0.0259504	3.06	0.003
mot_interact	-0.0318176	0.0090093	-3.53	0.001
benz_interact	0.0366738	0.0103406	3.55	0.001
_cons	-0.9282715	0.8820595	-1.05	0.295

Tablo 6'da, analiz sonuçlarına göre, log_mybutharc değişkeni, merkezi yönetim bütçe harcamalarındaki artışın enflasyon üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir; katsayı değeri 0.3469611, yani merkezi yönetim bütçe harcamalarındaki %1'lik bir artış enflasyonu yaklaşık %0.35 artırmaktadır. log_benz değişkeninin katsayısı -0.1909645 olsa da istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır, bu nedenle enflasyon üzerindeki etkisi belirgin değildir. log_mot değişkeni ise 0.5191251 katsayısıyla enflasyonu pozitif ve anlamlı şekilde etkilemektedir, motorin fiyatlarındaki %1'lik bir artışın enflasyonu %0.52 oranında artırdığı görülmektedir. Pandemidummy değişkeni enflasyon üzerinde pozitif bir etkide bulunarak katsayısı 0.0795249 ile pandemi döneminin enflasyonu artırıcı etkisini ortaya koymaktadır. Etkileşim terimlerine bakıldığında, mot_interact değişkeni (-0.0318176) pandemi döneminde motorin fiyatlarının enflasyon üzerindeki etkisinin negatif olduğunu, benz_interact değişkeni ise (0.0366738) pandemi döneminde benzinin enflasyon üzerindeki etkisinin pozitif olduğunu göstermektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Türkiye ekonomisinde enflasyonu etkileyen faktörleri ele alarak, benzin ve motorin pompa fiyatlarının tüketici fiyat endeksi (TÜFE) üzerindeki etkisini tahmin etmektedir. Giriş bölümünde, enflasyonun Türkiye ekonomisindeki önemi ve fiyat istikrarı açısından yakıt fiyatlarının rolü vurgulanmıştır. Türkiye gibi petrol ithalatına yüksek oranda bağımlı ülkelerde, akaryakıt fiyatlarında yaşanan artışların maliyet ve enflasyon üzerinde baskısı olduğu belirtilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye'nin enflasyon görünümü ve özellikle son yıllarda küresel ekonomik gelişmelerin Türkiye'deki fiyat dinamikleri üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Türkiye'de enflasyon oranlarının döviz kuru dalgalanmaları, uluslararası petrol fiyatlarındaki değişimler ve pandemi gibi unsurlarla nasıl şekillendiği, tarihsel bir perspektif içinde sunulmuştur. Özellikle 2017 sonrası kur artışlarının ve 2020 itibarıyla pandeminin etkilerinin enflasyon üzerindeki baskısını artırdığı gözlemlenmiştir.

Literatür taraması bölümünde, Türkiye ve diğer ülkelerde benzin ve motorin fiyatlarının enflasyon üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalara yer verilmiştir. Bu kapsamda, Tayvan, Hindistan, Nijerya gibi petrol ithalatçısı ülkeler ile Türkiye'deki araştırmaların bulguları karşılaştırılmış ve akaryakıt fiyatlarındaki artışların enflasyon üzerindeki etkilerinin birçok ülkede benzer sonuçlar doğurduğu görülmüştür. Literatürde yer alan araştırmalar, özellikle akaryakıt fiyatlarının gıda, ulaşım ve enerji gibi temel tüketim bileşenleri üzerindeki maliyetleri artırdığı ve bu etkinin tüketici fiyatlarına yansıdığı yönündedir.

2014-2024 döneminde Motorin fiyatlarındaki artış enflasyonu önemli ve pozitif yönde etkilerken, benzin fiyatlarının etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Motorin, taşımacılık ve üretim maliyetleri üzerinde daha belirleyici olduğu için fiyat artışı doğrudan genel fiyat seviyelerini yukarı çekmektedir. Buna karşılık, benzin daha çok bireysel tüketimde kullanıldığından, fiyat değişimleri enflasyon üzerinde belirgin bir etki göstermemiş olabilir.

Pandemi döneminde yakıt fiyatlarının genel dönemden farklılaşan etkileri tespit edilmiştir. Benzinin enflasyon üzerindeki etkisi pozitif iken, motorinin etkisi negatif olmuştur. Benzinin pandemide pozitif etkisi, bireysel araç kullanımının pandemi nedeniyle toplu taşımaya kıyasla daha fazla tercih edilmesiyle talepteki artıştan kaynaklanmış olabilir. Bu durum, benzin fiyatlarındaki yükselişin tüketici fiyatlarına daha güçlü yansımaya neden olduğu düşünülmektedir. Öte yandan, motorin fiyatlarındaki artış ise ticari taşımacılık, sanayi ve lojistik faaliyetlerinde maliyetleri artırarak firmaların harcamalarını kısmasına ve ekonomik aktivitenin yavaşlamasına yol açmış olabilir. Böylece, motorin fiyatlarındaki artış, harcanabilir gelir ve talebi baskılayarak enflasyonu düşürücü bir etki göstermiş olabilmektedir.

Bulgular, Türkiye'de enerji fiyatlarının enflasyon üzerindeki etkisini anlamak ve kontrol altına almak açısından önemli öngörüler sunmaktadır. Bu noktada, Türkiye'nin akaryakıt ithalatına bağımlılığını azaltacak yenilenebilir enerji yatırımlarının desteklenmesi, enerji verimliliği programlarının yaygınlaştırılması, elektrikli araç kullanımının teşvik edilmesi ve vergi politikalarında akaryakıt üzerindeki yüklerin geçici olarak hafifletilmesi gibi politika önerileri geliştirilmiştir. Bu öneriler, akaryakıt fiyatlarındaki dalgalanmaların tüketici fiyatlarına olan etkisini azaltmayı ve Türkiye ekonomisinin dış şoklara karşı dayanıklılığını artırmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın bulguları, politika yapımcılar için benzin ve motorin fiyatlarının enflasyon üzerindeki etkisini daha iyi anlamalarına ve fiyat istikrarı politikalarına yön vermelerine katkı sunmaktadır.

Türkiye'nin mevcut ekonomik yapısı, özellikle enerji sektöründeki ithalat bağımlılığı ve döviz kurundaki dalgalanmalara karşı kırılganlık göstermektedir. Bu bağlamda aşağıdaki politika

önerileri, enflasyonla mücadelede enerji fiyatlarının oynadığı rolü azaltmaya yönelik çözüm yolları sunabilir:

1. Enerji Bağımlılığını Azaltma: Petrol ve türevi ürünlere bağımlılığı azaltmak amacıyla, yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılacak yatırımlar hızlandırılmalıdır. Türkiye'nin güneş ve rüzgar enerjisi potansiyeli yüksek olup, bu alanlarda yapılacak altyapı yatırımları hem enerjide dışa bağımlılığı azaltacak hem de döviz çıkışlarını kontrol altına alacaktır.
2. Enerji Verimliliği Programları: Benzin ve motorin tüketimini azaltmak için enerji verimliliği programları teşvik edilmelidir. Toplu taşımanın yaygınlaştırılması, elektrikli araç kullanımı ve enerji verimli sanayi teknolojilerine geçiş, uzun vadede hem enerji maliyetlerini hem de enflasyonist baskıları azaltacaktır.
3. Vergi Politikalarında Düzenleme: Akaryakıt üzerindeki yüksek vergi yükü, fiyat artışlarının tüketicilere yansımaları daha da artırmaktadır. Bu nedenle, enflasyonun kontrol altında tutulabilmesi adına, benzin ve motorin üzerindeki vergi oranlarının geçici süreyle düşürülmesi düşünülebilir.
4. Petrol Fiyatlarındaki Dalgalanmalara Karşı Korunma: Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı döviz rezervlerinin güçlendirilmesi ve döviz cinsinden uzun vadeli enerji kontratlarının yapılması, döviz kurlarının etkisini azaltabilir.

KAYNAKÇA

- Akçağlayan, A., & Gemicioğlu, S. (2022). Petrol fiyatlarındaki değişimin tüketici ve üretici fiyatlarına asimetric geçişkenliği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(1), 59-77.
- Akyüz, H. (2022). Enflasyon oranı, işsizlik oranı ve petrol fiyatlarının birbiri üzerindeki etkileri: Türkiye örneği. *Social Sciences Studies Journal (SSSJournal)*, 5(47), 5820-5834.
- Alagöz, M., Alacahan, N. D., & Akarsu, Y. (2017). Petrol fiyatlarının makro ekonomi üzerindeki etkisi-ülke karşılaştırmaları ile panel veri analizi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(33), 144-150.
- Bayraç, H. N. (2019). Küresel petrol piyasasında fiyat oluşumu ve ekonomik etkileri. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(19), 44-59.
- Bayraktutan, Y., & Solmaz, A. R. (2019). Petrol fiyatları ve enflasyon ilişkisi: Seçilmiş petrol ithalatçısı ülkeler için panel veri analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (37), 279-291.
- Benli, M., & Cengiz, M. (2024). Petrol fiyatlarının Türkiye'de tüketici fiyatları enflasyonuna asimetric geçişkenliği. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 79-100.
- Bozoklu, Ş., & Saydam, İ. M. (2010). BRIC ülkeleri ve Türkiye arasındaki sermaye piyasaları entegrasyonunun parametrik ve parametrik olmayan eşbütünleşme testleri ile analizi. *Maliye Dergisi*, 159, 416-431.
- Çalışkan, H., Kantarcı, T., & Çevik, E. İ. (2021). Petrol fiyatları ve enflasyon arasında frekans alanında asimetric nedensellik analizi: BRICS-T ülkeleri üzerine bir uygulama. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(3), 1090-1111.

- Çetin, M. (2012). Sabit sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme: Ampirik bir analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 211-230.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(427), 427-431.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Dura, Y. C. (2022). Are institutions related to economic indicators? An essay on the case of Turkey: Johansen cointegration analysis and Granger causality test. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, 40(1), 128-143.
- Emek, Ö. F., & Düşünceli, F. (2022). Türkiye’de petrol fiyatlarının enflasyon üzerindeki asimetric etkilerinin NARDL yöntemi ile incelenmesi. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 56-69.
- Enders, W. (1995). *Applied econometric time series*. John Wiley & Sons.
- Godfrey, L. G. (1978). Testing against general autoregressive and moving average error models when the regressors include lagged dependent variables. *Econometrica*, 46(6), 1293-1302.
- Gujarati, D. N., Porter, D. C., Şenesen, Ü., & Günlük-Şenesen, G. (2012). *Temel ekonometri* (5. Baskı). Literatür Yayıncılık.
- Girginer, N., & Yenilmez, F. (2005). Türkiye’de enflasyonun ekonometrik olarak incelenmesi (1982-2002). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 101-116.
- Göktaş, Ö. (2005). *Teorik ve uygulamalı zaman serileri analizi*. Beşir Kitabevi.
- Hasan, M. M. (2020). Study on macroeconomic impact: CPI, exchange rate, and fuel price fluctuation in India. *Exchange Rate and Fuel Price Fluctuation in India*. <https://doi.org/XXXX>
- Huang, W. H., & Chao, M. C. (2012). The effects of oil prices on the price indices in Taiwan: International or domestic oil prices matter? *Energy Policy*, 45, 730-738.
- Hyun, J. Y., Mun, H. H., Kim, T. H., & Jeong, J. (2010). The effect of a variance shift on the Breusch–Godfrey’s LM test. *Applied Economics Letters*, 17(4), 399-404.
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254.
- Johansen, S., & Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration—with applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- Kutlar, A. (2005). *Uygulamalı ekonometri* (2. Baskı). Nobel Yayın Dağıtım.
- Maddala, G. S., & Kim, I. (1998). *Unit roots, cointegration, and structural change*. Cambridge University Press.

- Mercan, M., Peker, O., & Göçer, İ. (2015). Ham petrol fiyat artışlarının enflasyonist etkisi: Seçilmiş OECD ülkeleri için yapısal kırılmalı dinamik panel veri analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 16(2), 123-137.
- Newey, W. K., & West, K. D. (1987). A simple, positive semi-definite, heteroskedasticity and autocorrelation consistent covariance matrix. *Econometrica*, 55(3), 703-708.
- Newey, W. K., & West, K. D. (1994). Automatic lag selection in covariance matrix estimation. *Review of Economic Studies*, 61(4), 631-653.
- Öner, H. (2018). Tüketici ve üretici fiyat endeksleri arasındaki ilişkinin Granger nedensellik testi yoluyla incelenmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 318-327.
- Özata, E. (2019). Türkiye’de petrol fiyatlarından enflasyona asimetrik ve doğrusal olmayan geçişkenlik. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 17-32.
- Özgür, O., Aydın, L., Karagöl, E. T., & Ozbugday, F. C. (2021). The fuel price pass-through in Turkey: The case study of motor fuel price subsidy system. *Energy*, 226, 120399.
- Pamuk, M., & Bektaş, H. (2014). Türkiye’de eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 77-90.
- Perron, P. (1989). The great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Econometrica*, 57(6), 1361-1401.
- Saatçi, M., & Dumrul, Y. (2013). Elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisinin dinamik bir analizi: Türkiye örneği. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 1-24.
- Sakanko, M. A., Adejor, G. A., & Adeniji, S. O. (2021). Petroleum pump price swing and consumer price index nexus in Nigeria: New evidence from NARDL. *Studia Universitatis Vasile Goldiş Arad, Seria Ştiinţe Economice*, 31(2), 64-79.
- Sek, S. K. (2017). Impact of oil price changes on domestic price inflation at disaggregated levels: Evidence from linear and nonlinear ARDL modeling. *Energy*, 130, 204-217.
- Sevüktekin, M., & Nargeleçekenler, M. (2007). *Ekonometrik zaman serileri analizi: EViews uygulamalı*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Takım, A. (2010). Türkiye’de ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki ilişki: Granger nedensellik testi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (27).
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). *Panel veri ekonometrisi* (5. Baskı). Beta Yayıncılık.